

TAMPEREEN YLIOPISTO

Olli Hurskainen

UUDISTUSPOLITIIKAN SUUNTA

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen Pitkän tähtäimen suunnittelutyössä vuosina 1975—1978 esiintyneet aikakäsitykset yhteiskunnan kehityksestä ja sille hahmoteltu tulevaisuuden suunta

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

HURSKAINEN OLLI: Uudistuspolitiikan suunta — Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen Pitkän tähtäimen suunnittelutyössä vuosina 1975—1978 esiintyneet aikakäsitykset yhteiskunnan kehityksestä ja sille hahmoteltu tulevaisuuden suunta

Pro gradu -tutkielma, 101 s.

Historia

Toukokuu 2016

Tutkielmani käsittelee Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen Pitkän tähtäimen suunnittelutyöryhmän Suunta-tavoiteohjelman ohjelmatyössä vuosina 1975—1978 muodostuneita aikakäsityksiä suomalaisen yhteiskunnan kehityksestä ja sen tulevasta suunnasta. Lähdeaineistonani käytän ohjelmatyössä muodostuneita ja sen teon tausta-aineistona käytettyjä asiakirjoja, ohjelmatyötä ja ohjelmaluonnoksia kommentoineita kirjeitä sekä ohjelmaluonnoksia ja Espoon puoluekokouksessa vuonna 1978 hyväksyttyä ohjelmaa. Aineistoni perusteella ja hyödyntämäni kirjallisuuden avustuksella päättelen tutkielmassani, (1) miten ohjelmatyössä hahmoteltuja menneisyyden kokemuksia esitettiin sekä (2) millaisina nykyisyyden kokemukset ja (3) tulevaisuuden odotukset näyttäytyivät. Lisäksi aikakäsityksen tarkastelun ohella kysyn, (4) millaisia olivat ohjelmatyössä muodostuneet näkemykset toivotusta yhteiskunnan suunnasta.

Tutkimuskysymyksieni muotoilut perustuvat Reinhart Koselleckin odotuksen ja kokemuksen käsitepariin, jonka hän esittää määrittelevän modernia aikakäsitystä. Käsiteparissa nykyisyyden kokemukset, jotka perustuvat menneisyydessä koettuihin kokemuksiin, määrittelevät tulevaisuuden odotuksia, ja tulevaisuuden odotukset motivoivat nykyisyydessä tapahtuvaa toimintaa. Erityisesti sosialistisiin edistyskertomuksiin pohjanneiden sosialidemokraattisten puolueohjelmien, tehtävänä on ollut jalostaa kokemukset ja odotukset yhteiskuntanäkemykseksi, jonka avulla on ollut mahdollista punnita yhteiskunnan kehityksen mennyttä, nykyistä ja tulevaa suuntaa. Näin oli myös Suunta-ohjelmatyössä.

Suunta-ohjelmatyössä esitettiin kapitalistisen kasvun mahdollistaneen niin sanotun reformimarginaalin muodostumisen, jonka avulla suomalaiset sosialidemokraatit olivat harjoittaneet sosiaalipoliittisiin reformeihin perustunutta uudistuspolitiikkaa. Uudistuspolitiikan avulla sosialidemokraattisia arvoja oli levitetty yhteiskuntaan, jota oli kuljetettu samalla kohti puolueen pitkäntähtäimen tavoitetta demokraattista sosialismia. Lisäksi sosiaalipoliittiset reformit sekä valtion kattava rooli kansantalouden infrastruktuurin rakentajana ja teollisuuden monipuolistajana esitettiin kapitalismin kasvun mahdollistajiksi. Sosialidemokraatit esittivät itsensä yhteiskunnan ja kansantalouden modernisoijana, jonka tavoitteet edustivat koko yhteiskunnan etua.

1970-luvun talouskriisi pakotti ohjelmatyön sosialidemokraatteja uudelleen arvioimaan kokemuksiaan ja odotuksiaan kansantalouden kehityksestä. Ohjelmatyön aikana todettiin yleisesti, että talouskriisin syvyyteen olivat vaikuttaneet kansantalouden rakenteen yksipuolisuus, vuosikymmenen alun tuotannon yli-investoinnit, kasvu- ja tulopolitiikan epäonnistuminen vaihtotaseen vajeen tasapainottamisessa sekä inflaation ja palkkojen nousun hillitsemisessä. Suomessa kuten monessa muussakin maassa näihin ongelmiin oli vastattu talouspolitiikan kiristämällä, jonka koettiin ohjelmatyön aikana esitetyissä puheenvuoroissa toisaalta myös lisänneen ongelmia.

Kuten SDP:n valtionhoitajatasolla myös ohjelmatyöryhmässä hahmoteltiin uuden kansantalouden kasvustrategian suuntaa rakennemuutoksen toiseen vaiheeseen siirtymisestä varten, missä kansantaloutta kasvatti tuotannon laajenemisen sijasta enemmän sen tuottavuuden kasvu. Koska kiristyneessä taloustilanteessa yksityisellä tuotannolla ei koettu olevan riittävää rahoituspohjaa, uusien investointien rahoitusvarat oli löydettävä sosialidemokraattien puoluejohdon linjan mukaisesti julkisen sektorin kasvun rajoittamalla. Julkisen sektorin kasvua rajoittavan vaiheen toivottiin jatkuvan ohjelmatyössä vain niin pitkään, kunnes yritykset olisivat jälleen kannattavia ja investointiaste palaisi riittävän korkeaksi. Myöhemmin tämä Sorsan toisessa hallituksessa harjoitettu elvytyspolitiikka yhdistyi ohjelmatyön suunnitelmissa taloudellisen demokratian tavoitteisiin, joiden avulla tuotantoa haluttiin monipuolistaa sekä selvitä tuotannon vääjäämättömän työvoiman tarjontaa vähentävän pääomavaltaistumisen tuottamista ongelmista. Uudistuspolitiikan sisältö siirtyi muuttuneeksi koetuissa olosuhteissa sosiaalipoliittisista reformeista kansantalouden valtiollisen ohjailun vahvistamisen tavoitteisiin.

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO.....	1
1.1 Talouskriisi nyt ja 1970-luvulla	1
1.2 Sosialidemokratian kriisi.....	4
1.3 Jyväskylän puoluekokous 1975.....	9
1.4 Pitkän tähtäimen suunnittelutyöryhmän Suunta-ohjelmatyö	11
1.5 Tutkimuskysymykset ja lähteet	16
1.6 Menneisyyden ja nykyisyyden kokemuksellisuus sekä tulevaisuuden odotuksellisuus politiikassa.....	17
2 MENNEISYYDEN KASVU	22
2.1 Talouskasvu ja integraatio	22
2.2 Valtion rooli ja uudistuspolitiikka	27
2.3 Rakennemuutos ja sen kritiikki.....	33
3 TALOUSKRIISI JA TALOUSPOLITIIKAN MUUTOS.....	38
3.1 Odottamaton kriisi.....	38
3.2 Talouspolitiikan muutos	41
3.3 Sosialidemokraattien talouskriisipolitiikka.....	43
3.3 Ohjelmatyön aikana esitetyt kokemukset talouskriisistä ja harjoitetusta talouspolitiikasta.....	46
4 KANSANTALouden JA YHTEISKUNNAN KEHITYSODOTUKSET	53
4.1 Talouskasvu, uudistuspolitiikka ja täystyöllisyys	53
4.2 Kansainvälisen kapitalismin ehdot	57
4.3 Rakennemuutoksen toinen vaihe	58
4.4 Nuori ikärakenne	61
5 SOSIALIDEMOKRATIAN SUUNTA	63
5.1 Bad Sillanpää ja elvytyspolitiikka.....	63
5.2 Investointien kohdentaminen yksityiselle tuotannolle	66
5.3 Tavarakulttuurin kritiikki	73
5.4 Rakennereformit	78
5.5 Suunnan kritiikki	85
6 PÄÄTELMÄT	90
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	97

1 JOHDANTO

1.1 Talouskriisi nyt ja 1970-luvulla

Tällä hetkellä suomalaisen politiikan *nykyisyyden kokemuksia ja tulevaisuuden odotuksia* määrittelee olennaisesti se, ettei kansantalous ole saavuttanut ennen vuonna 2008 alkaneen talouskriisin olosuhteita. Nykyinen valtionvarainministeri Alexander Stubb jaotteli jo syksyllä 2014 aikakäsityksensä kolmeen osaan: (1) menneeseen 1990-luvun laman jälkeiseen talouskasvun 15-vuotiskauteen, (2) 2008 alkaneeseen taloudellisten kriisin värittämään nykyisyyteen sekä (3) tulevaisuuteen, jossa odottivat tuolloin vielä kolmesta neljään vaikeaa vuotta.¹ Tasavallan presidentti Niinistö maalasi loppusyksystä 2014 tulevaisuuden *odotushorisonttiin* lisää pessimistisiä sävyjä. Hän oli saanut sellaisen käsityksen ”ihan vakavasti otettavilta taloustieteilijöiltä”, etteivät länsimaat omaa sellaista kasvupotentiaalia kuin lähimenneisyydessä. Kansantaloudet joutuvat nykykokemuksessa uudenlaisen tilanteen eteen, jossa talouskasvu ei olekaan varmaa.² Nyt vuonna 2016 kriisi ei ota hellittääkseen. Taloushistorioitsija Sakari Heikkinen ja poliittisen talouden tutkija Lauri Holappa toteavat: ”Kansainvälinen valuuttarahasto on laskenut talousennusteitaan, Kiinan kasvu on hiipumassa, eikä Euroopassa saavuteta inflaatiotavoitetta. Epävarmuus on oikea sana kuvaamaan tilannetta.”³

Talousviisaaksikin nimitetyn Sixten Korkmanin mukaan Suomessa ”Nokia-vetoinen ICT-klusteri on romahtanut, vienti ja tuotanto polkevat paikallaan, työttömyys on nousussa ja valtion budjettialijäämät ovat suuria.”⁴ Samalla puhutaan ennen kokemattomasta teollisuuden rakenteellisesta kriisistä. ”Tuottavuuden kasvu on pysähtynyt ennen kokemattomalla tavalla, ja ideoista sen vauhdittamiseksi on puutetta. Kansantalouden ”kasvun resepti” on hukassa.” Kasvun ollessa pysähdyksissä valtion velan kasvun nopeus koetaan erityisen ongelmalliseksi, koska kaukana

¹ Liekari, Tuuli, Stubb: Meillä oli 15 hyvää vuotta, nyt on takana kuusi laihaa, 10.2014.

[http://yle.fi/uutiset/stubb_meilla_oli_15_hyvaa_vuotta_nyt_on_takana_kuusi_laihaa/7524096?ref=leiki-uup]. Luettu 8.4.2016.

² Ykkösaamu, Tasavallan Presidentin kyselytunti, Radio 1, 29.11.2014.

[<http://areena.yle.fi/radio/2488906?start=41m11s>]. Kuunneltu 8.4.2016.

³ Järvinen, Jari, Taloustutkijat tuskailevat Suomen toipumisen hitautta: ”Poikkeuksellista”, 14.3.2016,

[http://yle.fi/uutiset/taloustutkijat_tuskailevat_suomen_toipumisen_hitautta_poikkeuksellista/8741458]. Luettu 14.3.2016.

⁴ Korkman, Sixten, ’En ole erehtymätön’, Helsingin Sanomat, 10.2.2014.

tulevaisuudessa siintävän kestävyysvajeen odotetaan jo itsessään aiheuttavan suurta kuormitusta julkiselle taloudelle. Taloustieteilijät esittävät ongelmien ylipääsemisen vaativan ”aikaa ja poikkeuksellisia ponnistuksia”.⁵ Korkman uskoo pakottavien valtion menojen karsimisen johtavan lopulta jonkinlaiseen hyvinvointivaltion halpamallin muodostumiseen.⁶

Kolme viimeisintä hallitusta ovat pyrkineet hidastamaan valtion velkaantumista leikkaamalla valtion menoja kovalla kädellä. Samalla viennin kilpailukykyä on yritetty parantaa työmarkkinajärjestöjen sopimalla palkkamaltilla, Kataisen hallituksen ajamalla suurehkoilla yhteisöveronalennuksella ja nykyisen hallituksen sekä työmarkkinajärjestön toimesta sisäisellä devalvaatiolla. Päätösten tavoitteena on parantaa työllisyystilannetta kasvattamalla investointihalukkuutta Suomeen, sekä helpottamalla yritysten työllistämistä. Työllisyysasteen nousu auttaisi myös kestävyysvajeongelmassa, jota on lähinnä hoidettu työmarkkinajärjestöjen päätöksellä nostaa eläkeikää portaittaisesti. Nyt käytävien valtion ja työmarkkinaosapuolten välisten sopimusneuvottelujen tavoitteena on nostaa Suomi kasvu-uralle samoilla keinoilla kuin Saksa 2000-luvun alkuvuosina, jolloin maa trimmasi kansantaloutensa Euroopan kilpailukykyisimmäksi vientiveturiksi Harz-reformien avulla. Tosin tuolloin maailmantalous oli selkeällä kasvu-uralla, jolloin kysyntää ja investointihalukkuutta riitti, mikä tekee menneisyyden kokemusten hyödyntämisen nykyisyydessä vaikeammaksi.

Taloussosiologi Wolfgang Streeck väittää, että nykyistä politiikan ja talouden kriisiä voi ymmärtää vain, jos näkee sen 1970-luvun puolivälissä alkaneen kehityskulun väliaikaisena huipentumana. 1970-luvun puoliväli oli käännekohta, jolloin sodan jälkeinen vakaa talouskasvu päättyi. Kansainvälinen valuuttajärjestelmä, joka merkitsi koko sodanjälkeisen kapitalismin poliittista maailmanjärjestystä, alkoi hajota ja taloushäiriöt olivat jälleen vuosisadan alkupuolen tavoin

⁵ Holmström, Korkman & Pohjola 2014, 1.

⁶ A-Studio, Yle TV1, 7.2.2014.

olennainen osa kapitalismia.⁷ Financial Timesin kuulu kolumnisti Martin Wolf puhuikin 1970-luvun *epävarmuuden ajan*⁸ paluusta.⁹

1970-luvun alkupuoliskolla odottamattomat tapahtumat maailmantaloudessa Bretton Woods - rahoitusjärjestelmän purkamisen ja ensimmäinen öljykriisin muodossa katkaisivat tulevaisuuden odotuksissa siintäneen horisontin aivan kuten vuonna 2008 pankkikriisinä Yhdysvalloista käynnistynyt talouskriisi kokemassamme nykyisyydessä. Kasvun *kultaisten vuosien*¹⁰ päätyttyä 1970-luvun puolivälissä menneisyyden tulevaisuudet olivat selvästi ristiriidassa silloisten nykyisyyden kokemuksien kanssa. Talouskasvu ei jatkunutkaan sotien jälkeisten vuosien vauhtia, vaan silloisessa tulevaisuudessa odotti tuntematon hitaamman kasvun aika.

Lisäksi, kuten nytkin, tuottavuuden kasvu alkoi polkea paikoillaan jo 1960- ja 1970-lukujen vaihteesta eteenpäin erityisesti Yhdysvalloissa.¹¹ Myös silloisia talouden rakenteen tulevaisuuden odotuksia voidaankin verrata Suomen nykyiseen teollisuuden rakennemuutoksen odotuksiin. Kun nyt jakelu, osa palveluista ja kulutustottumukset digitalisoituvat, siinsi 1970-luvun puolivälin jälkeisessä tulevaisuudessa teollisen tuotannon järjestelmällinen automatisointi, jonka voidaan sanoa olleen jatkoa sodan jälkeiselle tuotannon ja yhteiskunnan tehostamis- ja rationalisoimistrendeille. Kun nyt ICT-klusteri on kiristyneen kilpailun takia ongelmassa ja paperiteollisuus on joutunut vähentämään työvoimaansa Suomessa rutkasti parantaakseen kannattavuuttaan¹², uhkasi 1970-luvun teollisuuden työvoimavaltaisia aloja halvemman kustannustason maiden tuotanto.

⁷ Streeck 2015, 21—22.

⁸ ”Age of Uncertainty” oli 1960-luvun vaikutusvaltaisimman keynesiläisen ekonomistin John Kenneth Galbraithin vuonna 1977 BBC:lle tekemä talous- ja aatehistoriallinen dokumenttisarja, jonka pohjalta hän julkaisi myös kirjan. Aikakautensa vaikutusvaltaisin monetaristi Milton Friedman julkaisi vastineeksi Galbraithin teokselle vuonna 1980 valmistuneen dokumentin ”Free to Choose”.

⁹ Wolf, Martin, ’The age of uncertainty is upon us’, Financial Times, 18.3.2016.

¹⁰ Käsitteen ”Les Trente Glorieuses” isä taloustieteilijä Jean Fourastié määritteli kultaisiksi vuosiksi 1945—1976. Viime aikoina käsitettä on viljellyt erityisesti taloustieteilijä Thomas Piketty.

¹¹ Tällä hetkellä taloustieteessä puhututaan hyvin paljon tuottavuuden kasvun puutteesta, jota Wolfinkin kolumni käsittelee. Suomessa tuottavuuden kasvun pysähtymiseen on vaikuttanut erityisesti ICT-klusterin ongelmat.

¹² Tilastokeskuksen työssäkäyntitilaston mukaan teollisuuden työpaikkojen määrä laski 2007—2012 76 300:lla eli 19,2 prosentilla. Työpaikkoja hävisi tietokoneiden sekä elektronisten ja optisten tuotteiden valmistuksessa 14 200. Lisäksi paperi- ja puuteollisuudesta katosi yhteensä yli 10 000 työpaikkaa.

Vuosikymmenen lopulla Suomessa hahmoteltiin siirtymistä toisesta talousaikakaudesta toiseen, sillä täystyöllisyyttä ja julkisen sektorin kasvua ideaalina pitänyt yhteiskuntapolitiikka oli kohdannut huomattavia ongelmia. Suomen poliittista historiaa laajasti tukineen Jorma Kalelan mukaan kysymykset, joihin politiikka oli keskittynyt hyvinvointivaltion rakentamisen aikana, saivat väistyä uusien ongelmien tieltä.¹³ Suomen poliittista historiaa, erityisesti sosialidemokraattista työväenliikettä ja hyvinvointivaltiota, käsitehistoriallisesti tutkinut Pauli Kettunen asettaa poliittisen ilmapiirin muutoksen vuosikymmenen loppupuoliskolle. Tuolloin poliittisessa retoriikassa talouden alettiin nähdä asettavan rajoja politiikalle enemmän kuin silloisessa menneisyydessä.¹⁴

1.2 Sosialidemokratian kriisi

Eric Hobsbawmnin mukaan 1970-luvun talouskriisin suurimpia häviäjiä olivat sosialidemokraattiset puolueet, koska niiden mahdollisuudet tehdä kannattajansa tyytyväisiksi taloutta ja yhteiskuntaa säätelemällä sekä palkkoja suojelemalla heikkenivät.¹⁵ Eurooppalaisen sosialidemokratian historiaa tutkineen Donald Sassoonin mukaan täystyöllisyystavoitteen karatessa tavoittamattomiin, sosialidemokraattien suuret tasa-arvoa tavoitelleet projektit kohtasivat ongelmia. Olikin paradoksaalista, että kapitalismin kultaisen ajan loppuminen teki ”sosialismista” ongelmallisen.¹⁶

Socialidemokraattiset puolueet olivat olleet mahdollistamassa 30-vuotista säännellyn kapitalismin voittokulkua hyvinvointivaltion ja täystyöllisyyden mahdollistamiseksi. 1970-luvulla koettu kriisi oli kuitenkin sellaisen kapitalistisen kasvun kriisi, joka oli aiemmin tukenut näitä tavoitteita. Se oli loppu taloudelliselle aikakaudelle, jossa uudet investoinnit imivät jatkuvasti uutta työvoimaa, jolloin täystyöllisyyden saavuttaminen oli ollut mahdollista.¹⁷ Työn ja pääoman tuottama korkea ja jatkuva talouskasvu, jota olisi voitu käyttää työllisyyden takaamiseen, palkkojen nostamiseen, työolosuhteiden jatkuvaan parantamiseen ja sosiaaliturvan laajentamiseen, alkoi kuihtua pois.¹⁸

¹³ Kalela 2005, 221.

¹⁴ Kettunen 2008, 99.

¹⁵ Hobsbawm 1999, 525.

¹⁶ Sassoon 1996, 449.

¹⁷ Sassoon 1996, 445—448.

¹⁸ Streeck 2014, 56.

Mallin kohdatessa kriisin myös sosialidemokraattien politiikka ajautui kriisin. Sassoon korostaa, että länsimaissa hyvinvointivaltioissa työväenpuolueiden tärkein tehtävä oli saavuutta sellainen täystyöllisyyskehitys¹⁹, jossa tuottavuus kulki palkkojen edellä. Lisäksi myös Erfurtin ohjelman mukaiset sosiaalipoliittiset vaatimukset olivat mahdollisia saavuttaa vain jatkuvan kasvun ja täystyöllisyyden oloissa, koska osa kansantalouden kasvun tuottamista varoista voitiin kohdistaa julkisiin palveluihin. Sassoon väittääkin sosialidemokratian olevan kestämaton aate korkeassa työttömyydessä.²⁰

Lisäksi sosialidemokraattiset puolueet joutuivat kansallisina toimijoina eri maiden hallituksissa tasapainottamaan öljykriisin vaikutuksesta huolestuttavan alijäämäisiksi kääntyneitä valtioiden vaihtotaseita. Sassoonin mukaan menneisyyden tavoitteiden ajamisen yhdeksi merkittävimmäksi esteeksi muodostui se, etteivät kansallisvaltiot ja sosialidemokraatit niitä ohjaillessaan kyenneet yhteiseen koordinoituun talouspolitiikkaa, vaan ne pyrkivät tasapainottamaan vaihtotaseensa viennin kasvattamisella ja protektionismilla. Esimerkiksi Saksan SPD:n puheenjohtaja ja maan liittokanslerina toiminut SPD:n Helmut Schmidt uskoi vahvasti kansallisvaltioon ja halusi tehdä Saksasta Euroopan vientivetoisen talousveturin vuonna 1978.²¹

Länsi-Euroopan sosialidemokraatit joutuivat pohtimaan hyväksyikö uusi kapitalismi sosialismin ihanteita samalla laajuudella kuin ennen kriisiä, vai tuliko niistä vähäpätöisempiä ja merkityksettömiä. Sassoonin mukaan hämärät tulevaisuuden odotukset jättivät sosialidemokraatit ilman selkeää suuntaa. Ongelmana oli tuolloin stagflaatioksi nimetty valtavirtaisen taloustieteen mukaan mahdoton makrotaloustieteellinen ilmiö, jossa korkeat korot ja korkea inflaatio pystyivät olemaan olemassa samanaikaisesti korkean työttömyyden ja matalien kasvulukujen kanssa. Uudessa tilanteessa Sassoonin mukaan onnistuminen työttömyyden välttämässä oli täysin suhteessa siihen, kuinka paljon kukin maa sietä inflaatiota. Esimerkiksi Saksassa hintavakaudesta tuli

¹⁹ Täystyöllisyys on siinä mielessä yhteiskuntapoliittisesti vallankumouksellinen seuraus, että se poistaa kansalaisilta nöyryyden vaatimuksen työmarkkinoilla. Lisäksi se muuttaa elämäntapaa, luokkasuhteita sekä taloudellisten voimien tasapainon työvoiman eduksi. Kapitalistisessa yhteiskunnassa köyhät työttömät menettävät osittain jäsenyytensä kuluttajayhteiskuntaan. Lisäksi työttömyys kasvattaa vihaa, joka nousee tunteesta olla ei-haluttu – ei-työllistettävä. Se luo yksilölle turhautuneisuutta siitä, että on osa ihmisylijäämää jota ei voida imeä työhön – kuulua ihmismassaan, jonka ainoa taloudellinen syy olla olemassa on pitää työlliset kurissa ja palkat riittävän matalalla. (Sassoon 1996, 448.)

²⁰ Sassoon 1996, 445—448.

²¹ Sassoon 1996, 459.

talouspolitiikan tärkein periaate. Hollannissa tukeuduttiin palkkamalttiin. Italiassa taas siedettiin korkeaa inflaatiota.²²

Myös Suomessa sosialidemokraateille muodostui kysymykseksi, kuinka jatkaa niiden tavoitteiden politiikkaa, joka oli määritelty menneisyyden tulevaisuutta varten. Lähes valtionhoitajapuolueen aseman saavuttaneen Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen²³ yhteiskuntapolitiikan tukijalkana olivat toimineet korkea työllisyysaste sekä reformistinen *uudistuspolitiikka*, joka perustui askel askeleelta yhteiskuntaa taloudellisesti ja sosiaalisesti tasa-arvoistaviin uudistuksiin. Niissä sosiaalipoliittiset ja yhteiskunnan lohkoittain demokratisoivat uudistukset olivat näytelleet merkittävää osaa edeltävinä vuosikymmeninä. Keskellä talouskriisiä vuoden 1975 puoluekokouksessa sosialidemokraatit ymmärsivät *reformimarginaalin*, jolla he tarkoittivat vientivetoisen talouskasvun tuottamia varoja sosiaalipoliittisiin uudistuksiin, kaventuneen niin paljon, ettei menneisyydessä harjoitettua politiikkaa koettu mahdolliseksi jatkaa entisessä laajuudessaan. Uudistuspolitiikalle oli löydettävä uusi *suunta*.

Kuten tutkielmaani taustoittanut Sami Outisen väitöskirja ”Sosiaalidemokraattien tie talouden ohjailusta markkinareaktioiden ennakkointiin”, oma tutkielmanikin alkaa vuodesta 1975, jolloin vuonna 1978 lopulta hyväksytyn ”Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle” tavoiteohjelman työstämisen aloittamisesta päätettiin. Tuolloin myös esitettiin ohjelmatyön varhaisimmat ajatukset. Outisen mukaan vuotta 1975 voidaan pitää myös sosialidemokraattien poliittisena lakipisteenä. Tuloerot olivat kaventuneet voimakkaasti vuosikymmenen alkupuoliskolla, ja työttömyysaste oli vain 2 %. Punamultahallitukset olivat työmarkkinaosapuolten tuella laajentaneet julkisia palveluja voimakkaasti. Samalla taloudellista demokratiaa oli vahvistettu valtion yritystoiminnan laajentamisella sekä investointirahaston perustamisella.²⁴

Kuitenkin Vuonna 1975 suhdanteiden heikkeneminen haastoi Suomessa melkein vallinneen täystyöllisyyden ja julkisten palveluiden laajentamistavoitteet. Outinen uskookin Sassoonin ja Hobsbawmnin tavoin niin sanotun sosialidemokratian kriisin perustan valamisen alkaneen myös

²² Sassoon 1996, 449.

²³ Käytän työssäni puolueesta lyhennettä SDP ja sen jäsenistä nimitystä sosialidemokraatit, koska puolueesta käytettiin koko tutkimusajanjaksoni ajan nimeä Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, jonka jäsenet olivat vielä sosialidemokraatteja.

²⁴ Outinen 2015, 30.

Suomessa työttömyyden kääntynyt nousuun alkuvuodesta 1975. Tuolloisessa pääministeripuolueessa SDP:ssä katsottiin heikentyneen vaihtotaseen tasapainottamisen olleen välitöntä työttömyyden torjuntaa tärkeämpää, jolloin talouspolitiikkaa kiristettiin juuri silloin, kun työttömyys kääntyi nousuun.²⁵

Vaikka sosialidemokraatit korostivat sosialismin ja demokratian symbioosin ihannetta vielä Jyväskylän puoluekokouksessa 1975, Outisen havaintojen mukaan puolueen lyhyen aikavälin reaalipolitiikkaa ohjasi tutkimusajankohdallani valtionhoitajamainen kirstunvartijaote ja kapitalistisen kasautumisdynamiikan tunnustava valtiollinen ohjailu. Sosialidemokraattien johto asetti alhaisen inflaation ja markkinavetoisten yritysten kilpailukykyisyyden takaamisen täystyöllisyyden saavuttamisen edellytykseksi vähitellen 1970-luvun puolivälistä eteenpäin. Täystyöllisyydestä tuli pidemmän aikavälin tavoite ja tärkeimmäksi lyhemmän aikavälin tavoitteeksi nousi kansantalouden kilpailukykyiseksi saattaminen, jonka oletettiin mahdollistavan täystyöllisyyden saavuttamisen ja sosiaalisen uudistuspolitiikan jatkamisen myöhemmin. Tosin demokraattinen sosialismi säilyi SDP:n identiteetin perustana ja pitkän aikavälin suuntana 1970-luvulla, vaikka harjoitettu politiikka ottikin siihen etäisyyttä.²⁶

Suomen ulkosuhteiden tutkimukseen keskittyneen Jukka Seppisen mukaan Sorsan johtama SDP alkoi kehittyä 1975 talouspoliittisesti markkinatalouden suuntaan. Yritysten kilpailukykyä huolehtiminen ja inflaation torjunta muodostuivat SDP:n talouspolitiikan keskeisiksi tavoitteiksi, ja unelmat suunnitelmatalouteen siirtymisestä karisivat pois puolueen politiikasta. Samalla siirryttiin selkeästi pois SKDL:n kanssa tehtävästä tiiviistä yhteistyöstä.²⁷

Paperiliiton historiaa tutkinut Antti Kujala ajoittaa SDP:n tehneen vuonna 1977 linjamuutoksen. Vuosikymmenen alkupuoliskon sosialismikeskustelu jäi taka-alalle ja sosialidemokraatit alkoivat kuunnella menneisyyttä enemmän elinkeinoelämän tarpeita. Hän tulkitsee, että syyt piilivät vaikeassa taloustilanteessa, oikeiston esittämissä sosialismisyytöksissä sekä taktikoinnissa, jossa SDP:n uskottiin kilpailevan silloisessa tulevaisuudessa Kokoomuksen kanssa samoista äänestäjistä, eikä SKDL näyttänyt enää varteenotettavalta kilpailijalta.²⁸

²⁵ Outinen 2015, 318.

²⁶ *ibid.*

²⁷ Seppinen 2008, 360 ja 365.

²⁸ Kujala 2006, 601 ja 654.

Myös sosialismin vastaista porvarillista toimintaa tutkinut Jarkko Vesikansa arvioi, että SDP:n talouspoliittiseen linjamuutokseen vaikutti keskeisesti vuosien 1975—1977 taantuma. Vaikka sosialistinen suunnitelmatalous pysyi vahvana tavoitteena sosiaalidemokraattien piirissä aina 1980-luvun vaihteeseen saakka, todellisuudessa sosialidemokraatit jättivät 1970-luvun alussa pinnalle nousseet sosialistiset linjaukset ja tulevaisuudenodotukset ja keskittyivät laman tuottamien ongelmien hallitsemiseen. Vuosikymmenen lopulla markkinatalous hyväksyttiin lopulta suomalaisen yhteiskunnan perustaksi, ja suuri kertomus kapitalismin kumoavasta ja ihmiskunnan vapauttavasta työväenliikkeestä kuihtui puolueen sisällä. Talouspolitiikan tärkeimmäksi tavoitteeksi asetettiin kansallisen kilpailukyvyyn turvaaminen, ja puolueessa omaksuttiin ajatus markkinavetoisesta teollisuus- ja yrityspolitiikasta.²⁹

Outisen, Seppisen, Kujalan ja Vesikansan havainnot tukevat Jorma Kalelan huomioita sosialidemokraattien linjan ja yhteiskuntapolitiikan yleisten tavoitteiden muutoksesta sekä Pauli Kettusen käsitystä talouden puristuksen kasvun kokemuksesta suomalaisessa politiikassa. Kalelan mukaan 1960-luvulta 1970-luvun puoliväliin asti taloudellinen kasvu oli Suomessa kaikkia politiikan lohkoja yhdistävä tavoite, mutta vuosikymmenen lopulla yhteiskuntapolitiikka alkoi kehittyä uuteen suuntaan. Keskeinen tavoite vaihtui, kun taloudellisen kasvun tukeminen julkisen vallan toimin sai tehdä tilaa kansainvälisen kilpailukyvyyn vahvistamisen tavoitteelle. Tavoitteen vaihtuminen kasvusta kilpailukykyisyyden vahvistamiseen saattaa vaikuttaa vivahde-erolta, mutta sillä oli suuri merkitys, koska yhteiskuntapolitiikka ei perustunut enää ensisijaisesti tuotannon ja palvelujen laajentamiseen, vaan sen tavoitteena oli taata yrityksille mahdollisimman kilpailukykyiset olosuhteet. Kalelan arvioi, että kansallisen kilpailukyvyyn korostuminen oli ideologinen seuraus kansainvälisen teollisen kilpailun kovenemisesta. Kansallisvaltiolle syntyi uusi asema, kun tuotanto kansainvälistyi ja markkinavoimat vapautuivat ylikansallisella tasolla. Sen itsenäisyys kaventui ja siitä tuli ”eräänlainen vaihteisto kansainvälisen ja kansallisen talouden solmukohtaan”.³⁰ Kettusen mukaan vielä vuosikymmenen alussa sosialidemokraatit halusivat ohjailla kansantaloutta muun muassa liikepankkien kansallistamisella ja valtionyhtiöiden määrän kasvattamisella, mutta 1970-luvun loppupuoliskolla tärkeämmäksi tavoitteeksi asetui yritystalouden edellytysten parantaminen valtiollisten elvytystoimien avulla.³¹

²⁹ Vesikansa 2014, 163—166.

³⁰ Kalela 2005, 216—223.

³¹ Kettunen 2006.

Kalela esittää myös, että SDP:stä tuli vuosikymmenen lopulla passiivinen saavutusten puolustaja, jolloin vasemmiston agenda ei määritellyt enää yhteiskuntapolitiikan uudistusten suuntaa. Hän arvioi myös SDP:n hyväksyneen korkean työttömyysasteen pysyväksi ja väistämättömäksi asiantilaksi.³² Myös Vesikansan mukaan saavutetun hyvinvointivaltion puolustaminen muodostui SDP:n tärkeimmäksi tehtäväksi.³³

1.3 Jyväskylän puoluekokous 1975

SDP:n kolmaskymmenes puoluekokous pidettiin 5—8.6.1975 Jyväskylässä. Puoluekokouksessa SDP:n puheenjohtajaksi valittiin vuodesta 1969 puoluesihteerinä toiminut Kalevi Sorsa. Sorsa linjasi, että heikentyneiden talouden tulevaisuuden odotusten takia uudistuspolitiikkaan tavoitteet oli asetettava tärkeysjärjestykseen, jolloin oli kiinnitettävä entistä enemmän huomiota uudistusten kustannuksiin. Kokouksessa sosialidemokraatit nostivat 1970-luvun lopun tavoitteikseen täystyöllisyyden ylläpitämisen, tulonjaon tasoittamisen, vakaan hintatason, ulkomaankaupan tasapainon, energiatalouden kansallistaminen sekä valtion teollisuustuotannon kehittäminen valtion investointirahaston avulla.³⁴

Puoluekokous hyväksyi myös ”Sisäpoliittisen julkilausuman”, joka asetti sosialidemokraattien kaukotavoitteeksi sosialistisen yhteiskunnan. Se saavutettiin määrätietoisella uudistuspolitiikalla, joka kohdistui reformimarginaalin kaventuessa sosiaalipoliittisten uudistusten sijaan markkinatalouden ohjailuun. Uudistuspolitiikalla pyrittiin pääomavirtojen tehokkaaseen ohjailuun, valtionyritysten ja osuustoiminnan voimakkaaseen laajenemiseen, yksityisen yritystoiminnan ohjaukseen, aktiiviseen työvoima- ja aluepolitiikkaan, ulkomaankaupan sääntelyyn, työpaikkademokratiaan, liikepankkien ja vakuutuslaitosten sekä apteekkitoiminnan kansallistamiseen.³⁵

Outisen mukaan ”Sisäpoliittisen julkilausuman” sosialismin kaukotavoitteen ja siihen pyrkivän uudistuspolitiikan takana oli liikkeen aateperintöön tukeutunut luottamus sosialismin voittoon kapitalismista. Kyse oli Karl Kautskyn vuoden 1891 Erfurtin ohjelmaan muotoilemasta

³² Kalela 1986, 145—146; Kalela 2005, 222—223.

³³ Vesikansa 2014, 164.

³⁴ Outinen 2015, 49—50.

³⁵ Outinen 2015, 50—51.

edistyskertomuksesta, jossa tuotantovälineiden kehittyminen ja työväenluokan ja sen tietoisuuden kasvun seurauksena edettäisiin vääjäämättä kohti sosialismia. Tätä odotellessa sosialidemokraatit saattoivat ajaa lyhemmän perspektiivin tavoitettaan parlamentaarisesti. Puolueessa vallassa ollut paasistolais-sorsalainen suomalaisen sosialidemokratian keskitie pyrki kapitalismin vallitessa talous- ja sosiaalipoliittisin uudistuksin eli reformistisen uudistuspolitiikan keinoin kohenemaan työväestön aineellista elintaso, mutta vain silloin kuin se oli kapitalismin reunaehdoissa mahdollista. Molemmat kautskyläiset lähi- ja kaukotavoitteet elivät 1975 vuoden puoluekokouksen politiikan linjauksissa. Puolueen linjana oli edelleen pyrkiä socialistiseen suunnitelmatalouteen pitkällä aikavälillä ja lyhyellä aikavälillä tyydyttää kansalaisten aineellisia tarpeita valtiokoneiston sekä tulopoliitiikan avulla.³⁶

Jarkko Vesikansan mukaan ennen puoluekokousta kaikille vapaasti luettavaksi julkaistu ”Sisäpoliittisen julkilausuman” luonnos herätti radikaaliudellaan paljon huomiota julkisuudessa, koska siinä linjattiin kansantalouden ohjauksen asteittaisen vahvistamisen puolesta. Suurimman julkisen huomion saivat vaatimukset liikepankkien ja vakuutuslaitosten kansallistamisista. Vaatimus liittyi pääomavirtojen ohjailuun, eikä tautalla ollut ajatusta pankkien ottamisesta suoraan valtion omistukseen. Uhkakuvia kuitenkin maalailtiin ja SDP:n leimattiin sosialisovan kansantalouden. Julkisuuden paineessa kamppailleet sosialidemokraatit joutuivat Vesikansan mukaan asettumaan tavoitteidensa kanssa puolustuskannalle.³⁷

Silloinen SDP:n suunnitteluosaston päällikkö ja julkilausuman toinen päälaatija Paavo Lipponen muistelee sisäpoliittisen asiakirjan, herättäneen aivan turhan suuren kuohunnan. Aimo Kairamon johdolla työstetyn julkilausuman linjana oli SDP:n vuoden 1952 Reino Oittisen laatiman voimassaolleen periaateohjelman mukainen käsitys sosialismista. Julkilausuma oli myös pragmaattinen, sillä tarkoituksenmukaista sosialisointia oli Lipposen mukaan tehty läpi historian, eivätkä pääomavirtojen ohjailutavoitteet poikenneet tästä kehityskulusta.³⁸

³⁶ Outinen 2015, 52—55.

³⁷ Vesikansa 2014, 158.

³⁸ Lipponen 2009, 415—416.

1.4 Pitkän tähtäimen suunnittelutyöryhmän Suunta-ohjelmatyö

Ennen siirtymistään yleisradion johtoon SDP:n puoluesihteerinä vuosina 1967—1969 toiminut Erkki Raatikainen oli käynnistänyt SDP:ssä ennenäkemättömän ohjelmatyön, jonka perustana oli ollut yhteiskunnan lohkottainen rationalisointi erityisohjelmien avulla. Yhteiskunta tuli rationalisoida jokaiselta erityisalueelta niin, että tieteellisen ja teknologisen kehitykset avaamat mahdollisuudet oli mahdollista hyödyntää ilman yhteiskunnallisia ongelmia. Ohjelmatyöhön valjastettiin vuonna 1967 tutkimusosasto, josta muotoutui varsinainen ohjelmatehdas. Vuoden 1969 puoluekokouksessa hyväksyttiin 26 uutta ohjelmaa ja vuoden 1972 puoluekokoussa 20 ohjelmaa.³⁹

Jyväskylän puoluekokous päätti puolueen ohjelmatyön uudistamisesta, koska vuosina 1969—1975 syntyneiden lukuisten erityisohjelmien pohjalta haluttiin luoda laajempi yhtenäinen kuva suomalaisesta yhteiskunnasta erityisesti talouspolitiikan näkökulmasta.⁴⁰ Ohjelmatyötä alun perin johtanut tuolloinen suunnitteluosaston päällikkö Paavo Lipponen muistelee erityisohjelmien sisällöllisen hallinnan ja työryhmätoiminnan koossapitämisen alkaneen muodostua vuosikymmenen puolivälissä niin ylivoimaiseksi tehtäväksi, että siksi sekä maailmantalouden muutosten vuoksi ohjelmatyö päätettiin aloittaa.⁴¹

Puoluekokous linjasi ohjelmatyön keskeiseksi kysymykseksi sen, miten arvioida SDP:n harjoittaman kasvupolitiikan tulevaisuutta mahdollisesti hitaamman kasvun olosuhteissa. Tähän liittyivät 1) kysymykset suunnitelmatalouden tarpeesta ja sosialistisen talouspolitiikan tavoitteista, 2) kysymykset kasvupolitiikkaan sidotun uudistuspolitiikan tulevaisuudesta, 3) kysymykset demokratian merkityksestä ja laajentumisesta uusille yhteiskunnan osa-alueille työelämään ja hallintoon, 4) kysymykset alueellisesta kehityksestä, 5) kysymykset kansainvälisen talouden integraatioista sekä 6) kysymykset Suomen kansainvälisestä vastuusta kehitysongelmien voittamiseksi.⁴² Puoluekokouksessa Sosialidemokraattisen Nuorison Keskusliiton (SNK) Folke Sundmanin mukaan ohjelmatyön peruslähtökohtana olikin luoda SDP:lle kyky ”...analysoida yhteiskunnallisen kehityksen perusmekanismeja, arvioida kunkin kehitysvaiheen ja poliittisen

³⁹ Mickelsson 2007, 213 ja 221—223

⁴⁰ Westlund, Jorma, Sosialidemokratian suunta – politiikan suunnittelua, ei päivämäärää, TA 329.5 SDP HCN 12.

⁴¹ Lipponen 2009, 493.

⁴² Westlund, Jorma, Taustaa ”Sosialidemokratian Suunta” -ohjelmalle, 9.10.1977, TA 329.5 SDP HCN 12.

tilanteen erityispiirteitä, sekä asettaa tavoitteita ja valikoida menetelmiä toiminnan suuntaamiseen tulevaisuuteen.”⁴³

Puoluetolimikunnan keväällä 1976 asettamassa Pitkän tähtäimen suunnittelutyöryhmässä oli edustajia puoluetolimistosta, puoluetolimikunnasta, eduskuntaryhmästä, nuorisoliitosta, naisliitosta ja ammattiyhdistysliikkeestä. Pts-ryhmään kuuluivat alun perin Ulf Sundqvist, Ilkka Sumu, Matti Ahde, Veikko Helle, Tarmo Hyvärinen, Aimo Kairamo, Meri Kalavainen, Johannes Koikkalainen, Pekka Kuusi, Erkki Laatto, Alli Lahtinen, Paavo Lipponen, Klaus Mäkeä, Sulo Penttilä, Yrsa Stenius, Folke Sundman ja Veikko O. Veilahti.⁴⁴ Lisäksi suunnittelutyöhön osallistuivat SDP:n suunnitteluosaston muut työryhmät, jotka tuottivat sille tausta-aineistoa. Pitkän tähtäimen suunnittelutyöryhmä osoittautui kuitenkin käytännön syistä liian laajaksi, joten siitä typistettiin pienempilukuisempi aktiivisesti ohjelmaa työstänyt työvaliokunta, johon kuuluivat Ulf Sundqvist, Soili Aintila, Aimo Kairamo, Erkki Laatto, Paavo Lipponen ja Paula Parmanne.⁴⁵

Työvaliokunta laati luonnostekstejä puolueen eri alojen työryhmien tuottamien aineistojen pohjalta, joita laajempi pts-ryhmä käsitteli yhdessä puoluetolimikunnan⁴⁶ kanssa. Ohjelmaa valmisteltiin tiiviisti vuoden 1976 toukokuun ja elokuun välisenä aikana.⁴⁷ Lipponen muistelee ohjelman valmistelun ontuneen, eikä hänellä itsellään ollut riittävästi kapasiteettia kirjoitustyöhön. Vaikka pts-ryhmä sai aikaan paljon papereita, niin itse ohjelman rakentaminen osoittautui vaikeaksi. Lipposen siirryttyä sivummalle työtä organisoimaan palkattiin Jorma Westlund, joka oli aiemmin toiminut Ulf Sundqvistin poliittisena sihteerinä.⁴⁸

Laajan ohjelmatyön organisoiminen ei ollut SDP:n oma keksintö, sillä sosialidemokraattiset puolueet olivat ympäri Länsi-Eurooppaa pyrkineet pitkän tähtäimen suunnitelmallisella ohjelmatyöllä

⁴³ Sundman, Folke, Taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys — Suomi 1980-luvulla, Jyväskylän puoluekokouksen seminaarissa 7.6.1975 pidettyjä alustuksia, TA 329.5 SDP HCN 2.

⁴⁴ Westlund, Jorma, Sosialidemokratian suunta – politiikan suunnittelua, ei päivämäärää, TA 329.5 SDP HCN 12; Puoluetolimikunnan kirje Pts-Työryhmään valitsemisesta, TA 329.5 SDP HCN 1.

⁴⁵ Sumu, Ilkka, Pöytäkirja Pts-työryhmän työvaliokunnan kokouksesta, 4.5.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

⁴⁶ Puoluetolimikunnan jäseniä olivat vuosien 1975—1978 puoluekokouksien välisenä ja ohjelmatyön aikana puheenjohtaja Kalevi Sorsa, 1. varapuheenjohtaja Veikko Helle, 2. varapuheenjohtaja Pirkko Työläjärv, puoluesihteerit Ulf Sundqvist, jäsenet Matti Ahde, Jaakko Hyvönen, Leo Kari, Lars Lindeman, Rafael Paasio, Paavo Paavola, Sulo Penttilä, Pentti Sahi ja Uki Voutilainen sekä varajäsenet Reino Tuomi, Antti Pohjonen, Uolevi Kaukovaara, Erkki Liikanen ja Kalevi Pärnänen.

⁴⁷ Westlund, Jorma, Taustaa ”Sosialidemokratian Suunta” -ohjelmalle, 9.10.1977, TA 329.5 SDP HCN 12.

⁴⁸ Lipponen 2009, 493.

luovimaan tietä eteenpäin hidastuneen talouskasvun olosuhteissa. Puolueet olivat pykineet ymmärtämään, missä olosuhteissa ja minkälaisilla edellytyksillä menneisyydessä harjoitettua uudistuspolitiikka voitiin jatkaa, ja mitä se edellytti talouspoliittisissa asenteissa ja vaatimuksissa.⁴⁹ Ohjelmatyön aikana tarkasteltiin esimerkiksi itävaltalaisen sisarpuolue SPÖ:n periaateohjelmatyötä 1970-luvun lopulla.⁵⁰

Ohjelmatyö käynnistyi kunnolla toukokuussa 1976 Pts-Seminaarissa Espoon Kaupunkiopistolla. Seminaarissa Paavo Lipponen ja Suomen Sosialidemokraatin silloinen päätoimittaja Aimo Kairamo kokivat kapitalismissa olleen käynnissä prosessin, joka muutti sen luonnetta merkittävästi menneeseen verrattuna. Lipponen piti vuoden periaateohjelmaa vanhentuneena vanhan sotien jälkeisen kapitalismin tuotoksena. Kairamon mukaan uuden ohjelman tavoitteena oli silloisen kapitalismin uudelleenarviointi. Mahdollisuudet uudistaa periaateohjelmaa ohjelmatyössä olivat hänestä olemassa. Myös silloinen valtioneuvoston suunnitteluosaston päällikkö Erkki Laatto⁵¹ piti pohdiskelua kapitalismin muutoksesta tarpeellisena.⁵²

Kevään ajatusten pohjalta ohjelmatyön jatkoa käsiteltiin syyskuussa 1976 vuoden toisessa Kaupunkiopiston Pts-seminaarissa.⁵³ Seminaarissa Paavo Lipponen piti ohjelmatyötä pitkälle vietynä suunnitelmallisuutena, jolla pyrittiin ensi kertaa luomaan kehykset resurssien mukaiselle talous- ja yhteiskuntapolitiikalle. Kuitenkaan ohjelman 10—15 vuoden tarkasteluperspektiivi ei antanut mahdollisuutta suuremmalle yhteiskunnallisen muutoksen pohdiskelulle, jolloin ohjelma typistyi tavoiteohjelmaksi. Näin ollen ”Sisäpoliittisen asiakirjan” kunnianhimoisimmista kansallistamistavoitteista oli ohjelmassa luovuttava.⁵⁴ Lipponen muistelee ajatelleensa, että sosialidemokraattien uudistuspolitiikan tuli perustua realistisiin arvioihin käytettävistä olevista

⁴⁹ Westlund, Jorma, Taustaa ”Sosialidemokratian Suunta” -ohjelmalle, 9.10.1977, TA 329.5 SDP HCN 12.

⁵⁰ Huittinen, E., Muistio: Itävallan sosialistisen puolueen SPÖ:n uusi puolueohjelma, Suomen Suurlähetystö, Wien, 18.11.1977, Tausta-aineistoa 1977, TA 329.5 SDP HCN 10.

⁵¹ Erkki Laatto oli Jouko Painion ohella toinen O-ryhmän perustajista. Ryhmään liittyi myöhemmin muun muassa myös Mauno Koivisto. Se oli vuosina 1955—1962 intensiivisimmillään toiminut taloustieteellinen ryhmittymä, jonka tavoitteena oli ravistella nurkkakuntaiseksi ja sisäänpäin lämpiäväksi koettua suomalaisen kansantaloustieteen ilmapiiriä. Ryhmä halusi muuttaa vallinnutta kansantaloustieteen historiallisen koulukunnan traditiota, jonka tarkastelutavasta puuttui se mielestä moderni analyttinen ote. Ryhmä ei sitoutunut mihinkään tiettyyn kansantaloustieteen koulukuntaan, mutta keynesiläisyys ja Tukholman koulukunta olivat sen jäsenten ajatuksia lähellä. (Linnamo & Paunio 11, 15 ja 23)

⁵² Keskustelumuistio, Pts-työryhmän seminaari Kaupunkiopistolla, 21.5.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

⁵³ Sumu, Ilkka, Pts-työn tavoitteisiin johdanto, Pts-Seminaari kaupunkiopistolla, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

⁵⁴ Lipponen, Paavo, Yhteenveto työryhmien raporteista Pts-seminaarille, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

voimavaroista sekä kestäväen kehityksen rajoista. 1970-luvun alkupuoliskon tavoitteiden ja keinojen välinen uskottavuuskuilu oli tarkoitus ohjelmatyössä kuroa umpeen.⁵⁵

Myös Teknillisen korkeakoulun Yhdyskuntasuunnittelun jatkokoulutuskeskuksen jatkokoulutussihteeri Ilkka Sumu linjasi syksyn jatkoseminaarissa ohjelman tavoitteeksi SDP:n ideologian ja reaalisten olosuhteiden yhteensovittamisen. Näin ollen ohjelman tuli olla samalla ideologinen mutta myös vastuuta kantava. Sen tuli luoda malli, joka takaisi väestön enemmistön objektiivisen edun, ja joka oli dynaaminen ja jatkuvan ohjelmatyön kohde.⁵⁶ Myöhemmin Jorma Westlund summasi, että ohjelmatyön kokonaisvaltaisella poliittisella suunnitelulla, johon osallistui niin suunnitteluosaston kuin puoluetoimikunnan sosialidemokraatteja, oli haluttu poistaa vaara siltä, että käytännön politiikka ja aatteellinen työ erkanivat liian kauas toisistaan.⁵⁷

Ohjelmatyön aikana käytetyn Pertti Hynysen alustuksen mukaan ohjelmatyötä varjostikin kaksi eri yhteen sovitettavaa perspektiiviä. Ensimmäisen perspektiivin pohjalta ohjelmatyön tarkoitus oli liittää erikoisohjelmat toisiinsa ja kiihdyttää vuoden 1952 periaateohjelman pohjalta etenemistä kohti ”sosialistisia ratkaisuja”. Toinen perspektiivi asettui lähemmäksi. Sen perusteella ohjelmatyön tarkoitus oli torjua kansainvälisen talouden kriisi-ilmiöitä sekä pohtia sosiaalidemokraattien silloisten vaalitappioiden syitä.⁵⁸

Lipposen, Sumun, Hynysen ja Westlundin puheenvuoroissa kävi selkeästi ilmi, että puoluejohdon harjoittaman politiikan ja ohjelmallisen tavoitteenasettelun välissä oli aatteellinen railo. Kun vuosikymmenen alun erityisohjelmatyö oli keskittynyt asettamaan kaukaisia sosialismiin kurkottelevia tavoitteita uudistuspolitiikalle, oli SDP:n johto joutunut työskentelemään valtionhoitajapuolueena lyhyentähtäimen kysymysten parissa. Poliittiset toimenpiteet eivät olleet vastanneet aina aatteellisen puolen tavoitteita. Näin ollen aluksi Lipposen ja myöhemmin Westlundin johtaman pts-ryhmän tavoitteena oli löytää keskipitkän aikavälin poliittinen suunta sosialismin kaukotavoitteen ja lyhyentähtäimen kapitalismin kriisi-ilmiöiden kanssa painivan politiikan välillä.

Ohjelmien ja toteutetun politiikan railoa selittää se, että Suomalaisten puolueiden historiaa yleisesti ja sosialidemokraattien omakuvaa tutkineen politologi Rauli Mickelssonin havaintojen mukaan

⁵⁵ Lipponen 2009, 432, 438, 461 ja 463.

⁵⁶ Sumu, Ilkka, Pts-töen tavoitteisiin johdanto, Pts-Seminaari kaupunkioipistolla, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

⁵⁷ Westlund, Jorma, Sosialidemokratian suunta – politiikan suunnittelua, Alustusaineistoa 1977, TA 329.5 SDP HCN 12.

⁵⁸ Hynysen, Pertti, Elämissen määrästä ja laadusta, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

1960-luvun lopulla aloitetun ohjelmatehtailun seurauksena puolueeseen oli liittynyt runsaasti uusvasemmistolaisia nuoria. Useimmat ohjelmatehtailuun osallistuneet sosialidemokraatit samaistuivat puolueen vasemmistofraktioon, joka pohjasi ajatuksiaan puoluejohtoa enemmän suoraan marxilaiseen yhteiskuntateoriaan sekä ajan uusvasemmistolaisiin teorioihin. Kuitenkin puoluetta johti ja hallituksissa sitä edusti Rafael Paasion ja Kalevi Sorsan taakse ryhmittynyt keskustafraktio, jonka yhteiskunnallisessa odotushorisontissa siinsi bernsteinilainen askel askeleelta etenevä demokraattinen sosialismi.⁵⁹ Hyvinvointivaltio-käsitteen takana seissyttä oikeistofraktiota puolueessa edustivat taas asevelisocialistit. Järjestöelämä oli näiden fraktioiden välistä kamppailua, jossa taisteltiin sekä luottamustehtävien johtopaikoista että politiikan suunnasta. Mickelsson arvioi, ettei fraktioiden välillä ollut varauksetonta vuoropuhelua, ja että ne olivat toisiaan poissulkevia.⁶⁰ Pts-työn tavoitteena olikin yhdistää vasemmisto- ja keskustafraktioiden tavoitteet yhteiseksi politiikan suunnaksi.

Vuoden 1976 loppupuoliskon ohjelmatyön jälkeen vuoden 1977 kevään ja kesän aikana pts-ryhmä ja puolueitoimikunta käsitelivät syntyneitä ohjelmaluonnoksia yhteisissä kokouksissaan. Lopulta kokouksessaan 8.8.1977 puolueitoimikunta lähetti ohjelmaluonnoksen järjestökäsittelyyn, jolloin syksyn 1977 aikana niin keskusjärjestöille, piirijärjestöille, asiantuntijoilla kuin yksittäisillä sosialidemokraateilla oli mahdollisuus kommentoida ohjelmaluonnosta. Ohjelman talouspoliittista linjaa selkeyttämään perustettiin 25.8.1977 Taloudellinen demokratia -työryhmä.⁶¹ Tätä ennen oli järjestetty taloudellista kansavaltaa pohtiva seminaari 7.3.1977, jonka tuottamaa aineistoa ohjelmatyössä hyödynnettiin. Lisäksi syksyllä 1977 perustettiin ohjelmatyön tueksi vaalijärjestelmän

⁵⁹ Syksyn Pts-seminaarissa Kalevi Sorsa kuvasi mielenkiintoisesti tasapainoiluaan lyhyen tähtäimen valtionhoitajatavoitteiden ja pitkän tähtäimen sosialismitavoitteiden puristuksessa. Sorsalla itsellään ei ollut selkeää kuvaa sosialistisesta ihanneyhteiskunnasta — ei valmiiksi hahmoteltua odotushorisonttia. Hänelle sosialismi oli loputon prosessi, mutta sillä oli historia puolellaan. Hän esitti metaforallisesti, että sosialistinen edistys oli kasvua, jota työväenliike ohjaili toivottuun suuntaan, ja josta voitiin karsia pois ei-toivottavia haaraumia. Toisen metaforan mukaan sosialidemokraattinen edistys oli vuorikiipeilyä, jossa alussa katsotaan yleinen suunta, reitti sekä menettelytavat etenemiselle, mutta varsinainen kiipeäminen oli työlästä ja hidasta, jossa välillä jalka petti. Välillä taas oli välitasanteita, joista voitiin suunnata taas ylöspäin. (Sorsa, Kalevi, Otteita esipuheesta kirjassa: Brandt, Kreisky & Palme: Demokraattinen Sosialismi, Pts-Seminaarin materiaalia, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.)

⁶⁰ Mickelsson 1999, 106—107; Mickelsson 2007, 213—214 ja 224.

⁶¹ Ryhmään kuuluivat pj. Paavo Lipponen, siht. Jorma Westlund sekä jäsenet Pauli Burman, Kaj Bärlund, Christer Granskog, Matti Hannula, Pekka Korpinen, Erkki Laatto, Jermu Laine, Erkki Liikanen, Seppo Lindblom, Pertti Sorsa ja Eero Tuomainen.

uudistamista ja tasavallan presidentin asemaa pohtinut työryhmä.⁶² Järjestökäsittelyn jälkeen ohjelma hyväksyttiin Espoon puoluekokouksessa 8—11.6.1978.⁶³

1.5 Tutkimuskysymykset ja lähteet

Tarkastelen tutkielmassani *Pitkän tähtäimen suunnittelu -työryhmän* (pts-ryhmä) toiminnassa ja sen hyödyntämissä tausta-aineistoissa ilmenneitä sekä ohjelmatyötä kommentoineiden sosiaalidemokraattien *aikakäsityksiä* eli esitettyjä näkemyksiä suomalaisen yhteiskunnan silloisista *menneisyyden* ja *nykyisyyden kokemuksista* sekä *tulevaisuuden odotuksista* vuosina 1975—1978. Kysyn, (1) *miten menneisyyden kokemuksia esitettiin* sekä (2) millaisina *nykyisyyden kokemukset* ja (3) *tulevaisuuden odotukset näyttäytyivät*. Lisäksi aikakäsityksen tarkastelun ohella kysyn, (4) *millaisia olivat ohjelmatyön aikana muodostuneet näkemykset yhteiskunnan toivotusta suunnasta*. Käsittelen ensimmäistä kysymystä tutkielmani toisessa luvussa, toista kysymystä kolmannessa luvussa, kolmatta neljännessä luvussa ja neljättä viidennessä luvussa. Kuudennessa luvussa summaan ohjelmatyössä vallinneita aikakäsityksiä ja yhteiskunnan toivottuja suuntaviivoja.

Työni pääasiallisina lähteinä käytän vuosien 1976—1978 välillä valmistetun ”Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle” -tavoiteohjelman ohjelmatyössä muodostuneita ja sen teon tausta-aineistona käytettyjä asiakirjoja. Aikarajaukseni tosin alkaa vuodesta 1975, koska pts-ryhmän ohjelmatyön ajallisesti ensimmäiset tausta-aineisto -asiakirjat ovat vuoden 1975 Jyväskylän puoluekokouksessa järjestetystä seminaarista. Asiakirjat ovat niin työryhmän jäsenten tuotoksia kuin myös sen hyödyntämiä asiantuntijoiden raportteja ja muistioita sekä keskustelupöytäkirjoja ohjelmatyössä pidetyistä seminaareista ja kokouksista. Lisäksi hyödynnän lähteinäni ohjelmaluonnoksia, niitä kommentoineita kirjeitä sekä itse valmista ohjelmaa. Taustoitukseen olen hyödyntänyt myös puolueen toimintakertomuksia.

Sami Outinen tutki väitöskirjassaan SDP:n ja SAK:n sosialidemokraattisten päättäjien työllisyyteen liittynyttä päätöksenteon ja tavoitteenasettelun muutosta 1970-luvun puolivälistä 1990-luvun

⁶² Ryhmään kuuluivat pj. Ulf Sundqvist, siht. Jorma Westlund sekä jäsenet Urpo Ekström, Tellervo Koivisto, Paavo Lipponen, Matti Luttinen, Matti Louekoski, Matti Mansikka, Jacob Söderman ja Jyrki Tala.

⁶³ Kertomus suomen sosialidemokraattisen puolueen toiminnasta 1977, TA 329.5 SDP DA 8; Kertomus suomen sosialidemokraattisen puolueen toiminnasta 1978, TA 329.5 SDP DA 8.

loppupuoliskolle. Lähteinään hän käytti SDP:n puoluetoimikunnan, puoluekokouksien sekä SAK:n hallituksen sosialidemokraattisen ryhmän pöytäkirjoja.⁶⁴ Hän keskittyi puoluejohdon ja ammattiyhdistysliikkeen johtavien sosialidemokraattien poliittisiin linjoihin, ja pyrki ymmärtämään sosialidemokraattien talous- ja sosiaalipolitiikassa tapahtunutta suunnan muutosta 1970-luvun lopulla. Outisen tutkimukseen nähden tutkielmani tiivistyy enemmän sosialidemokraattien käsityksiin 1970-luvun talouskriisistä ja sen tuottamista seurauksista uudistuspolitiikalle. Tutkielmani kuvaa, miten muuttuneet taloudelliset olosuhteet vaikuttivat vuosina 1976—1978 toimineen *Pitkän tähtäimen suunnittelu -työryhmän* yhteiskuntapoliittiseen ajatteluun.

Tutkielmani auttaa ymmärtämään, miten sosialidemokraatit kokivat hankaloituneen taloustilanteen, minkälaisia haasteita se asetti menneisyydessä harjoitetulle yhteiskuntapolitiikalle, sekä miten lyhyentähtäimen talouden tasapainottamistavoitteet yhdistyivät keskipitkän aikavälin uudistuspolitiikkaan ja pitkän tähtäimen demokraattiseen sosialismiin. Lisäksi kommentoin, miten aiemmat havainnot sosialidemokraattien poliittisen linjan muutoksissa näkyivät ohjelmatyössä ilmenneissä menneisyyden ja nykyisyyden kokemuksissa sekä tulevaisuuden odotuksissa, ja niistä johdetuista yhteiskuntapolitiikan suuntaviivoissa.

1.6 Menneisyyden ja nykyisyyden kokemuksellisuus sekä tulevaisuuden odotuksellisuus politiikassa

Ohjelmatyön aikana muodostuneet ja sen yhteydessä hyödynnetyt asiakirjat ovat tutkimusnäkökulmastani kokemusten ja odotusten kielellisesti artikuloituja muotoja. Tulkitsen lähteideni aikakäsityksiä tukeutumalla käsitehistorian klassikkoihin lukeutuvan Reinhart Koselleckin *kokemuksen ja odotuksen* -käsitepariin. Hän esittää kokemusten ja odotusten määrittelevän sekä modernia aikakäsitystä että poliittisen ajattelun lähtökohtia.⁶⁵ Käsiteparin avulla pääsen käsiksi ohjelmatyössä kielellisesti jäsennettyihin aikakäsityksiin — representoituihin käsityksiin suomalaisen yhteiskunnan menneisyydestä nykyisyyteen suuntaavaan kehitykseen ja tulevaan suuntaan.

Koselleckin ydinajatuksen mukaan *nykyisyyden kokemus* ja *tulevaisuuden odotus* ovat modernin ajattelun lähtökohtaisia kategorioita, jotka edellyttävät toisiaan; kokemukset määrittelevät

⁶⁴ Outinen 2015, 30.

⁶⁵ Koselleck 2004.

odotuksia ja odotukset määrittelevät kokemusta. Tulevaisuuden odottaminen perustuu nykyisyyden kokemukseen, jota määrittelee merkityksellisinä pidetyt menneisyyden kokemukset. Samalla tulevaisuuden odotukset motivoivat nykyisyyden toiminnan suuntaa, sillä tulevaisuuden odotuksien perusteella nykyisyydessä asennoidutaan itse tulevaisuuteen.⁶⁶ Politologi Kia Lindroos tiivistää modernin *aikakäsityksen* sisältävän itsessään tulevan ja menneen. Se on tietynlainen keskittymäkohta, jossa erilaiset aikadimensiot kasautuvat nykyisyyden kokemuksiksi ja tulevaisuuden odotuksiksi.⁶⁷

Koselleckin metaforan mukaan nykyisyydestä hahmoteltava tulevaisuus jää aina *horisonttiin*. Nykyisyydessä on mahdollista hahmotella odotushorisonttia, mutta kuten taivaan horisonttikin, tulevaisuus joka määriteltiin menneisyydessä, saavuttaessaan katoaa. Siten on mahdotonta kokea sitä tulevaisuutta itsessään, jota hahmoteltiin menneisyydessä tulevaisuutena. Mielen tulevaisuudet yltyvät vain menneisyyden tulevaisuuksiksi, joten tulevaisuuden odotukset ovat rajoittuneempia kuin menneisyyden kokemukset. Onhan mahdollista, että nykyisyydessä koetut kokemukset toteutuvat samanlaisina myös tulevaisuudessa, mutta toisaalta on myös mahdollista, etteivät ne toteudu lainkaan sellaisina kuin odotamme niiden toteutuvan. Näin ollen vain *odottamattomalla* on mahdollisuus yllättää, ja vaikuttaa nykyisyyden kokemusten ja tulevaisuuden odotuksien muodostamaan aikakäsitykseen. Uusi aikakäsitys syntyy, kun nykyisyyden lähimenneisyydessä koetut odottamattomat kokemukset muuttavat tulevaisuuden odotuksia. Tällöin tulevaisuuteen asennoidutaan menneisyydestä poikkeavalla tavalla sekä uudelleenarvioidaan menneisyyden kokemuksia.⁶⁸

Poliittista käsitteistöä käsitehistoriallisesti tukineen politologi Kari Palosen mukaan erityisesti politiikkaa ohjaa nykyisyyden kokemuksen ja tulevaisuuden odotusten välinen jännite. Päätöksenteon keskiössä ovat ne tilanteet, joissa menneisyyden tapahtumiin perustuva nykyisyyden kokemus on kyvytön vastaamaan tulevaisuuden odotuksiin. Juuri kriiseinä koettuina aikakäsityksen murrosaikakausina tämä jännite kasvaa, jolloin nykyisyyden kokemusta ja menneisyyttä on arvioitava uudestaan, jotta tulevaisuuden odotukset selvenisivät.⁶⁹

⁶⁶ Koselleck 2004, 258—260.

⁶⁷ Lindroos 2000, 35.

⁶⁸ Koselleck 2004, 262.

⁶⁹ Palonen 2006, 17.

Politiikassa tulevaisuutta hahmotetaan sellaisessa polkuriippuvuusajattelun muodossa, jossa jokaisen uuden polun haarauman määränpää määrittellään nykyisyydessä menneisyyden kokemusten perusteella. Poliittisen debatin kysymyksiksi jäävät, mitä toimijat odottavat tekemiensä valintojen päässä olevan — minne niiden tuottaman polun odotetaan johtavan. Minkälainen on se tulevaisuuden risteys, joka nykyisyydessä tehdystä vallinasta seuraa, ja kuinka jatkaa tulevaisuuden risteyksestä eteenpäin. Kun valinnat on tehty ja suoritettu, asettuvat ne arvioinnin kohteeksi, jolloin on poliittiset toimijat voivat ymmärtää olivatko menneisyydessä tehdyt päätökset niiden silloisten tulevaisuuden odotusten mukaisia. Jos menneisyyden tulevaisuuden odotukset osoittautuivat oikeiksi, voidaan silloisilla käsityksillä menneestä, nykyisyydestä ja tulevasta jatkaa, jos taas ei niitä on muutettava.

Antonio Gramscin mukaan tulevaisuuden odotusten hahmottaminen merkitsee politiikassa nykyisyyden kokemuksen ja siihen vaikuttaneiden menneisyyden tapahtumien tarkkaa näkemistä liikkeenä. Nykyisyyden kokemukset ja tulevaisuuden odotukset eivät ole koskaan epäpoliittista, vaan niillä pyritään perustelemaan poliittisia tavoitteita. Näin ollen menneisyyden kokemusten tulkitseminen sekä nykyisyyden kokemusten ja tulevaisuuden odotusten artikulointi tukevat ideologisoituneiden poliittisten toimijoiden tavoitteita, eivätkä pelkästään muodostu niiden ennakkoehdoksi, mitä ”puhtailta” nykyisyyden analyyseiltä ja tulevaisuuden ennustuksilta voisi arkijärjellä odottaa.⁷⁰

Ruotsalaisen historioitsijan Lennart Lundmarkin mukaan kaikki ideologiat⁷¹ kuvaavat historiallisen ajan kvalitatiivista puolta, joka on tapa yhdistää menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta koskevat käsitykset yhteiskuntanäkemykseksi.⁷² Kettusen mukaan niiden julistajat, kuten puolueet tai yksittäiset agitaattorit, laajentavat julkisuuden välityksellä kokemuksen ja odotuksen välisen jännitteen historialliseksi ja poliittiseksi jännitteeksi, ja pyrkivät laukaisemaan sen omiin lähtöoletuksiinsa nojaten. Menneisyys kuvastuu kaikissa ideologioissa *nykyisyyteen tulemisena* josta *suunnattaan tulevaan*. Poliittisten toimijoiden roolit historiassa korostuvatkin, kun ymmärretään, että politiikassa tulevaisuus jää inhimillisen toiminnan perspektiiviksi ja vaihtoehtoja puntaroivan

⁷⁰ Gramsci 1979, 40—41.

⁷¹ Erityisesti kaikki 1800-luvun suuret ideologiat liberalismi, nationalismi ja sosialismi kuvaavat ajan kvalitatiivista puolta.

⁷² Lundmark 1989, 16—19.

suunnittelun kohteeksi. Toimijat ajallistavat ideologioidensa kautta menneisyyttä, jolloin siitä tulee ainutkertaisten ja peruuttamattomien tapahtumien kulkua, jonka syitä ja seurauksia on mahdollista arvioida.⁷³ Lindroosin ja Palosen mukaan ajallinen arviointi ja tulevaisuuteen suuntaaminen vaativat poliittisilta toimijoilta käsitteistöä, luokituksia, jäsennyksiä ja jakoja, jotka jäsentävät aikakäsityksen mennyttä ja tulevaa suuntaa.⁷⁴

Mickelsson esittää, että poliittinen debatti perustui sotien ajasta aina 1960-luvulle asti yhteiskunnallisten ryhmien, kuten maaseudun tilallisten ja työväen, välisiin intressinkamppailuihin. 1960-luvun puolivälissä siirryttiin tulevaisuus- ja ohjelmapuolueiden aikakauteen, jolloin politiikka perustui ydintotuusideologioiden välisiin kamppailuihin yhteiskunnan suunnasta. Esimerkiksi sosialidemokraateissa heräsi uudella tavalla keskustelu sosialismista, Keskustapuolueessa palattiin alkiolaisuuteen ja kokoomuslaiset puhuivat sosiaalisesta valintataloudesta. Ideologiat olivat holistisia ja kaikkivoipia, ja niiden taustadiskurssina vaikutti järkeen ja rationaalisuuteen vetoava ymmärrys. Tulevaisuus- ja ohjelmapuolueiden aikakautta kesti aina 1970- ja 1980-lukujen vaihteeseen, jolloin puolueissa alettiin ydintotuusideologian sijasta korostaa kannattajiensa yhteistä arvopohjaa. Samalla puolueiden ei tarvinnut enää esittää ohjelmallisia tulevaisuudenvisioita.⁷⁵

Kansallisen Kokoomuksen ja Keskustapuolueen ohjelmatyötä tutkineen politologi Eeva Aarnio korostaa taas 1970-luvulla puolueiden keskeiseksi piirteeksi suunnittelua. Puolue oli suunnittelun toteuttamisen ensisijainen toimija, jonka suunnitelmien tavoitteiden toteutumisen korostettiin riippuneen sen vaalikannatuksesta. Äänestäjien uskottiin perustavan päätöksensä keskenään kilpailevien puolueiden esittämiin politiisiin suunnitelmiin eli puolueohjelmiin.⁷⁶

1970-luvulla sosialidemokraatit pohjasivat vielä ideologiansa selkeästi sosialismista ammentavaan *edistyskertomukseen*, jonka keskeinen piirre oli usko jatkuvaan ja kasautuvaan edistykseen.⁷⁷ Kettusen mukaan 1800-luvun lopulla sosialidemokratiaan oli rakentunut käsitys siitä, että historia oli liikkeen liittolainen. Ajatus juonsi juurensa 1700-luvun valistusajattelun näkemyksestä historiasta suurena prosessina, jonka suuntana on kehitys ja edistys. Karl Marxin tekstien tulkitsijat ja yksinkertaistajat onnistuivat kehittämään sosialismista politiikkaan aatteelliseen ja opillisen kehiksen, joka tarjosi välineet arvioida ja arvostella laajenevaa teollista kapitalismia ja sen

⁷³ Kettunen 2003; Kettunen 2008, 27.

⁷⁴ Lindroos & Palonen 2000, 10.

⁷⁵ Mickelsson 2007, 337–339.

⁷⁶ Aarnio 1998, 457–458

⁷⁷ Mickelsson 1999, 144.

aiheuttamia yhteiskunnallisia seurauksia vaiheena kohti maailmanhistorian lopputarkoitusta, emansipaatiota. Edistyskertomuksessa työväenluokan tehtävänä oli muuttaa kapitalistinen yhteiskunta sosialistiseksi. Tavoitetta legitimoivat käsitykset siitä, että työväenluokalla oli lupa samaistaa omat etunsa ihmiskunnan yleisen vapautuksen päämäärään. Siirtyminen sosialistiseen yhteiskuntaan ja tuotantovälineiden yhteiskunnalliseen omistukseen merkitsi taloudellisen rationaalisuuden voittoa kapitalistisesta anarkiasta ja irrationaalisuudesta. Porvarilliset pyrkimykset vastustaa sosialidemokraattien edistyksellisiä uudistuksia olivat näin ollen pyrkimyksiä kääntää historia kulkua taaksepäin eli taannuttaa sitä.⁷⁸

Suunta-ohjelman lähtökohdaksi heijastuu sosiaalidemokraattien historian tuntemusta painottanut perinne, jonka avulla oli mahdollista ymmärtää nykyistä ja tehdä tulevaa. Perinteessä sosialidemokraatit kokivat nykyisyyttä menneisyyden tavoitteiden saavutuksena. Menneisyys koettiin nykyisyyteen johtavana tienä, joka jatkuu tulevaisuuteen nykytoimijoiden jatkaessa edeltäjiensä työtä.⁷⁹ Jyväskylän puoluekokouksessa ja ohjelmatyön aikana artikuloitiin selkeästi, että Suunta-ohjelman tarkoituksena oli arvioida muuttuneen kapitalismin oloissa menneisyyden tapahtumia, nykyisyyden kokemuksia ja tulevaisuuden odotuksia uudelleen. Muuttuneeksi koetusta kapitalismista haluttiin luoda revisio, mutta samalla haluttiin jatkaa demokraattisen sosialismin perimmäisten tavoitteiden eteenpäinviemistä.

⁷⁸ Kettunen 2014, 42.

⁷⁹ Kettunen 2014, 40–41.

2 MENNEISYYDEN KASVU

2.1 Talouskasvu ja integraatio

Vuodet 1950—1975 olivat eräänlainen industrialismin huipentuma suurimmassa osassa ensimmäistä ja toista maailmaa, sillä teollisuuden merkitys kasvoi aikana kokonaistaloudelliseen huippuunsa. Niin kapitalistisissa kuin reaalisosialistisissakin maissa politiikka ja yhteiskunnalliset instituutiot valjastettiin palvelemaan modernisaatiota joka perustui teolliseen tekniikkaan.⁸⁰ Sodan jälkeen vanha teollisuusvälineistö korvattiin uusilla, mikä kasvatti yritysten ja kansantalouksien tuottavuutta ja tehokkuutta. Tämä tapahtui ensiksi Saksassa ja Iso-Britanniassa, sitten Italiassa ja Ranskassa.⁸¹ Koskaan aiemmin historiassa ei ollut yhtä suuria mahdollisuuksia kasvattaa tuottavuutta yhtä aikaa yhtä monella tuotannon alueella. Tuottavuuden kasvussa oli pitkälti kysymys automatisoinnin, moottoroinnin ja kasvaneen energiantarjonnan välisestä vuorovaikutuksesta, jossa edullinen öljy näytteli suurta roolia.⁸²

Suomen kansantalous kasvoi hetkellisistä voimaikkaista suhdannevaihteluista huolimatta vuosina 1946—1974 keskimäärin viisi prosenttiyksikköä vuodessa. Kasvun kiihkein vaihe alkoi tosin vasta 1960-luvun alussa Länsi-Eurooppaa vuosikymmen myöhemmin talouden rakenteen alhaisen lähtötason sekä Neuvostoliiton asettamien sotakorvauksien vuoksi. Kasvu oli vielä 1960-luvulle asti ekstensiivistä, mutta 1970-luvulla Suomessa siirryttiin intensiivisen kasvun aikaan.⁸³

Samalla kun tuotannon osuus kasvoi, sen rakenne monipuolistui. Suomi ei ollut 1970-luvulla pelkästään puujalosteiden viejä, sillä metalliteollisuuden osuus viennistä nousi kolmannekseen ja muiden lähinnä kemianteollisuuden noin viiteentoista prosenttiyksikköön. Monimutkaistunut teollisuuden rakenne oli talouspoliittisesti haasteellisempi, koska kansantalouden strategia ei voinut pohjautua vain metsäteollisuuden intresseihin.⁸⁴

Myös Suunta-ohjelman menneisyyden kokemuksissa esitettiin, että toista maailmansotaa seurasi noin 25 vuotta kestänyt nopea kasvun kausi. Suhdannevaihtelut olivat olleet kapitalistisessa

⁸⁰ Schön 2013, 382—383.

⁸¹ Judt 2005, 325.

⁸² Schön 2013, 402—403.

⁸³ Hjerpe & Hjerpe 1993, 69—76.

⁸⁴ Kalela 2005, 212—213.

maailmassa toistuvia mutta eivät olleet alentaneet tuotantoa. Kasvua oli ajanut eteenpäin tieteellisteknillinen kehitys, mikä oli mahdollistanut tuottavuuden kasvun. Lisäksi raaka-aineita ja energiaa oli ollut helposti, halvalla ja varmasti saatavilla. Suomessa oli sotien jälkeisenä aikana talous- ja yhteiskuntapolitiikan keskeisenä tavoitteena ollut tuotantovälineistön uusiminen ja lisääminen erityisesti metalliteollisuudessa sekä laaja asuntorakentaminen.⁸⁵ Tuottavuuden kasvun tuottama talouskasvu otettiin ohjelmatyössä itsestäänselvyytenä, koska sen analyysi jäi vähäiseksi. Vain metalliteollisuuden kasvu korotettiin menneisyyden tuotantorakenteen muutoksen merkittävimmäksi saavutukseksi laajan asuntorakentamisen ohella.

Industrialismin lisäksi ulkomaankaupan kasvu ylläpiti erityisesti ensimmäisen maailman talouskasvua. Kaupankäynnin kasvua edistivät niin tekniset innovaatiot logistiikassa, esimerkiksi laivanrakennuksessa ja lentokoneissa, kuin länsimaiden keskinäinen taloudellinen integraatio.⁸⁶ OECD ja GATT pyrkivät tiivistämään markkinatalousmaiden yhdentymistä sekä lisäämään vapaakauppaa maailmanlaajuisesti, kun taas EEC ja EFTA vauhdittivat Euroopan sisäistä taloudellista integraatiota.⁸⁷ Valtioiden välinen integraatio mahdollisti monikansallisten yritysten aseman kasvun maailmantaloudessa, koska investointeja oli maailmansotien sotien väliseen aikaan verrattuna jatkuvasti helpompi keskittää yli rajojen. 1960-luvulta eteenpäin kansainväliset pääomaliikkeet alkoivatkin selkeästi kiristää läntisten teollisuusmaiden välistä kilpailua.⁸⁸

Suomalaisten yritysten suojeleminen kansainväliseltä kilpailulta päättyi viimeistään 1960-luvulla. Poliitiikan enemmistölle tie taloudellisen yhdentymiseen oli tullut selväksi, koska kansainvälinen kilpailun painostamana maan suurille teollisuusyrityksille oli käynyt mahdottomaksi pärjätä pelkästään kotimarkkinoilla. Niiden kannattavuus vaati laajentumista ulkomaille – täytyi kasvaa tai kuihtua.⁸⁹ Länsikauppa oli jo sotien jälkeen perustunut vapaakauppasopimuksiin; vuodesta 1949 kansainväliseen tullitariffi ja kauppasopimukseen (GATT), vuodesta 1961 Euroopan vapaakauppaliiton (EFTA) jäsenyyteen sekä vuodesta 1974 Euroopan talousyhteisön (EEC) kanssa tehtyyn sopimukseen.⁹⁰

⁸⁵ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 2.1. Tuotannollinen perusta ja 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

⁸⁶ Schön 2013, 390.

⁸⁷ Schön 2013, 413–414.

⁸⁸ Schön 2013, 397.

⁸⁹ Kalela 2005, 212–213.

⁹⁰ Outinen 2015, 38–39

Länsikaupan ohella Suomi harjoitti Neuvostoliiton sekä muiden reaalisosialististen maiden kanssa kauppaa. Itäkauppa auttoi monipuolistamaan suomalaista teollisuutta sekä tasapainottamaan kansantalouden vaihtotasetta, vaimentamaan suhdannevaihteluita sekä ylläpitämään työllisyyttä korkeammalla tasolla kuin olisi ollut muutoin mahdollista. Itämarkkinat olivat suojaisa kasvualusta länsimarkkinoille, sillä niiden suojissa yritykset pystyivät kehittymään riittävän suuriksi pärjätäkseen kovemman kilpailun länsimarkkinoilla.⁹¹ 1970-luvulla EEC-sopimuksen vastapainona Suomi turvasi idänkauppansa yhteistyösopimuksilla keskinäisen taloudellisen avun neuvoston kanssa sekä kahdenvälisellä KEVSOS-sopimuksella.⁹²

Kettusen mukaan Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden rakentamisvaiheessa maailmanmarkkinariippuvuus ja kilpailukyky olivat merkittävimpiä vaikuttavia näkökohtia harjoitetussa yhteiskuntapolitiikassa. Maat olivat pieniä suhteellisen avoimia talouksia, jotka olivat riippuvaisia ulkomaankaupasta sekä alttiita maailmantalouden suhdannevaihteluille ja kriiseille.⁹³ Taloustieteilijä Jukka Pekkarisen mukaan Suomessa oli haettu kasvua aineellisten investointien vauhdittamisen kautta, joka oli edellyttänyt avoimen sektorin yritysten kannattavuuden turvaamista ja säännöllisiä suuria devalvaatioita. Näin ollen yhteiskunnan tehtäväksi oli muodostunut yritysten kansainvälisestä kilpailukyvyistä huolehtiminen.⁹⁴ Myös hyvinvointivaltiota tutkineen sosiologi Pekka Kososen mukaan Suomessa tärkeimmän vientialan metsäteollisuuden hallitseva asema sekä vientitulojen voimakkaat suhdannevaihtelut määrittivät tiiviisti harjoitettua politiikkaa.⁹⁵

EEC-sopimus oli sosialidemokraattien enemmistön mukaan välttämätön elintason, vientikilpailukyvyn ja talouskasvun turvaamiseksi sekä Ruotsin tekemän vastaavan järjestelyn vuoksi. Myös SAK:n sosialidemokraatit olivat kannattaneet lähes yksimielisesti sopimusta.⁹⁶ Kalevi Sorsan mukaan kyse oli Suomen peruslinjavedosta, jonka tavoitteena oli turvata vientiyritysten markkina-asetat Länsi-Euroopassa.⁹⁷

⁹¹ Paavonen 2005, 395.

⁹² Outinen 2015, 39.

⁹³ Kettunen 2012, 90; Kettunen 2014, 50.

⁹⁴ Pekkarinen 1993, 104.

⁹⁵ Kosonen 1993, 111.

⁹⁶ Outinen 2015, 39.

⁹⁷ Sorsa 2003, 92.

Kevään 1977 ohjelmaluonnoksessa esitettiin, että suomalaisen yhteiskunnan taloudellista ja yhteiskunnallista suuntaa oli määritellyt toisen maailmansodan olosuhteissa luotujen ulkomaankaupan säätelymekanismien purkaminen. Se oli muodostunut yhteiskunnan ”pysyväluontaiseksi linjaratkaisuksi”. Kaupan esteiden purkamiselle oli pyritty ”samanlaisen hyvinvoinnin sisältöön” kuin Ruotsissa ja muualla Länsi-Euroopassa.⁹⁸ Valmis ohjelma oli samoilla linjoilla. Se kuitenkin selvensi, että integraation avulla oli pyritty luomaan suomalaisille yrityksille kansainvälisesti kilpailukykyiset toimintamahdollisuudet.⁹⁹

EEC-sopimusta oli vastustanut puolueen vasemmistofraktio¹⁰⁰, joka kansandemokraattien ohella tavoin koki EEC-vapaakauppasopimuksen vahvistavan Suomen talouden länsikiinnitteisyyttä, ja näin ollen alistavan Suomen kapitalistisen talousjärjestelmän ongelmien alle. Se oli esittänyt sopimukselle vaihtoehdoksi suunnitelmallista talouspolitiikkaa, pohjoismaista talousyhteistyötä sekä taloussuhteiden kehittämistä sosialistisiin maihin.¹⁰¹

Kalevi Sorsan mukaan vuonna 1972 perustettiin erityinen komitea tutkimaan EEC:n vaikutuksia. Sen tavoitteena oli ”syödä hampaat” EEC:n vastustajilta niin SDP:n vasemmistofraktiossa kuin muiltakin, joilla oli inhorealistinen kuva kauppaliitosta.¹⁰² Lopulta SDP neuvotteli EEC-sopimuksen ehdoksi kansalliset suojalait täystyöllisyyden, tuloerojen tasaamisen ja elintason vakaan kasvun takaamiseksi. Suojalakeja olivat muun muassa valtion vaikutusvaltaa talouselämässä lisänneet hintavaltuus- ja vientimaksulaki sekä laki suhdannetasausjärjestelmäksi.¹⁰³

Jyväskylän puoluekokouksessa 1975 osa sosialidemokraateista ei nähnyt integraatiota edelleenkaan myönteisenä kehityksenä. Työväen taloudellisen tutkimuslaitoksen esimiehen Pekka Korpisen mukaan EEC:n sopimuksen yhteydessä sovituista suojalaeista huolimatta hallitus ei ollut pystynyt sääntelemään tyydyttävästi taloutta. SDP:n vasemmistofraktioon kuulunut Kaarina Suonio katsoi,

⁹⁸ PT-Ohjelmaluonnos 3.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

⁹⁹ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 2.1. Tuotannollinen perusta.

¹⁰⁰ SDP:stä EEC-sopimusta vastustivat Erkki Liikanen, Jacob Söderman, O. Kaipainen, Tellervo M. Koivisto, K. Raatikainen, Ilkka Taipale, S. Tikka, Erkki Tuomioja ja Päivi Työläjäarvi. Osa oppositiosta hyväksyi lopulta sopimuksen, mutta Sorsa mainitsee erityisesti Tuomiojan vastustaneen sitä ehdottomasti loppuun asti, ja monimutkaistaneen puoluejohdon hanketta parantaa suomalaisen yritysten asemaa ulkomailla. (Sorsa 2003, 123.)

¹⁰¹ Vesikansa 2014, 157.

¹⁰² Sorsa 2003, 92 ja 128.

¹⁰³ Outinen 2015, 39.

ettei integraatio ollut parantanut työväen asemaa, koska EEC:stä maksettiin kovaa hintaa viennin heikon vedon ja suojalakien toimimattomuuden takia.¹⁰⁴

Ohjelmatyöryhmän talouspoliittisena tausta-ainestoistona käytetyn Hannu Vesan laatiman artikkelin mukaan Suomen riippuvuus muihin maihin oli kasvanut samalla kun maa oli modernisoitunut vuosien 1960—1970 välillä. Vaikka viennin ja tuonnin kasvu olivat myötäilleet toisiaan, oli Suomi jäänyt kehittyneempien läntisten maiden puuraaka-aineen ja puolivalmisteiden tuottajaksi. Talous- ja teollisuuspolitiikka oli valjastettu palvelemaan johtavan vientisektorin etuja sekä Länsi-Euroopan teollisuusmaiden tarpeita, jolloin tuotantorakenteesta oli kehittynyt erittäin yksipuolinen.¹⁰⁵ Integraatio ei Pälkäneen liikkeen johtohahmoihin kuuluneen Vesan mukaan palvellut kuin läntisten kapitalististen maiden sekä puunjalostuskapitalistien tarpeita, eikä se edistänyt niin suomalaisen työväestön kuin koko yhteiskunnankaan yleisiä etuja.

Kevään 1977 taloudellista kansavaltaa käsitelleen seminaarin tausta-ainestoina käytettiin Seppo Lindblomin esitelmää Liikejohdon instituutin seniorijohdon seminaarista syksyiltä 1976. Lindblomin kritiikki ei niinkään kohdistunut itse länsi-integraatioon vaan huonoon talous- ja kauppapolitiikan koordinointiin. Hänen mukaansa Suomen avoimen kauppapolitiikan pohjalta kehitetyllä kansantaloudella oli krooninen taipumus ajautua ulkomaankaupan tasapainottomuuksiin, joista oli tullut kasvun ja täystyöllisyyden merkittävimpiä ongelmia. Lisäksi devalvaatiot, joilla oli hoidettu kustannuskilpailukykyä, olivat Lindblomin mukaan voimistaneet vain suhdannevaihteluita.¹⁰⁶

Valmis ohjelma myötäili Vesan esitystä menneisyyden kokemuksista, vaikka siinä hyväksyttiinkin länsi-integraatio pysyväluontoisena ratkaisuna. Ohjelmassa esitettiin, ettei metsäteollisuuden vientituloja ja kansainvälistä taloudellista yhteistyötä ollut silloisessa menneisyydessä mahdollista käyttää tuotannon ja palveluiden kehittämiseen, jolloin kansantalouden rakenne oli jäänyt yksipuoliseksi. Ohjelma myötäili myös Lindblomia, koska sen mukaan talous- ja rakennepolitiikassa oli vallinnut porvarillinen hegemonia, jolloin Suomen kansantalous oli jäänyt alttiiksi jyrkille suhdannevaihteluille ja talouskriiseille.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Outinen 2015, 49—50.

¹⁰⁵ Hannu, Vesa, Suomalaisen kapitalismin kehitystendenssejä lähimenneisyydessä, Talouspoliittista tausta-aineistoa 1975—1976, TA 329.5 SDP HCN 11.

¹⁰⁶ Lindblom, Seppo, Kohtuus kaikessa eli lähivuosien investointipolitiikan ongelman asettelua, Esitelmä liikejohdon instituutin seniorijohdon seminaarissa 27.9.1976 Sannäsin Kartanossa, Taloudellista kansavaltaa pohtivan seminaarin aineistoa, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

¹⁰⁷ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 2.1. Tuotannollinen perusta.

Vaikka ohjelmatyön aikana esitettiin, että silloinen hyvinvointi oli suurelta osin saavutettu integroitumisella kapitalistiseen järjestelmään, niin integraation koettiin tapahtuneen metsäteollisuuden ja porvarillisen talouspolitiikan ehdoilla. Kansantalouden tuotantorakenne oli jäänyt yksipuoliseksi ja kilpailukykyä turvannut devalvaatioita suosinut rahapolitiikka oli syventänyt suhdannevaihteluja. Länsi-integraatiota ei ollut harjoitettu työväenehtoisesti, jolloin kansantalouden kokonaisuus oli kärsinyt, ja vientivetoinen kasvu oli ollut tasapainotonta.

2.2 Valtion rooli ja uudistuspolitiikka

Voidaan sanoa, että länsimaisten hyvinvointivaltioiden rakentamisen aikana jatkettiin siitä, mihin toisen maailmansodan aikana jäätiin. Sodan jälkeen valtiot jatkoivat mukana oloaan taloudessa niin suunnittelun, säännöstelyn, kasvuodotusten asettamisen kuin eri teollisuuden tukimuotojen avulla. Ne tukivat vientiä, uudelleenohjasivat varoja vanhasta uuteen teollisuuteen ja liikenteeseen sekä edistivät maataloutta.¹⁰⁸ Ne osallistuivat laajasti kansantalouksien teollistamiseen ja ottivat kattavan vastuun työvoiman tarjonnasta.¹⁰⁹ Julkisen sektorin menot kasvoivat vuosina 1950—1973 nopeammin kuin koskaan aiemmin. Se ei ollut enää vain oikeuden ja järjestyksen ylläpitäjä tai hyödykkeiden jakaja ja palvelujen tuottaja, vaan sillä oli myös tehtäviä yhteiskunnallisessa suunnittelussa ja sosiaalisen koheesion luomisessa.¹¹⁰

Toisen maailmansodan jälkeisessä kasvussa länsimaissa vallitsi optimistinen usko siihen, että valtion toimenpitein, taloustieteilijöiden mallien ja kansainvälisten taloussuhteiden tarkoituksenmukaisten järjestelyjen avulla kasvu voisi jatkua lähes ikuisesti.¹¹¹ Sosiologi Göran Therbornin mukaan sodanjälkeinen jälleenrakentamisen tarve ja taloudellinen nousukausi synnyttivät suuruudenhullun pyrkimyksen valtiolliseen suunnitteluun.¹¹² 1960-luvun lopulle asti pitkän aikavälin ennusteet, perustuivat oletukseen, jossa hyvinvointivaltion laajeneminen oli yhtä pysyvä ja toivottava ilmiö kuin talouskasvu. Vuosikymmenen lopun skenaarioissa jälkiteollisen yhteiskuntien vallitseviksi piirteiksi kuvailtiin markkinoiden vähenevää roolia ja julkisen sektorin kasvavaa merkitystä.¹¹³ Tulevaisuudenodotukset perustuivat muun muassa aikansa yhden vaikutusvaltaisimman

¹⁰⁸ Judt 2005, 304 ja 330.

¹⁰⁹ Schön 2013, 441—443.

¹¹⁰ Judt 2005, 361.

¹¹¹ Kyntäjä 1993, 17.

¹¹² Therborn 1995, 353.

¹¹³ Hellsten 1993, 131.

taloustieteilijän John Kenneth Galbraithin näkemykseen liian suuren yksityisen tuotannon roolista turhien kulutushyödykkeiden tuottajana. Galbraithin mukaan resursseja tuli siirtää korkeamman jalostusasteen julkisen sektorin palveluihin terveydenhuoltoon ja koulutukseen. Eiväthän esimerkiksi teknologiset keksinnöt syntyneet vahingossa vaan olivat koulutukseen käytettyjen investointien lopputulos.¹¹⁴

Millerin ja Rosen mukaan valtiolle määriteltiin selkeä rooli hyvinvoinnin minimitaso takaajana, kun talous- ja sosiaalipolitiikka yhdistettiin tiiviimmin yhteiskuntapolitiikaksi, jolla pyrittiin asiantuntijoiden laatimien kokonaisvaltaisten uudistusten avulla rationaaliseen yhteiskuntasuunnitteluun. Miller ja Rose luonnehtivat tätä poliittista rationaliteettia welfarismiksi. Sitä määritteli halu edistää kasvua ja hyvinvointia sosiaalisten vastuiden ja riskien keskinäisen jakamisen keinoin. Julkisella vallalla ja kansalaisilla oli omat velvollisuutensa mutta myös oikeutensa. Valtion tuli hoitaa kansalaisille terveyspalvelut, sosiaaliturva sekä taata täystyöllisyys, kun taas kansalaisen tuli olla ahkera, säätäväinen ja sosiaalisesti vastuuntuntoinen.¹¹⁵

Sosialidemokraattiset puolueet olivat sitoutuneet welfarismiin kaikista puoleista tiiviimmin. Skandinaviassa sosiaalidemokraattinen työväenliike oli ajanut jo 1930-luvun alkupuolella tavoitteita, jotka olivat enemmän kuin yksittäisreformejä mutta vähemmän kuin sosialismi. Tällaisia tavoitekokonaisuuksia olivat ruotsalaisten *kansankoti* ja *hyvinvointipolitiikka*. Suomessa toisen maailmansodan jälkeen sosialidemokraateille ei ollut samanlaisia selkeitä visioista kuin muilla pohjoismaisilla sisarpuolueilla, vaikkakin SDP:llä oli merkittävä rooli tapahtumakulussa, jota alettiin myöhemmin kutsua hyvinvointivaltion rakentamiseksi.¹¹⁶

Suomessa hyvinvointivaltion kehittämisen ja muodostumisen keskeiset vuodet sijoittuivat vasta 1960-luvulle sekä 1970-luvun alkupuoliskolle, jolloin sotien jälkeinen talouskasvu oli vauhdikkainta. Tuolloin kasvu ja hyvinvointi muodostuivat keskeisiksi poliittisiksi periaatteiksi. Kasvusta tuli terveen taloudellisen kehityksen osoitin, jolla talouspoliittista menestymistä tai epäonnistumista arvioitiin. Samalla talouskasvun ihanne voitiin esittää niin, että se oli sopusoinnussa demokratian, vapauden, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja kunnollisen elintason kanssa. Julkisen sektorin kasvu koettiin

¹¹⁴ Galbraith 1968, 22—25; Galbraith 1969, 154—159.

¹¹⁵ Miller & Rose 1991.

¹¹⁶ Kettunen 2014, 48.

sekä keinona taloudelliseen laajenemiseen että sen välttämättömänä seurauksena.¹¹⁷ Suomessa, kuten muissa Pohjoismaissa aiemmin, ymmärrettiin taloudellisen kasvun, sosiaalisen tasoituksen ja demokratian laajentamisen tukevan toisiaan hyvinvointia kaikille kansalaisille kasaavassa hyvän kehässä.¹¹⁸

Myös ohjelmatyössä arviotiin valtion roolin kasvun olleen olennainen osa sodan jälkeistä yhteiskunnallista kehitystä. Ohjelman tausta-aineistona käytetyssä esitelmässä ”Poliittinen hegemonia ja valtiovalta” hallintotieteilijä Esko Riepula totesi sotien jälkeisten yhteiskuntaluokkien välisten muutosten vaikuttaneen valtion roolin kasvuun. Valtio oli muuttunut porvarillisesta yövärtiöstä silloiseksi suunnitelmalliseksi jokaisella yhteiskunnan alueella vaikuttavaksi toimijaksi. Sen tehtävänä ei ollut enää vaan taata omaisuudensuojaa vaan palvella kansalaisia.¹¹⁹

Myös ohjelmassa tausta-aineistona käytetyssä laatimassa ”Tiede ja politiikka” -esitelmässä Mikko Niemi esitti poliittisen vallankäytön luonteessa tapahtuneen viimeistään 1960-luvulla olennaisia muutoksia, jotka olivat tuoneet sen lähemmäksi tiedettä. Aikaisemmasta virheitä korjaavasta passiivisesta valtiosta oli siirrytty aktiiviseen, yhteiskunnallisia uudistuksia suunnittelevaan valtioon. Samalla politiikka oli käynyt monimutkaiseksi ja nykyisyydestä tulevaisuuteen suuntautuvaksi. Näin ollen päätöksenteossa hyödynnettävän tiedon määrä ja tarve olivat lisääntyneet.¹²⁰

Silloinen Kauppa- ja teollisuusministeri Eero Rantala summasi maaliskuussa 1977 taloudellista kansanvaltaa pohtineessa seminaarissa pitämässä puheessaan, että sosiaalidemokraatit niin Suomessa kuin muuallakin olivat pyrkineet valtion avulla kasvattamaan kapitalismia.¹²¹ Kevään 1977 ohjelmaluonnoksessa selitettiin julkisen vallan harjoittaman taloudellisen toiminnan kasvua sillä, ettei yksityinen sektori ollut pystynyt tuottamaan sen tarvitsemaa infrastruktuuria ja energiaa. Sellaiset investoinnit, joissa nopea voitto-odote ei ollut suuri kiihotin, olivat jääneet valtion tehtäviksi.¹²² Myös valmiissa ohjelmassa esitettiin, että sosialidemokraatit olivat valtion avulla

¹¹⁷ Hellsten 1993, 144–147; Mäenpää 1991, 36.

¹¹⁸ Kettunen 2012, 90.

¹¹⁹ Riepula, Esko, Poliittinen hegemonia ja valtiovalta, Tausta-aineistoa 1977, TA 329.5 SDP HCN 10.

¹²⁰ Niemi, Mikko, Tiede ja politiikka, Tausta-aineistoa 1977, TA 329.5 HCN 10.

¹²¹ Rantala, Eero, Yritysten talouspolitiikka, Taloudellista kansanvaltaa pohtiva seminaari, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

¹²² Pts-Ohjelmaluonnos, 3.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

huolehtineet sellaisen infrastruktuurin sekä tuotannon luomisesta ja monipuolistamisesta, jotka eivät taannut suuria ja nopeita voitto-odotuksia.¹²³

Ohjelmatyön aikana valtion roolin muutos esitettiin mahdolliseksi, koska sotien jälkeisenä aikana työväenliikkeen valta oli kasvanut. Valtio oli muuttunut sotia edeltävän ajan yövärtiöstä aktiiviseksi kansalaisia palvelevaksi suunnittelijaksi. Lisäksi sosialidemokraattien esitettiin olleen merkittäviä sodan jälkeisen kansantalouden kasvattaja ja tuotantorakenteen modernisoijia puolueen pitäessä huolta niistä tuotannon ja infrastruktuurin alueista, jotka eivät taanneet yksityisille yrityksille riittävän suuria pikavoittoja, mutta jotka olivat kansantalouden kehityksen ja hyvinvoinnin kasvun kannalta tärkeitä.

Syksyn 1976 Pts-seminaarin alustuksessaan Erkki Laatto totesi tuottavuuden kasvun, tuotannon laajentumisen ja kansalaisten reaalityulojen kasvun sekä synnyttäneen uusia vaatimuksia että luoneen edellytyksiä julkisen palvelutuotannon lisäämiselle. Näkemyksessä talouskasvu ja julkisten palveluiden kasvu olivat tukeneet toisiaan.¹²⁴ Suomalainen sosiaaliturva oli rakennettu pts-ryhmän hyödyntämän sosiaali- ja terveysministeriön kansliapäällikön Kari Puron raportin perusteella käytännössä kokonaan vasta sotien jälkeen. Puron mukaan tuolloin rakennemuutoksien tuottama kansantalouden tuottavuuden kasvu oli mahdollistanut sosiaalipolitiikan laajentamisen, mutta se oli ollut myös välttämätön edellytys sodan jälkeiselle talouskasvulle. Näin ollen sosiaalipolitiikan harjoittaminen oli ollut Puron mielestä osaltaan modernin kapitalismin kehitysvaiheen vaatimaa yhteiskunnan muuttamista. Toisaalta uudistukset olivat olleet myös tärkeä osa sosialidemokraattien uudistuspolitiikkaa, jonka tavoitteena oli ollut elintason ja elämänlaadun kohentaminen.¹²⁵

Lisäksi sosiaalipolitiikan keinoin sosialidemokraattiset solidaarisuuden ja tasa-arvon ajatukset olivat levinneet entistä laajemmalle, ja sen avulla oli lähestytty demokraattisen sosialismin päämäärää. Sosiaalipoliittiset uudistukset olivat Puron mukaan helpottaneet kansalaisten itsensä kehittämistä työssään, perhe-elämässään ja vapaa-aikanaan vapaana taloudellisesta ja sosiaalisesta turvattomuudesta. Uudistukset olivat parantaneet vähäosaisten kansalaisten asemaa, nostamalla heidätkin kuluttajakansalaisiksi sekä muuttaneet yhteiskuntaa rakenteellisesti solidaarisemmaksi,

¹²³ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 2.2. Uudistuspolitiikka ja 2.4 Julkisen vallan tehtävät.

¹²⁴ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

¹²⁵ Puro, Kari, Sosiaaliturvan kehittyminen sodan jälkeisenä aikana – Porvarillisen yhteiskunnan kohentamista vai sosialidemokraattista rakennepolitiikkaa, 30.4.1977, Tausta-aineistoa 1977, TA 329.5 HCN 10.

tasa-arvoisemmaksi ja turvallisemmaksi. Sosiaalipolitiikan harjoittaminen oli lisännyt julkista kulutusta suhteessa yksityiseen kulutukseen, mikä oli mahdollistanut kulutuksen yhteiskunnallisen ohjausmahdollisuuksien lisäämisen. Kulutuksenmuutos oli Puron mielestä merkittävä yhteiskunnallinen rakennereformi.¹²⁶

Puolueen harjoittaman uudistuspolitiikan sosiaalipoliittiset refomit esitettiin olleen välttämättömiä kapitalismin kasvuille. Niiden avulla oli myös edistetty sosialidemokraattisten arvojen leviämistä yhteiskuntaan sekä lähennyttä sosialismin kaukotavoitetta askel askeleelta. Valtioin roolin kasvun kokemuksien esittämisessä kiteytyvät ajatukset hyvän kehästä, jossa kasvu, sosiaalipoliittiset uudistukset ja demokratia tukivat toisiaan. Hyvän kehän kokemuksia esitettiin sosialistisen edistyskertomuksen viitekehyksessä, jossa työväenluokan etu samaistettiin koko yhteiskunnan eduksi.

Valtion roolia ja uskoa ohjailuun tuki se, että 1930-luvun laman jälkeistä taloustieteellistä ajattelua oli dominoinut keynesiläisyys, joka esitti markkinatalouden kärsivän luontaisesti epävakaudesta. Näin ollen valtiovallan tuli puuttua markkinoiden toimintaan, koska valtioiden säännöstelemien markkinoiden uskottiin toteuttavan paremman yhteiskunnallisen lopputuloksen kuin säännöstelemättömät *laissez-faire* -markkinat. Monessa maassa valtion tehtäväksi tuli suhdannepoliittisin keinoin huolehtia täystyöllisyydestä, nopeasta talouskasvusta, rahan arvon vakaudesta ja ulkomaankaupan tasapainoista. Finanssipolitiisin keinoin harjoitettiin kokonaiskysynnän säätelyä, jolloin huonoina aikoina kansallista kysyntää lisättiin, kun taas parempina aikoina sitä rajoitettiin.¹²⁷ Sosialidemokraatit perustelivat kansantalouden keynesiläistä suunnitelmallisuutta myös talouden demokratisoimisella ja tehostamisella, joiden koettiin johtavan täystyöllisyyteen ja taloudellisten voimavarojen tehokkaaseen käyttöön.¹²⁸

Jukka Pekkarisen mukaan täystyöllisyyttä ei pidetty Suomessa sotien jälkeen talouspolitiikan tärkeimpänä tavoitteena. Kansantalous nähtiin puhtaan vientivetoiseksi, jolloin talouspolitiikassa korostettiin kustannuksien ja kilpailukyvyn ensisijaisuutta kotimaisen kysynnän sijaan. Kehykset

¹²⁶ Puro, Kari, Sosiaaliturvan kehittyminen sodan jälkeisenä aikana – Porvarillisen yhteiskunnan kohentamista vai sosialidemokraattista rakennepolitiikkaa, 30.4.1977, Tausta-aineistoa 1977, TA 329.5 HCN 10.

¹²⁷ Pekkarinen & Vartiainen 1989, 2; Judt 2005, 361.

¹²⁸ Hobsbawm 1999, 347–350.

kansantalouden mahdolliselle kehitykselle asetettiin kansainvälisen talouden asettamien raamien perusteella.¹²⁹ Uuden julkishallinnon (New Public Management) leviämistä Suomeen tutkinut Ville Yliaska summaa, ettei Suomessa koskaan päästy yli ajatuksesta yksityisen sektorin roolista julkisten varojen ”tienaajana”.¹³⁰

Suomalainen talouspolitiikka ei Pekkarisen ja Juhana Vartiaisen mukaan ollut koskaan keynesiläistä vaan pikemmin kansatalouden suhdanneherkkyyttä vahvistavaa, koska taloudellinen kasvu ja alhainen korkoaste asetettiin täystyöllisyyden ja suhdannetasauksen edelle tavoitteenasettelussa. Julkinen talous oli Suomessa tiukan kassarajoitteen alainen ja sen edellytettiin sopeutuvan kulloiseenkin tulokertymään. Valtiontaloutta ohjaili kameralistinen linja, jolla tähdättiin valtiontalouden kassatasapainoon itsestään selvänä talouspoliittisena periaatteena. Finanssipolitiikalla haluttiin lähinnä kiihdyttää talouskasvua sekä edistää rakennemuutosta. Lisäksi vaikka elvytys hyväksyttiin periaatteessa 1960-luvulla talouspolitiikan välineeksi, niin siihen ei koskaan tuntunut olevan varaa.¹³¹

Pekkarisen mukaan sosiaalimenoihin on käytetty Suomessa lähinnä ulkomaankaupan luomia budjettien ylijäämiä, jolloin suuret sosiaalipoliittiset uudistukset ovat poikkeuksetta kasautuneet voimakkaan taloudellisen kasvun ajanjaksoihin. Laskusuhdanteissa on tyypillisesti supistettu menoja ja vähennetty uudistuksia, mikä on entisestään syventänyt suhdanteita. Syynä kameralismille ja sosiaalipoliittisten uudistusten kasautumiselle voimakkaan talouskasvun aikoihin Pekkarinen pitää talouspolitiikan erillistä asemaa muista politiikan lohkoista. Se on ollut oma asiantuntijavirkamiesten hallitsema alue, jota on määritellyt Suomen Pankin ja Valtionvarainministeriön vahva asema.¹³²

Myös ohjelmatyön tausta-aineistossa myötäiltiin Pekkarisen ja Vartiaisen myöhemmin tekemiä taloushistoriallisia havaintoja. Hannu Kaupi esitti, ettei Suomessa täystyöllisyyttä ollut koskaan otettu vakavasti. Maassa oli harjoitettu perinteistä talouspolitiikkaa, jossa rahanarvon säilyttäminen ja vaihtotaseen tasapaino olivat kulkeneet täystyöllisyydestä edellä. Täystyöllisyyttä oli ollut mahdotonta saavuttaa. Harjoitetun talouspolitiikan työttömyyttä lisääviä vaikutuksia oli lievennetty harjoittamalla kauppaa sosialististen valtioiden kanssa, mutta keinot hallita kotimaisia

¹²⁹ Pekkarinen 1987, 54—55 ja 146—149

¹³⁰ Yliaska 2014, 64.

¹³¹ Pekkarinen & Vartiainen 1993, 61, 127—128, 133—138, 141—143, 157—156 ja 186.

¹³² Pekkarinen 1987, 54—55 ja 146—149; Pekkarinen 1993, 104.

työttömyysongelmia ja niitä aiheuttavia länsikaupan kysyntävaihteluista olivat olleet Suomessa riittämättömät. Pääasiallisesti työvoimaan tarjontaa oli vain sopeutettu ulkoisten olosuhteiden muuttuessa. Työvoiman kysynnän ohjaamiseen oli käytetty liian vähän keinoja, sillä valtiovalta oli järjestänyt suhdanteissa vain sopeuttavia työttömyystöitä. Työvoimapolitiikan linja oli Suomessa ollut passiivista ja sopeutuvaa eikä aktiivista täystyöllisyyteen pyrkivää toimintaa.¹³³

2.3 Rakennemuutos ja sen kritiikki

Vielä vuonna 1945 suuri osa Euroopan maista oli esiteollisia yhteiskuntia. Välimeren maat, Pohjoismaat, Irlanti ja Itä-Eurooppa olivat maaseutuvoittoisia alueita. Seuraavana kolmenakymmenenä vuotena eurooppalaiset hylkäsivät maaseudun ja menivät töihin kaupunkeihin, jolloin maatalouden osuus kansantuotteesta laski jatkuvasti. Italia, Irlanti, Ranska sekä osa Pohjoismaista muuttuivat suoraan maatalousmaista jälkiteollisiksi palveluyhteiskunniksi vain yhdessä sukupolvessa ohittamalla teollistuneen yhteiskuntakehityksen vaiheen, jossa Belgia ja Iso-Britannia olivat olleet lähes vuosisadan.¹³⁴

Kuten muuallakin 1960-luvulla kiihtynyt kasvu merkitsi Suomessa suurta ja nopeaa elinkeinorakenteen muutosta, jossa teollisuus ja erityisesti palvelut söivät alkutuotannon osuuden lähes kokonaan kansantalouden rakenteessa. Tämä muutos ja siitä seuranneet yhteiskunnalliset ilmiöt opittiin liittämään julkisessa keskustelussa *rakennemuutoksen* käsitteeseen.¹³⁵ Demograafinen muutos oli Suomessa historiallisen jyrkkä ja äkkinäinen. Kun vielä vuonna 1950 1,7 miljoonaa suomalaista ansaitsi elantonsa maa ja metsätaloudesta, niin vuonna 1975 luku oli kutistunut 318 000:n. OECD:n jäsenmaista rakennemuutos maatalousyhteiskunnasta teollistuneeksi palveluyhteiskunnaksi oli ajanjakson nopein. Väestö kaikkosi erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomen pientilavaltaisilta alueilta ja pakkautui joko etelän ”Ruuhka-Suomeen” tai muutti Ruotsiin.¹³⁶ Suomesta tuli harvinaisen lyhyessä ajassa palkkatyöyhteiskunta, jossa väestö liikkui

¹³³ Kauppi, Hannu, Lausunto: Työvoimapolitiikan ongelmien kartoitus, 21.9.1976, Työryhmien muistioita 1976—1977, TA 392.5 SDP HCN 3.

¹³⁴ Judt 2006, 327—328.

¹³⁵ Hjerpe 1988, 40—47

¹³⁶ Vaikka sodan jälkeisinä vuosikymmeninä Länsi-Eurooppa oli ennen kokemattoman lähellä täystyöllisyyttä, Judt korostaa väestön muuttaneen työn perässä maiden sisällä ja maasta toiseen: Italiassa etelästä pohjoiseen ja Espanjassa Andalusiasta Kataloniaan sekä Turkista Saksaan ja Suomesta Ruotsiin. (Judt 2005, 332—334.)

menneisyyttä nopeammin palkkatyön takaaman paremman toimeentulon ja koulutuksen perässä niin alueellisesti kuin sosiaalisestikin.¹³⁷

Myös ohjelmatyön aikana menneisyyden kokemuksia jäsennettiin rakennemuutos-käsitteen avulla. Syksyn 1976 Pts-seminaarin alustuksessaan Erkki Laatto kuvasi edeltävien vuosikymmenien yhteiskunnallista kehitystä leimanneen voimakkaat sosiaaliset ja taloudelliset rakennemuutokset. Rakennemuutosten moottoriksi hän nimesi tuottavuuden kasvun erityisesti teollisuudessa ja rakentamisessa. Tuottavuus taas oli kasvanut valtaosin tuotannon pääomavaltaistumisen avulla. Tuottavuuden kasvun myötä tuotantoon sijoitetut pääomat olivat tuottaneet voittoa, ja lisäpääoma oli sijoitettu uuteen tuotantoon uusien voittojen odotuksissa, mikä oli pitänyt rakennemuutosta yllä silloiseen nykyisyyteen asti.¹³⁸ Myös valmiissa ohjelmassa tulkittiin, että ”maatalousvaltaisen yhteiskunnan rakennemuutos tapahtui poikkeuksellisen lyhyessä ajassa”. Ohjelmassa selitettiin rakennemuutoksen nopeutta taloudellis-teknillisillä syillä. Koneellistuminen oli vähentänyt jyrkästi työpaikkoja 1960-luvulla maa- ja metsätaloudessa samalla, kun ulkomaankaupan avaaminen oli pakkotanut teollisuuden rationalisointiin.¹³⁹

Ohjelmatyössä rakennemuutoksen taustalla ollutta tuottavuuden kasvua pidettiin luonnollisena osana kapitalismin kasautumista. Rakennemuutos oli ollut mahdollinen kapitalistisen perusdynamikan vaikutuksesta. Yritystoiminnassa saavutetut voitot oli sijoitettu aina uudestaan tuottamaan lisää voittoa tuotantoa pääomavaltaistamalla ja uutta tuotantoa luomalla. Lisäksi taloudellisen integraation luoma ulkoinen paine oli pakottanut yritykset tuotannon tuottavuuden ja kannattavuuden kohentamiseen.

Vaikka rakennemuutoksen edistäminen hallitusti oli Suomessa 1960-luvulla virallinen yhteiskuntapoliittinen linja,¹⁴⁰ jäi 1960-luvun loppu ja 1970-luvun alku yleiseen kielenkäyttöön ”hallitsemattoman rakennemuutoksen” ajaksi.¹⁴¹ Pertti Haapalan mukaan keskustelu keskittyi elinolojen ja -tapojen muutoksiin. Rakennemuutoksen käsitteeseen liitettiin julkisessa keskustelussa

¹³⁷ Mylly 2005, 167—168.

¹³⁸ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

¹³⁹ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

¹⁴⁰ Haapala 2006, 92.

¹⁴¹ Kyntäjä 1993, 98.

ei-toivottuja mielikuvia maaseudun tyhjenemisestä, jolloin 1960-luvulla harjoitettu rakennepolitiikkaa koettiin epäonnistuneeksi tehtävässään kompensoida muutoksista seuranneita ongelmia. Haapalan tulkinnan mukaan 1960-luvun rakennepolitiikan epäonnistumisen vuoksi 1970-luvulla koettiin, että yhteiskunnan uudistaminen edellytti tehokkaampaa poliittista ohjailua.¹⁴²

Syksyn 1976 Pts-seminaarissa Ilkka Sumu selitti rakennemuutoksen tuottamia ongelmia yhteiskuntarakenteen muutoksen nopeudella. Rakennemuutos oli Suomessa tapahtunut kolme kertaa nopeammin kuin muissa Pohjoismaissa, jolloin lainsäädäntö ja hallinto eivät olleet yksinkertaisesti pysyneet ennätysnopean yhteiskuntarakenteen muutoksen perässä. Vaikka onnistumisia oli tapahtunut koululaitoksen, terveydenhuollon ja eläkejärjestelmän uudistuksissa, oli sekä maapolitiikassa että kaupunkisuunnittelussa epäonnistunut, sillä asunnot, työpaikat ja palvelut sijoittuivat pahimmassa tapauksessa kaikki omille alueilleen. Ruotsista kopioitu lähiöiden rakentaminen oli epäonnistunut ja yhteiskuntarakenne oli jäänyt turhan hajanaiseksi.¹⁴³ Työryhmän tausta-aineistona käyttämän SNK:n Folke Sundmanin¹⁴⁴ esitelmän mukaan tapahtunut rakennemuutos oli kapitalismin ”anarkistisen perusluonteen” takia ollut hallitsematon, jolloin yhteiskunnalliset epäkohdat olivat päässeet muodostumaan. Kapitalismin tuottamien rakennemuutosten ongelmia oli mahdotonta hallita.¹⁴⁵ Sumusta poiketen Sundman ei uskonut sääntelyn ja suunnittelun epäonnistuneen muutoksen nopeuden takia, vaan esitti muutoksen olleen hallitsematon kapitalismin perusluonteen takia.

Kevään 1977 ohjelmaluonnoksessa kritisoitiin rakennemuutoksen toteuttamisen jähkailua, minkä esitettiin hidastaneen suomalaisen yhteiskunnan kehitystä ja johtaneen lopulta 1960-luvulla alkaneeseen hallitsemattomaan rakennemuutokseen. Luonnoksessa esitettiin, että Suomessa yritettiin sotien jälkeen pitkään toteuttaa sellaista avotalouden strategiaa, joka ei muuttanut maatalousvaltaista yhteiskuntarakennetta. Aina 1960-luvun loppupuoliskolle asti maata ei päästetty kehittymään teollisuusvaltaiseksi, koska se olisi kasvattanut työväenliikkeen valtaa. Poliitiikka oli tukenut *puunjalostuskapitalismin* yksipuolisia etuja lyhytnäköisesti, jolloin resursseja muun

¹⁴² Haapala 2006, 93 ja 106.

¹⁴³ Sumu, Ilkka, Miten tämä väki haluaa elää, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

¹⁴⁴ Mickelsson pitää Sundmania sosialidemokraattisen nuorisoliikkeen yhtenä marxilais-suuntautuneista pääideologeista. (Mickelsson 2007, 226.)

¹⁴⁵ Sundman, Folke, Populismi ja joukkoliike, Tausta-aineistoa 1977, TA 329.5 SDP HCN 10.

teollisuuden kehittämiseen oli jäänyt niukalti. Yksipuoliseksi jäänyt kehittymätön tuotantorakenne jätti kansantalouden erityisen alttiiksi suhdannevaihteluille ja kriiseille.¹⁴⁶

Valmis ohjelma myötäili Sumun ajatuksia. Siinä todettiin, että talous- ja sosiaalipolitiikka olivat osittain olleet kykenemättömiä tasapainottamaan muutoksia, sillä talouden ekspansio oli odottamattomasti vastannut vajaavaisesti tulevaisuuden odotuksiin. Tämä ”äkinäisesti tapahtunut tuotanto- ja väestörakenteen muutos oli lisännyt monien kansalaisten turvaamattomuutta”. Erityisesti maaseudun pienviljelijät ja pienyrittäjät olivat joutuneet kärsimään muutoksen tuottamasta epävarmuudesta.¹⁴⁷

Hannu Kauppi arvioi maastamuuton kiihtyneen suurin luikuihin 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun taitteessa, koska kansantalouden kustannuskilpailukykyä oli pyritty parantamaan alentamalla työvoimakustannuksia. Samalla suomalaisen yhteiskunnan modernisaatio, talouspolitiikan luonne sekä passiivinen työvoimapolitiikka olivat luoneet pysyväluontoisen tilanteen, jossa Itä- ja Pohjois-Suomessa työpaikkojen tarjonta oli riittämätöntä. Vaikka kehitys oli hieman tasaantunut 1970-luvun puolivälissä, oli tuotantoa vaikeampaa harjoittaa ilman valtion tukea muualla kuin Etelä- ja Rannikko-Suomessa.¹⁴⁸ Myös valmiissa ohjelmassa esitettiin, että työmahdollisuuksien puute sekä huono sosiaaliturva olivat olleet syitä, jotka olivat voimistaneet maassa- ja maastamuuttoa 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa.¹⁴⁹

Rakennepolitiikan myönnettiin ohjelmatyön aikana osittain epäonnistuneen, koska se ei ollut vastannut odotuksiin, jotka sen oli odotettu täyttävän. Rakennemuutoksen äkinäisyyden esitettiin vaikuttaneen ongelmien muotoutumiseen, vaikkakin ongelmien perimmäiset syyt piilivät sodan jälkeen harjoitetusta politiikasta, jonka avulla Suomea oli yritetty pitää turhaan maatalousvaltaisena yhteiskuntana. Yhteiskuntapolitiikka oli palvellut vain puunjalostuskapitalismin lyhytnäköisiä etuja. Valmiista ohjelmasta pois jääneessä katsantokannassa sosialidemokraatit esiintyivät puunjalostuskapitalismia vastaan taistelleina tuotantorakenteen modernisoijina, jotka toteuttivat koko kansantalouden yleistä etua. Rakennemuutokseen liitetty maastamuutto oli taas johtunut Suomen alemmasta elintasosta, kehittymättömästä sosiaalivaltiosta sekä maantieteellisistä

¹⁴⁶ Pts-Ohjelmaluonnos, 3.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

¹⁴⁷ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 2.3. Aatteellinen kehitys.

¹⁴⁸ Kauppi, Hannu, Lausunto: Työvoimapolitiikan ongelmien kartoitus, 21.9.1976, Työryhmien muistioita 1976—1977, TA 392.5 SDP HCN 3.

¹⁴⁹ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 2.3. Aatteellinen kehitys.

tosiasioista. Harjoitettu metsäteollisuuden hintakilpailukykyä tukenut reaalipalkkoja alentanut politiikka oli myös edistänyt maastamuuttoa.

3 TALOUSKRIISI JA TALOUSPOLITIIKAN MUUTOS

3.1 Odottamaton kriisi

1970-luvun alussa vain kolmessa vuodessa sodanjälkeinen talouskasvu loppui ja Länsi-Eurooppa vajosi inflaatioon, hidastuvaan kasvuun, työttömyyteen ja yhteiskunnalliseen eristäytymiseen. Enää ei ollut paluuta sodan jälkeisen ajan optimismiin tai illuusioon jatkuvasta kasvusta, sillä kaksi taloudellista shokkia muutti koko vallinneen aikakäsityksen.¹⁵⁰

Ensimmäinen odottamaton talousshokki koettiin, kun Elokuussa 1971 Presidentti Richard Nixon ilmoitti Yhdysvaltojen luopuvan kiinteiden valuuttakurssien järjestelmästä Bretton Woodsista ja päästi Dollarin kellumaan, koska valuutasta oli tullut yliarvostettu ja kallis valtiolle. Dollarin ollessa kansainvälisen rahajärjestelmän ankkuri koko järjestelmän pohja katosi. Kun dollari alkoi kellua, alkoivat myös muut valuutat askel askeleelta kellua. Kiinteistä vaihtokursseista luovuttaessa kaikki hinnat ja vaihtosuhteet riistäytyivät käsistä. Seurauksena maailmantalouteen muodostui hintashokki, joka tuotti taloudellista epävakautta ja asetti päätöksentekijät uusien ongelmien eteen ympäri maailmaa.¹⁵¹

Reaktion shokille Länsi-Euroopan maat harjoittivat löysää rahapolitiikkaa, helpottivat luotonsaantia, antoivat kotimaisten hintojen nousta ja omien valuuttojensa laskea. Silloisen menneisyyden oloissa nämä toimet olisivat ehkä onnistuneet vakauttamaan talouden, mutta koko järjestelmän mennessä uusiksi ne eivät toimineetkaan odotetulla tavalla. Valuuttakurssit laskivat, tuonnin hinta kasvoi, ja inflaatio kohosi kaksinumeroisiin lukuihin. Vuosina 1971–1973 ei-polttoainepitoisten hyödykkeiden hinnat nousivat länsimaissa 70 % ja ruoan 100 %.¹⁵²

Rahajärjestelmän äkkinäisesti tapahtuneen muutoksen jälkeen maailmantalouden jo ennestään epävakaa tasapaino heilautti ensimmäinen öljyshokki. Yom Kippur sodan sytyttyä kuudes lokakuuta 1973 Arabian niemimaan pääöljyntuottajamaat ilmoittivat tavoitteekseen vähentää öljyntuotantoa. Kymmenen päivää myöhemmin maat päättivät öljysaarrosta Israelia tukevaa Yhdysvaltoja vastaan ja nostivat raakaöljyn hintaa 70 %:lla. Sota päättyi marraskuussa 1973, mutta joulukuussa öljymaat päättivät jatkaa hinnannostoa pysyvästi, eikä öljyn hinta laskenut takaisin

¹⁵⁰ Judt 2005, 453.

¹⁵¹ Judt 2005, 453; Varoufakis 2014, 113.

¹⁵² Judt 2005, 453–454.

entiselleen. Vain muutamassa kuukaudessa öljyn hinta yli kaksinkertaistui, mikä tuotti öljyn tuonnista riippuvaisille länsimaille vaikeita vaihtotaseongelmia. Jyrkkään taloudellisen aikakäsityksen muutokseen vaikutti se, että inflaatio huomioiden öljy oli itseasiassa halventunut koko sodanjälkeisen ajan. Teollistuneet länsimaat olivat kasvaneet tottuneena halpaan öljyyn. Se oli ollut elintärkeä osa kasvua, sillä talouksista oli tullut sodan jälkeen hiilen sijasta öljyvetoisia. Öljy oli myös hinnoiteltu kellumaan päästetyllä dollarilla, mikä tuotti entisestään epävarmuutta talouspoliittisessa päätöksenteossa.¹⁵³

Hintojen ja palkkojen tasainen nousu oli ylläpitänyt korkeaa inflaatiota koko toisen maailman sodan jälkeisen ajan, mutta nyt inflaatio otti talousshokkien vaikutuksesta tuulta alleen ennen kokemattomalla tavalla. Inflaation kohoaminen johti teollisuuden kustannuksien nousuun. Samalla tuotteiden kysyntä laski, jolloin myös työttömyys alkoi kohota vuosikymmenen puolivälissä. Lisäksi työttömyyden aiheuttamat kustannukset, kasvaneet öljyn tuontihinnat, nousseet korkomenot, inflaatio ja laskeva vienti johtivat valtiotalouksien alijäämäongelmiin kaikkialla länsimaissa, mikä tuotti ongelmia sodan jälkeen kasvaneille julkisille sektoreille. Muun muassa Italia ja Iso-Britannia ajautuivat IMF:n tarkkailuun.¹⁵⁴

Työttömyyden kasvuun vaikuttivat lisäksi 1970-luvun alussa kaikkialla kohonneet palkat. Työn tuottavuus oli Länsi-Euroopassa kasvanut vuosien 1945—1970 välillä kolme kertaa nopeammin kuin edeltävinä kahdeksanäkymmenenä vuotena, mutta jo vuoden 1970 jälkeen niin bruttokansantuote, työllisyys kuin tuottavuuden kasvuluvut alkoivat laskea. Palkat jatkoivat edelleen nousua, koska täystyöllisyys oli taannut ammattiyhdistysliikkeelle vahvan neuvotteluaseman palkkaneuvotteluissa. Näin ollen stagflaatio kärjistyi entisestään, kun yritysten voitot laskivat, jolloin uudet investoinnit alkoivat kaikota.¹⁵⁵

Robert Brennerin mukaan sodan jälkeinen yritysten suuriin rajatuottoihin perustunut kasvu oli tullut tiensä päähän. Stagflaatio ei lähtökohtaisesti johtunut tuottavuuden laskusta, vaan tuottavuus laski voittojen pienenemisen takia. Rajatuottojen lasku vähensi tuotantoinvestointeja, minkä

¹⁵³ Judt 2005, 454—455.

¹⁵⁴ Judt 2005, 455—457; Pekkarinen & Vartiainen 1989, 14.

¹⁵⁵ Judt 2005, 456; Sassoon 1996, 446—447.

seurauksena tuottavuus laski. Lisäksi voittojen suhdetta alkuperäiseen investoituun pääomaan pienensi kehittyvien maiden mukaantulo teollisuustuotteiden maailmanmarkkinoille.¹⁵⁶

Jo ennen kriisiä yritykset olivat alkaneet korjata kannattavuuttaan nostamalla tuottavuutta tuotannon automatisoinnilla sekä siirtämällä tuotantoaan parempien voitto-odotusten toivossa halvempien tuotantokustannustason maihin. Se kasvatti entisestään työttömyyttä.¹⁵⁷ Sukupolven aikana tullut teollisuus alkoi kadota Euroopasta. Hiilikaivokset hävisivät Belgiasta ja Iso-Britanniasta. Erityisesti terästuotanto romahti, kun markkinoille tuli nousevien talouksien edullisempaa terästä. Laivanrakennus, autonvalmistus ja tekstiiliteollisuus kokivat samoja ongelmia. Työpaikkoja hävisi lähes jokaiselta teollisuuden alalta. Ennen vuotta 1973 muutos oli jo käynnissä, hiilessä, raudassa, teräksessä, koneistuksessa, ja sitten se levisi kemikaaleihin, tekstiileihin, paperiin ja kulutushyödykkeisiin.¹⁵⁸

Tony Judtin mukaan talouskriisi vaikutti pahemmalta mitä se todellisuudessa oli, koska sen kontrasti menneisyyteen oli suuri. Pidemmällä aikaperspektiivillä kasvuluvut eivät olleet 1970-luvulla poikkeavan matalat. Kasvu oli nopeampaa kuin vuosina 1915—1950, mutta kontrasti vuosien 1950—1973 lähimenneisyyteen oli suuri. Todellisuudessa 1950- ja 1960-luvut olivat vain epätavallisen nopean kasvun aikaa, ja 1970-luvulla palattiin normaaliin kasvuvauhtiin. Kokemus odottamattoman hitaasta kasvusta oli silti totta, ja sitä sävyttivät uhkaavammaksi odotukset tuotannon työpaikkojen siirtymisestä pienempien kustannustason maihin.¹⁵⁹

Suomessa kasvu taantui muihin läntisiin markkinatalousmaihiin nähden viiveellä, kun maan vienti romahti vuonna 1975. Kaiken kaikkiaan kriisi leikkasi 4 % kansantuotteesta. Samalla työttömyys nousi kahdessa vuodessa melkein kymmeneen prosenttiin, mikä koettiin sekä taloudelliseksi että sosiaalisesti ongelmaksi. Tuotanto heikkeni ja kansantalouden arvioitiin olleen syvässä taantumassa vuosina 1975—1977.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Brenner 1998, 9—23, 31—34 ja 37, 41.

¹⁵⁷ Judt 2005, 456; Sassoon 1996, 446—447.

¹⁵⁸ Judt 2005, 458—459.

¹⁵⁹ Judt 2005, 455—456; Hobsbawm 1999, 22—23.

¹⁶⁰ Pekkarinen & Vartiainen 1989, 14—15.

Vaikka Suomen öljyntuonti Neuvostoliitosta noudatti yleisesti kohonnutta hintatasoa, niin bilateraali kauppa Neuvostoliiton kanssa tasoitti laskusuhdannetta automaattisesti. Kun öljynhinta nousi ja suomalaisten tuotteiden kysyntä länsimarkkinoilla väheni, nousi samanaikaisesti Neuvostoliittoon vietävien tuotteiden kysyntä, koska maasta tuotiin lähinnä markkinahintoihin sidottuja öljyä ja maakaasua.¹⁶¹

Pekkarisen mukaan kriisiin ajautumisen kotimaisina taustatekijöinä olivat tulopolitiikan ongelmat, joita olivat ammattiryhmien tulokilpailu ja inflaation kiihtyminen, liian vilkas investoiminen sekä tuonnin kasvun myötä tapahtunut vaihtotaseen vajeen repeäminen noin seitsemään prosenttiin bruttokansantuotteesta. Kansainvälinen talouskriisin vaikutukset säteilivät vaihtotaseongelmiin, työttömyyteen ja korkeaan inflaatioon.¹⁶²

3.2 Talouspolitiikan muutos

Ennen talouteen iskeneitä shokkeja talouspolitiikka perustui keynesiläiseen konsensukseen, joka piti taloussuunnittelua, laskusuhdanteen aikaisia valtiotalouden budjettivajeita ja täystyöllisyyttä itsestään selvinä tavoitteena. Inflaatio oli yhdistetty nopeaan kasvuun, kun taas deflaatio oli vastavuoroisesti liitetty vuosisadan alun sekä 1930-luvun lamaan, jonka koettiin johtuneen yliarvostetuista valuutoista ja julkisen alimenotalouden tuottamasta kysynnän puutteesta. Shokkien jälkeen inflaation ja kasvun liittäminen toisiinsa ei vaikuttanut enää todenmukaiselta, sillä länsimaissa koettiin stagflaatioksi nimetty keynesiläisenlaiselle konsensukselle vieras taloustieteellinen ilmiö, jossa niin palkkojen kuin hintojenkin inflaatio yhdistyivät talouskasvun hidastumiseen ja korkean työttömyysasteeseen.¹⁶³

Keynesiläisen konsensuksen mukaan valtiotalouden budjettialijäämät ja maksuvajeet eivät olleet periaatteessa "pahasta", sillä 1930-luvun talouskriisin jälkeen oli todettu, että alhaisen kysynnän olosuhteissa lamasta oli mahdollista päästä eroon julkisen kulutuksen kasvattamisella. 1970-luvulla kaikki Euroopan maat kuluttivat jo raskaasti hyvinvointiin, sosiaalipalveluihin, julkisiin hyödykkeisiin,

¹⁶¹ Hjerpe & Vartia 2005, 15.

¹⁶² Puoskari 2012, 144.

¹⁶³ Judt 2005, 456 ja 536.

ja infrastruktuuriin. Samalla talousshokit olivat kääntäneet maiden vaihtotaseet alijäämäisiksi, nostaneet korkotasoa ja tukehduuttaneet kasvuodotukset. Laman aikaisen Iso-Britannian Labour-pääministerin James Callaghanin mukaan "me uskoimme, että voisimme vain kuluttaa tiemme ulos lamasta. Minä kerron teille, ettei sitä mahdollisuutta ole enää".¹⁶⁴

Callaghanin kokemuksiin ja odotuksiin vaikutti jo toisen maailman sodan jälkeen alkanut mutta 1970-luvulla kiihtynyt keynesiläisen konsensuksen kritiikki. Rationaalisen odotusten koulukunnan kritiikin mukaan työttömyys ja inflaatio eivät olleet pitkällä aikavälillä riippuvuussuhteessa keskenään. Robert Lucas kyseenalaisti vuonna 1972 Phillipsin käyrän logiikan, jonka piti osoittaa talouspolitiikan pystyvän säätelemään työttömyyden ja inflaation välistä suhdetta halutulla tavalla. Käyrän mukaan inflaation noustessa myös työllisyys nousi, ja työllisyyden laskiessa myös inflaatiokin laski. Lucasin mukaan taloudessa vallitsi todellisuudessa "luonnollinen" työttömyyden aste, jota ei voitu muuttaa. Valtio pystyi vain määrittelemään inflaation tason, joka oli riippuvainen liikkeellä olevan rahan määrästä.¹⁶⁵

Monetaristisen kritiikin, jonka airueksi nostettiin vuoden 1976 taloustieteen nobelisti Milton Friedman, mukaan kasvu ja korkea työllisyys voitiin "ostaa" vain hetkellisesti kokonaiskysyntää lisäävien finanssipoliittisten toimenpitein ja korkean inflaation avulla. Kevyttä talouspolitiikkaa ei tullut jatkaa loppumattomiin, sillä työttömyys oli todellisuudessa rakenteellista, ja se johtui joustamattomista palkoista. Näin ollen palkkojen tuli joustaa enemmän korkeamman työllisyysasteen saavuttamiseksi. Valtiotalouksien vaihtotaseongelmien ratkaisemiseksi tuli Friedmanin mukaan julkisen sektorin osuutta supistaa bruttokansantuotteesta joko yksityisen sektorin tuotannon kasvattamisella tai julkisilla leikkauksilla. Toimenpiteet vapauttaisivat kansantalouden resursseja yksityiselle sektorille, ja ne synnyttivät työpaikkoja erityisesti vientiin, jonka tuotot taas tasapainottivat vaihtotaseita.¹⁶⁶

Judtin mukaan päättäjien oli valittava tuotannon ylijäämäkapasiteettiongelmiin voittamiseksi ja talouden kasvu-uran saavuttamiseksi joko keynesiläisen konsensuksen entisestään inflaatiota kiihdyttävä tai monetaristien työttömyyttä kasvattavan talouspolitiikan välillä. Judt esittää

¹⁶⁴ Judt 2005, 458.

¹⁶⁵ Desai 2008, 313.

¹⁶⁶ Pekkarinen & Vartiainen 1989, 4; Pekkarinen & Vartiainen 1993, 104; Sassoon 1996, 453.

suurimman osan päättäjistä päätyneen jälkimmäiseen, koska he vakuutuivat korkean inflaation edustavan suurempaa riskiä kuin korkeat työttömyysluvut varsinkin, kun työttömyydestä maksettavaa inhimillistä ja poliittista hintaa voitiin institutionaalisesti lievittää sosiaalipolitiikan keinoin.¹⁶⁷

Sassoonin mukaan kriisi laukaisi poissiirtymiseen täystyöllisyyden tavoittelusta tasaista ja alhaista inflaatiota sekä vakaata valuuttakurssia tavoittelevaan talouspolitiikkaan.¹⁶⁸ Keynesiläisen konsensuksen kokonaiskysynnän sääntelystä siirryttiin hiljalleen talouspolitiikan kiinteisiin sääntöihin, joiden puitteissa markkinoiden uskottiin toimivan häiritsemättöminä ”oikein” ja asettuvan ajan myötä tasapainotilaan jossa suhdannevaihtelutkin rauhoittuisivat. Samalla työttömyys asettuisi hieman korkeammalle kuin menneisyyden täystyöllisyydessä luonnollisen työttömyysasteen¹⁶⁹ lukemiin.¹⁷⁰ Talouspolitiikan yleiseksi tavoitteeksi asetettiin kaikissa teollisuusmaissa viimeistään 1980-luvulla hintojen vakaus ja julkisen talouden tasapaino.¹⁷¹ Tosin Pekkarisen havaintojen mukaan keynesiläisyys alkoi Suomessa vahvistua vasta 1970-luvun lopulla, kun muualla maailmassa oppisuunnan ajatuksista alettiin jo luopua.¹⁷²

3.3 Sosialidemokraattien talouskriisipolitiikka

Talouskriisin alkaessa vuoden 1975 alussa Suomessa hallituksessa oli istunut vuodesta 1972 sosialidemokraattien ja keskiryhmien yhteishallitus. Pääministeri Sorsa totesi tammikuussa 1975 SDP:n puoluetoimikunnassa talouspolitiikan tulevaisuudenkuvien olleen synkät. Viennin vedon puutteen vaikutuksesta vaihtotaseen vajeen ennustettiin nousevan talouspolitiikan vaikeimmaksi ongelmaksi, vaikka samalla työttömyys kasvoi ja hinnat kohosivat. Sosialidemokraatit asettivat tilanteessa vaihtotaseen vajeen paikkaamisen työttömyyden ehkäisemisen edelle. Asiantuntijavaltaa SDP:ssä käyttäneen talouspoliittisen työryhmän¹⁷³ mukaan Suomella ei

¹⁶⁷ Judt 2005, 456 ja 460.

¹⁶⁸ Sassoon 1996, 459.

¹⁶⁹ Tunnettiin myöhemmin käsitteellä NAIRU.

¹⁷⁰ Pekkarinen & Vartiainen 1989, 4.

¹⁷¹ Kiander & Lönnqvist 2002, 20.

¹⁷² Pekkarinen 1993, 107.

¹⁷³ Vuoden 1975 puoluekokouksen asettaman ryhmän kokouksiin osallistuivat: Jermu Laine (pj), Unto Lund, Pekka Nyberg, Jarkko Rahkonen, Heikki Oksanen, Erkki Tuomioja, Mauno Harmo, Paavo Lipponen, Pekka Korpinen, Matti

yksinkertaisesti ollut riittäviä resursseja yhtä aikaa vakauttaa vaihtotasetta, ehkäistä inflaatiota ja elvyttää työllisyyttä.¹⁷⁴

Helmikuussa 1975 Kalevi Sorsan mukaan inflaatiopaine oli helpottanut, mutta vaihtotaseen vaje pysyi keskeisenä ongelmana. Silloisen ulkomaankauppaministerin Jermun Laineen mielestä valtion velka ei saanut kasvaa yli viidesosaan kansantulosta, jotta korkomenot eivät kasvaneet liian suuriksi. Laine halusi kasvattaa tuotantoa, mikä edellytti säästöjä julkisella sektorilla. Säästöt tuli kohdentaa ylläpitämään kotimaista tuotantoa ja työllisyyttä.¹⁷⁵

Sosialidemokraattien johto linjasi valtiontalouden kiristämisen talouspolitiikan tärkeimmäksi toimenpiteeksi, jotta vaihtotaseen vaje saatiin kirittyä umpeen ja valtion velkaantuminen pysäytettyä. Tavoitteenasettelussa työttömyyden kasvun estäminen jäi vaihtotaseen vajeen umpikuromisen taakse ja parempien taloudellisten aikojen tehtäväksi. Työllisyyden kohentuminen jätettiin vientiteollisuuden kilpailukyvyyn parantumisen, rahoitusmarkkinoiden rauhoittumisen ja maailmantalouden elpymisen varaan.¹⁷⁶ Lipponen muistelee, ettei pienillä mailla ollut yksinkertaisesti varaa elvyttää, ja ne oli pakotettu deflatoriseen talouspolitiikkaan. Suuret maat kuten, Yhdysvallat, Japani ja Länsi-Saksa olisivat voineet helpottaa maailmantalouden kriisiä kysyntää elvyttämällä, mutta eivät tehneet niin.¹⁷⁷

Outisen mukaan Kalevi Sorsan ja Paul Paavelan johdolla toteutetussa sosialidemokraattien talouspolitiikassa yhdistyivät puolueen oma Väinö Tannerin ja myöhemmin Mauno Koiviston ajama nuukuuden korostaminen ja monetarismin suuntainen valtion menojen rajoittamisen tavoite, sosiaalidemokraattien heikko suhdannepoliittinen ajattelu sekä tuotannon ensisijaisuutta korostanut talouspolitiikka. Hallituksessa ajettu talouspoliittinen linja oli yhtenevä sosiaalidemokraattien pitkän talouspoliittisen linjan kanssa siinä, ettei valtion tullut velkaantua ja valtion budjetti tuli pitää tasapainossa.¹⁷⁸ Linja ei myös eronnut juurikaan Pekkarisen ja Vartiaisen kuvailemasta Suomen Pankin ja Valtionvarainministeriön harjoittamasta kameralistisesta

Hannula, Matti Kavonius, Pekka Hemmilä, Teemu Hiltunen, Paul Paavela, Erkki Laatto, Jussi Linnamo, Erkki Liikanen, Niilo Kumen, Seppo Lindblom, Pekka Morri ja Paula Parmanne. (Outinen 2015, 378.)

¹⁷⁴ Outinen 2015, 43—44.

¹⁷⁵ Outinen 2015, 44.

¹⁷⁶ Outinen 2015, 44—46.

¹⁷⁷ Lipponen 2009, 478.

¹⁷⁸ Outinen 2015, 47—48.

talouspolitiikan pitkästä linjasta, jota Hannu Kauppi myös sivusi ohjelmatyössä kuvaillessaan harjoitettua passiivista työllisyyden hoidon pitkää linjaa Suomessa.

Outisen mukaan sosialidemokraattien talouspolitiikkaa kiristävät linjaukset vaikuttivat voimakkaasti siihen, että alkuvuoden viennin kriisi muuttui keväällä 1975 koko kansantalouden kasvun hidastumiseksi, työttömyyden kasvuksi sekä julkisten palveluiden rakentamisvauhdin pysähtymiseksi. Vaihtoaseen vajattakaan ei saatu pyrkimyksistä huolimatta supistumaan maailmanlaajuisen talouskasvun yskiessä ja vientikysynnän sakatessa. Tavoitteista vain valtion velkaantuminen pysähtyi vuonna 1975.¹⁷⁹

Toukokuussa 1975 SDP:n talouspoliittisessa työryhmässä katsottiin kansantalouden talouspoliittisen liikkumatilan olleen pieni. Aktiivisiin välittömiä taloutta ja työllisyyttä parantaviin taloustoimiin ei ollut varaa, vaan viisaampaa oli suosia rakenteellisia valtion otetta talouselämästä kiristäviä toimia. Näillä toimilla työryhmä tarkoitti suhdannetasausjärjestelmän rakentamista, työeläkevarojen käytön hallintaa, valtionyhtiöiden toiminnan laajentamista, liikepankkien aseman heikentämistä ja tuontisäännöstelyorganisaation rakentamista. Heikentynyttä talouden tilaa pyrittiin parantamaan suomalaisen talouspolitiikkaan pitkän linja toimenpiteillä vaihtotaseen tasapainottamisella ja vientiteollisuuden kilpailukyvyn parantamisella taloutta elvyttävän julkisten menojen lisäämisen sijasta. Sosialidemokraattisena aatteellisena perintönä linjaan yhdistettiin taloudelliseen demokratiaa ja markkinatalouden suhdanteita tasoittamaan pyrkineitä ohjailutavoitteita.¹⁸⁰

Outisen mukaan Kekkonen syksyllä 1975 runnoman hätätilahallituksen¹⁸¹ ohjelma sekä vuoden 1976 tulopoliittinen sopimus myötäilivät sosialidemokraattien tiukkaa talouspolitiikkaa. Molemmissa uskottiin Sorsan ja Paavelan linjan mukaisesti julkisen kulutuksen lisääminen vievän kasvuvaran yksityiseltä kulutukselta ja julkisilta investoinneilta. Hallitus hyväksyi huhtikuussa 1976 talouspoliittisen periaateohjelman, jonka keskeinen tavoite oli vaihtotaseen tasapainottaminen vuoteen 1981 mennessä. Se aiottiin saavuttaa kasvattamalla vientiä nopeasti, hidastamalla inflaatiovauhtia, alentamalla investointiastetta, hidastamalla kotimaisen kysynnän kasvua sekä

¹⁷⁹ Outinen 2015, 49.

¹⁸⁰ Outinen 2014, 48—49.

¹⁸¹ Hallituksessa istuivat SDP, Keskustapuolue, SKDL, RKP ja LKP

rajoittamalla julkisten kulutusmenojen kasvua. Häätätilahallitus hajosi kuitenkin syyskuussa 1976 talouspoliittisiin erimielisyyksiin, jolloin sosialidemokraatit joutuivat seuramaan oppositiosta keskustapuolueiden vähemmistöhallituksen toimintaa.¹⁸²

Koko syksyn 1976 sosialidemokraatit olivat oppositiossa puolueen vasemmistofraktion kritiikistä huolimatta tiukan talouspolitiikkansa takana. Työllisyyden kohentamiseksi esitettiin työvoiman tarjontaan vähentävän talviloman käyttöönottoa sekä maltillisia palkkaratkaisuja, jotka hidastivat myös inflaatiota ja paransivat kansantalouden kilpailukykyä. Työllisyystilanteen paranemista ei ollut odotettavissa heti vaan vasta pidemmällä aikavälillä.¹⁸³

Kalevi Sorsa muistelee talouskriisien muuttaneen 1970-luvulla monia vanhoja itsestäänselvyyksiä. Ensin muuttui talouspolitiikka, jolloin julkinen talous pantiin aiempaa tarkempaan syyniin. Julkisen talouden menojen kasvua alettiin rajoittaa ja uudistusten vauhtia uudelleen arvioida. Samaan aikaan heräsi epäily taloudellisen suunnittelua kohtaan parhaana yhteiskunnan ohjauskeinona, jolloin valtion ohjaksia alettiin hiljalleen höllentämään.¹⁸⁴ Paavo Lipponen muistelee taas nuoren sosialidemokraattien sukupolven hakeneen 1970-luvulla omaa linjaansa kapitalismin ja kommunismin välissä, mutta samalla se joutui harjoittamaan käytännön kriisipolitiikkaa poikkeukselliseksi koetuissa oloissa. Ajan avainkokemuksen yhtäjaksoisen kasvukauden päättymisen realiteetit yhdistyivät nuoren sukupolven socialistisiin aatteellisiin ideaaleihin.¹⁸⁵ Puolueen valtionhoitajatasolla tämä tarkoitti tiukan talouspolitiikan sekä kansantalouden valtiollista ohjailua kiristävien toimenpiteiden yhdistämisestä.

3.3 Ohjelmatyön aikana esitetyt kokemukset talouskriisistä ja harjoitetusta talouspolitiikasta

Vielä 1960-luvulla oli Seppo Lindblomin mukaan yleisesti uskottu, että ajoittaiset suhdannevaihtelut johtuivat liian nopeasta inflaatiosta, jota oli Suomessa tulopolitiikan keinoin pyritty pitämään siedettävissä lukemissa. Kansantalouden kasvustrategiassa oli pyritty yhtäaikaaisesti korkeaan kannattavuuteen sekä luomaan yrityksille suopeat investointiedellytykset. Vaihtotasetta oli pyritty hallitsemaan kotimaisen tuotantokapasiteetin kasvattamiselle sekä rakennemuutoksen

¹⁸² Outinen 2015, 65–67.

¹⁸³ Outinen 2015, 71–72.

¹⁸⁴ Sorsa 1991, 52.

¹⁸⁵ Lipponen 2009, 384.

edistämisellä. Talouskriisi oli kuitenkin osoittanut, että Suomessa oli tuudittauduttu ennen kriisiä liikaa tulopolitiikan kykyyn ratkaista suhdannevaihteluiden tuottamia ongelmia. Talouspolitiikassa ei ollut osattu odottaa talouskriisin tuottamia vaihtotaseen vajevaikeuksia, joiden Lindblom korosti johtuvan liian ekspansiivisesta investointitoiminnasta 1970-luvun alussa. Ennen kriisiä harjoitetussa kasvupolitiikassa korkean investointiasteen oli uskottu automaattisesti tasapainottavan kansantalouden suhdannevaihteluita, mutta kriisi osoitti korkean investointiasteen vain kärjistäneen ongelmia.¹⁸⁶

Lindblomin mukaan lisäksi palkkaliukumät ja inflaatiopaineet olivat johtaneet kansantalouden kilpailukyvyyn heikkenemiseen, mikä vähensi entisestään viennin vetoa.¹⁸⁷ Myös Erkki Laatto ymmärsi SDP:n eduskuntaryhmän vuoden 1976 syysseminaarissa solidaarisen palkkapolitiikan tuottamat ongelmat. Se oli nostanut korkean tuottavuuden pääomavaltaistuvien tuotannonalojen rinnalla myös vähemmän tuottavuutta kohottaneiden palvelualojen palkkoja automaattisesti, mikä ei ollut kansantalouden kannalta kestävä ratkaisu, koska se kärjisti inflaatiota sekä aiheutti laskusuhdanteissa rahoitusongelmia julkiselle sektorille.¹⁸⁸ Laatto ja Lindblom olivat yhtä mieltä palkkamaltin tärkeydestä.

Jorma Westlundin mukaan Suomessa talouskriisin tuottamia ongelmia lisäsi myös menneisyydessä yksipuoliseksi jäänyt talouden rakenne, joka oli seurausta metsäteollisuuden vahvasta asemasta.¹⁸⁹ Myös kevään 1977 ohjelmaluonnoksessa esitettiin talouskriisin synnyttämän ”pysyvästi alijäämäisen maksutaseen” syyksi viennin yksipuolisuutta, kansantalouden suhdanneherkkyyttä sekä investointi- että kulutustavaroiden tuontia. Talouskriisiin syvyyden rakeenteelliset syyt piilivät siinä, että tuotannollisen toiminnan kehittäminen oli ollut porvarien toimesta lyhytnäköistä, koska siihen oli kanavoitu resursseja varsin niukasti eikä uuden tuotannon luomiseen ollut haluttu panostaa vaan ainoastaan kasvattaa vanhaa.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Lindblom, Seppo, Kohtuus kaikessa eli lähivuosien investointipolitiikan ongelman asettelua, Esitelmä liikejohdon instituutin seniorijohdon seminaarissa 27.9.1976 Sannäsin Kartanossa, Taloudellista kansavaltaa pohtivan seminaarin aineistoa, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

¹⁸⁷ *ibid.*

¹⁸⁸ Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

¹⁸⁹ Westlund, Jorma, Kommentti H. Vesan kirjoitukseen, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

¹⁹⁰ Pts-Ohjelmaluonnos, 3.3.1977, Työväen Arkisto 329.5 SDP HCN 1.

Valmiissa ohjelmassa esitettiin Lindblomia ja Laatto mukailleen, että ennen lamaa Suomen kustannus- ja hintataso olivat kohonneet liian korkeiksi, mutta solidaarisen palkkapolitiikan ei artikuloitu tuottaneen kilpailukyvyyn menetystä. Lisäksi Suomessa laman alkamista sekä sen vakavuuden havaitsemista olivat hidastaneet laaja ulkomainen velkaantuminen kansainvälisen kriisin alussa, valtion finanssipolitiikan aktivoiminen, idän kaupan kasvu sekä puujalosteiden maailmanmarkkinahintojen nousu. Vientitulojen nopean kasvun aiheuttamaa kysyntäpiikkiä ei ollut kyetty hallitsemaan, ja sen kasvu oli ylittänyt kotimaiset tuotantomahdollisuudet, jolloin kysynnän kasvu oli kanavoituinut tuontiin ja aiheuttanut viennin sakatessa vaihtotaseen vajeongelmia. Tilannetta olisi ollut mahdollista hallita kysynnänohjailulla, mutta porvaripuolueet olivat vastustaneet sitä.¹⁹¹

Ohjelmatyön aikana talouskriisiä ei koettu vain ulkoisten shokkien aikaansaannoksena vaan se nähtiin peilaavan myös Suomen kansantalouden rakenteellisia heikkouksia. Kansantalous ajautui talouskriisiin tuottamassa laskusuhdanteessa niin syväälle, koska se oli jäänyt porvareiden intressien vuoksi tuotantorakenteeltaan yksipuoliseksi. Lisäksi vaihtotasevaikeuksien laajuutta ei osattu arvioida ennen kriisiä, koska korkean investointiasteen oli odotettu tasapainottavan vaihtotaseen automaattisesti. Lindblom korosti, että todellisuudessa tuotantoon oli yli-investoitu kriisiä edeltävinä vuosina, mikä oli johtanut tuotannonkapasiteetin tyhjäkäyntiin, yritysten kannattavuusongelmiin sekä vaihtotasevaikeuksiin. Porvaripuolueiden vastustuksen takia myöskään yli-investointeja ei ollut mahdollista ohjailla järkevämmiin. Lindblomin analyysistä saa kuvan kasvupolitiikan kriisiytymisestä. Suuriin rajatuottoihin perustunut kasvu näytti tulleen kriisissä tiensä päähän. Lisäksi Laatto ja Lindblom kokivat tulopolitiikan epäonnistuneen tehtävässään pitää palkankorotukset maltillisina, mikä oli rapauttanut kansantalouden kustannuskilpailukykyisyyden ja nostanut julkisen sektorin palkkoja niiden tuottavuuden kasvuun nähden liian nopeasti.

Erkki Laatto koki myös, että Länsi-Euroopan maissa harjoitettu samankaltainen ja synkronoitu kiristävä raha- ja finanssipolitiikka oli vaikuttanut kriisin syvyyteen sekä sen pituuteen. Kaikissa maissa oli tehty samat virheet. Inflaation vuoksi harjoitettu kireä talouspolitiikka oli Laaton mukaan

¹⁹¹ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

supistanut kysyntää ehkä enemmän kuin koskaan toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Erityisesti tiukka rahapolitiikka oli näytellyt kaikkialla keskeistä roolia.¹⁹²

Valmiissa ohjelmassa esitettiin, että ylikuumentunut talous oli vaatinut jo itsessään talouspolitiikan kiristämistä kapitalistisissa maissa, mutta odottamaton öljykriisi oli vähentänyt taloudellista aktiviteettia ja supistanut tuotantoa kiristyneen talouspolitiikkaan oloissa hallitsemattoman paljon. Vuosikymmenen puolivälin jälkeen myös Suomessa talouspolitiikassa siirryttiin kasvua rajoittavalle linjalle inflaation kiihtymisen ja vaihtotaseen vajeen kasvun takia. Tällöin tuotantokapasiteetti joutui vajaakäyttöön, mikä laski yritysten kannattavuutta. Alentunut tuotantokapasiteetin käyttöaste, heikot kysyntänäkymät ja vaikeutunut rahoitustilanne johtivat investointien tuntuvaan vähenemiseen ja työttömyyden kasvuun.¹⁹³

Laatto ja valmis ohjelma kritisoivat harjoitettua viennin kriisin yhteydessä harjoitettua kireää talouspolitiikkaa. Tosin ohjelmassa ymmärrettiin, että kiristävää talouspolitiikka oli kannattanut harjoittaa ennen kriisiä ylikuumentuneeksi esitetyn talouden oloissa, mutta öljykriisin odottamattomat seuraukset olivat tehneet harjoitetusta politiikasta ongelmallisen. Vaikka vuosikymmenen alussa Suomen kansantalouden investointiaste oli ollut turhan korkea, niin Laatto korosti kireän talouspolitiikan vain syventäneen laskusuhdannetta viennin kysynnän sakatessa, mikä oli johtanut valmiin ohjelman mukaan tuotannon vajaakäyttöön, yritysten kannattavuusongelmiin sekä uusien investointien rahoitusvaikeuksiin.

Erkki Laatto arvioi kesäkuussa 1976 korkeiden tuotanto- ja työllisyysasteiden sekä samanaikaisen rahanarvon vakauden ylläpitämisen muodostuneen talouspolitiikassa uudella tavalla ongelmallisiksi. Kokemus oli uusi, sillä ennen 1970-luvun puoliväliä oli totuttu, että vain kapasiteetin puute ja ammattitaitoisen työvoiman niukkuus estivät tuotannon nopeaa lisääntymistä.¹⁹⁴

Laatto havaitsi eduskuntaryhmän syysseminaarissa sen, että inflaation hillitseminen oli noussut talouspolitiikassa työllisyyden parantamisen edelle kaikkialla. Hän uskoi, että inflaatiota kyllä

¹⁹² Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

¹⁹³ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

¹⁹⁴ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapolitiikan muuttuva sisältö ja integraatiokehitys, Kesäneuvokki 19.6.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

kyettiin hillitsemään, mutta ”reaalitaloudellisesti eli menetettynä tuotantona siitä on maksettu huikea hinta”. Lisäksi inflaation hallitseminen oli merkinnyt julkisen sektorin kasvun pysäyttämistä, jonka oli koettu luovan yksityisen sektorin toiminnalle lisää tilaa. Julkisen sektorin pääomatarpeista tinkimistä oli perusteltu myös sillä, että vain niin talouden kehitys voisi jatkua entisellä urallaan.¹⁹⁵

Erkki Laatto tulkitse niin syksyn pts-seminaarissa kuin eduskuntaryhmän seminaarissa, että kansainvälisten talousjärjestöjen OECD:n ja ECE:n tulevaisuusskenaarioiden toimenpidesuosituksissa tiedostettiin inflaatiota hillitsevän talouspolitiikan pitävän työttömyyden korkealla pysyväluontaisesti, koska käytettävissä olevien pääomavirtojen ei katsottu voivan työllistää kaikkea tarjolla ollutta työvoimaa. Tosin järjestöjen mukaan työttömyys ei merkinnyt suurta yhteiskunnallista onnettomuutta, sillä länsimaiden työttömyysturvan taso oli riittävän korkea. Erityisesti OECD korosti Laaton mukaan sitä, että mikäli työttömyyden kasvu osoittautui pitkän aikavälin ongelmaksi, markkinat automaattisesti tasapainottivat tuotantotekijähinnat vastaamaan työvoiman kysyntää ja tarjontaa. Lisäksi reaaliansoiiden rajoittaminen sekä suurempi palkkajousto saattoivat helpottaa työttömyystilannetta. Laatto tulkitse tämän johtavan voittojen kasvuun suhteessa kotitalouksien osuuteen kansantalouden tuloista, mikä oli sosialidemokraattien tulonjakoa tasaavien linjausten vastaista kehitystä.¹⁹⁶

Ohjelmatyöryhmän tausta-aineistona toimineiden Folke Sundmanin syksyllä 1976 tuottamissa muistioissa todettiin, että Suomessa monen muun maan tavoin talouspolitiikka oli mukautettu talouskriisin aikana kansainvälisten pääomapiirien hahmottamien tavoitteiden mukaisesti. Pääomapiirien strategiat ilmenivät parhaiten OECD:n 1980-luvun kasvuskenaarioraportissa. Sen vaatimusten mukaan yksityisen tuotannon pääomia oli kasvatettu, jotta yritykset selviäisivät kovenevassa kansainvälisessä kilpailussa. Tämä oli edellyttänyt julkisen menotalouden hillitsemistä, verotuksen siirtämistä välittömistä veroista välillisiin, reaaliansoiiden ja yksityisen kulutukseen kasvun rajoittamista sekä tarvittaessa pysyvää korkeaa työttömyysastetta. Kuitenkin

¹⁹⁵ Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

¹⁹⁶ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1; Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

työväenpuolueet olivat hidastaneet verotuksen painopisteen muutosta.¹⁹⁷ Tämä oli johtanut fyysisten henkilöiden verotuksen kiristymiseen, mutta samalla reformimarginaali oli supistunut, jolloin uudistuspolitiikka oli hidastunut ja sosiaalidemokraatteihin kohdistuvan verokapinan mahdollisuus kasvanut.¹⁹⁸

Syksyllä 1977 pts-ryhmän toimintaa koskevassa alustuksessaan Jorman Westlund nosti esille kaksi erilaista talouskriisin hoitolinjaa — Sosialistisen internationaalin linjan sekä Milton Friedmanin linjan. Vuoden 1976 Geneven Sosialistinen internationaali¹⁹⁹ oli kohottanut täystyöllisyyden tavoittamisen tärkeimmäksi yhteiskunnalliseksi tavoitteeksi. Kokouksessa suositeltiin julkisen sektorin laajentamista täystyöllisyyden takaamiseksi myös hitaamman kasvun oloissa. Taas taloustieteen Nobel-palkinnon juuri voittaneen Milton Friedmanin linjaa Westlund tulkitsi niin, että talouselämän mahdollisuudet paranivat inflaation kurissapitämällä työttömyyden ja julkisen sektorin kasvun hidastamisen kustannuksella. Vain näin yritystoiminnan kannattavuus varmistuisi ja uusi talouskasvu olisi mahdollinen. Friedmanin linja edusti Westlundille *konservatiivista talouspolitiikkaa*, ja sille perustuvia suunnitelmia mitätöidä sosiaalidemokraattisen uudistuspolitiikan saavutukset.²⁰⁰ Kommentoidessaan aiemmin ohjelmatyön aikana Hannu Vesan kirjettä pts-ryhmälle, Westlund oli todennut, että todellisuudessa kriisin tuottamat ongelmat johtuivat itseasiassa harjoitetusta *konservatiivisesta talouspolitiikasta*, jonka keinoin inflaatiota hillitsemällä ja julkista sektoria supistamalla oli yritetty löytää ratkaisuja talouskasvun yskähtelyyn huonolla menestyksellä.²⁰¹

Laaton, Sundamanin ja Westlundin havaintojen perusteella OECD:ssä ja ECE:ssä oli sisäistetty monetaristien ja rationaalisen odotusten koulukunnan kritiikki keynesiläisen konsensusta kohtaan. He myös huomasivat *konservatiiviseksi talouspolitiikaksi* nimettyjen Suomessakin toimeenpantujen esuosistusten, joiden tarkoituksena oli parantaa yksityisen sektorin toimintaedellytyksiä julkisen sektorin ja työllisyyden kustannuksella, olleen SDP:n ajamien tavoitteiden vastaisia. Westlundin mukaan toimenpiteillä ei ollut myöskään tavoitettu talouskasvua.

¹⁹⁷ Sekä SDP että SKDL olivat vastustaneet Mieltusen 2. hallituksessa (1975—1976) liikevaihtoveron nostoa.

¹⁹⁸ Sundman, Folke, Populismi aatteellis-poliittisena ilmiönä, Perustuu OOSY:n juhlaseminaarissa 30.10.1976 pidettyyn laajempaan aatteellis-poliittiseen tilannekatsaukseen, Työryhmien muistioita 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 3; Sundman, Folke, Populismi ja joukkoliike, Tausta-aineistoa 1977, TA 329.5 SDP HCN 10.

¹⁹⁹ Paavo Lipponen muistelee Geneven Sosialistisen Internationaalin Kongressin vuonna 1976 huipentaneen sotien jälkeisen ajan sosiaalidemokraattien yhteistyön Euroopassa. (Lipponen 2009, 478).

²⁰⁰ Westlund, Jorma, Taustaa ”Sosialidemokratian Suunta” -ohjelmalle, 9.10.1977, TA 329.5 SDP HCN 12.

²⁰¹ Westlund, Jorma, Kommentti H. Vesan kirjoitukseen, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

Valmis ohjelma mukaili Laaton, Westlundin ja Sundmanin ajatuksia talouspolitiikan muutoksesta. Ohjelman mukaan talouskriisin aikana ”inflaation ja vaihtotaseen vajeen umpikurominen tulivat useissa kapitalistisissa maissa talouspolitiikan tärkeimmiksi tavoitteiksi täystyöllisyystavoitteen kustannuksella”. Konservatiivisen talouspoliittisen ajattelun mukaisesti täystyöllisyys jätettiin talous- ja yhteiskuntapolitiikan tavoitteena pysyvästi toissijaiseksi, kun samalla julkisen talouden kehittämistä vastaan kohdistuneet hyökkäykset olivat voimistuneet.²⁰² Ohjelman konservatiivisen talouspolitiikan kritiikin ja puoluejohdon harjoittaman politiikan välillä vallitsi railo. Puoluejohto oli sitoutunut niin hallituksessa kuin se ulkopuolella syksyllä 1976 tiukkaan talouspolitiikkaan, jolloin työllisyyttä elvyttäviin elvytystoimenpiteisiin ei suostuttu, ja julkisen sektorin kasvua alettiin rajoittaa. Näiden toimien nähtiin ohjelmatyössä vain syventäneen talouskriisiä.

²⁰² Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

4 KANSANTALouden JA YHTEISKUNNAN KEHITYSODOTUKSET

4.1 Talouskasvu, uudistuspolitiikka ja täystyöllisyys

Kalevi Sorsan muistelee keskeiseksi 1970-luvun lopun talouspoliittiseksi havainnoksi sen, että tuotannon kasvuedellytykset näyttivät heikentyneen. Kokonaistuotanto ei kasvanut enää 1960-luvun 5 % keskimääräistä vuosivauhtia.²⁰³ Myös ohjelmatyössä odotettiin hitaamman kasvun aikaa. Jo vuoden 1975 Jyväskylän Puoluekokouksen seminaarissa pitämässään alustuksessa Pekka Kuusi uskoi väestönkasvun ja rakennemuutoksen päättymisen sekä luonnonvarojen niukkuusilmiöiden johtavan 1980-luvulla talouden, tuotannon ja reaaliansoiden kasvun selkeään hidastumiseen. Siihenastinen yhteiskunnan muuttuminen ja muuttaminen tulivat oleellisesti hidastumaan, jolloin kiihkeästä muutosvaiheesta siirryttäisiin rauhallisen rakentamisen vaiheeseen.²⁰⁴ Myös Jorma Westlundin mukaan sodanjälkeinen noin kaksikymmentäviisi vuotta kestänyt nopean kasvun kausi oli ohi kehittyneissä kapitalistissa maissa, jolloin 1980-lukua määrittä hitaan kasvun aika.²⁰⁵ Erkki Laatto arvioi pessimistisesti kansantalouden tuotantoresurssien ja työvoiman täyskäyttöisyyttä tukevan kehityksen olleen tuskin palaamassa, vaikka inflaatio säilyisi nopeana.²⁰⁶ Myös valmiissa ohjelmassa esitettiin, että edessä oli hitaamman kasvun aika.²⁰⁷

Taloudellisen Suunnittelukeskuksen (TASKU)²⁰⁸ johtaja Eero Tuomainen esitti marraskuussa 1976 neljä mahdollista skenaariota kansantalouden silloisen lähiajan kasvuodotuksista. 1) Maailmantalous elpyisi, ja Suomi pääsisi kasvu-uralle lisäntyynen vientikysynnän mahdollistamana. 2) Maailmantalous ei elpyisi, jolloin Suomen tilanne näyttäisi kriisialttiilta, koska tällöin täystyöllisyystavoite ja vakaa hintataso olisi vaikea sovittaa yhteen. 3) Maailmantalous elpyisi, mutta Suomi ei pääsisi kasvu-uralle. 4) Maailmantalous ei elpyisi, mutta Suomessa talous kasvaisi.²⁰⁹

²⁰³ Sorsa 2003, 341.

²⁰⁴ Kuusi, Pekka, Suomi 80-luvulla: Taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys, Alustus SDP:n puoluekokouksessa 7.6.1975, Puoluekokouksen seminaarissa pidettyjä alustuksia 1975, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁰⁵ Westlund, Jorma, Kommentti H. Vesan kirjoitukseen, Pts-Työryhmä: Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁰⁶ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapolitiikan muuttuva sisältö ja integraatiokehitys, Kesäneuvokki 19.6.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁰⁷ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

²⁰⁸ Taloudellinen Suunnittelukeskus (TASKU) muuttui Valtion taloudelliseksi tutkimuskeskukseksi (VATT) vuonna 1990, kun TASKU yhdistyi Valtiovarainministeriön suunnittelusihteeristön (SUSI) kanssa.

²⁰⁹ Tuomainen, Eero, Suomi 1990 — Kansantalouden kehittämismahdollisuudet, TA 12.11.1976, 329.5 SDP HCN 1.

Todennäköisimpiä olivat Tuomaisen mukaan ensimmäinen ja toinen skenaario, mutta kolmas pessimistinen skenaario oli mahdollinen, muttei ilmeinen. Se toteutuisi, jos inflaatiovauhti pysyisi Suomessa voimakkaampana kuin muualla ja työttömyysaste säilyisi korkeana. Tällöin kansantalouden kilpailukykyä heikentäisivät myös väistämätön työvoiman maastamuutto, ulkomaisen velan tuottamat rasitteet sekä yksityisen sektorin ongelmat. Neljäs optimistinen skenaario oli taas mahdollinen, muttei realistinen. Se olisi mahdollinen, jos sekä reaalin että kustannusten kilpailukykyisyys turvattaisiin, mikä mahdollistaisi viennin kysynnän kasvun.²¹⁰

Yleisesti ottaen myönteisen taloudellisen lyhyen aikavälin kehityksen esteitä Tuomaiselle olivat työttömyys, ulkomainen velkaan, korkea inflaatio sekä yksityisen sektorin rahoitusongelmat.²¹¹ Seppo Lindblom koki syksyllä 1976 ulkomaisen velkaantumisen kasvun vauhdin kansantalouden kehityksen suurimmaksi ongelmaksi. Näin ollen vaihtotaseen tasapainon turvaamiseksi investointiasteen ja säästämisasteen välinen kuilu tuli saada kapenemaan. Investointien ja tuonnin vähentäminen sekä säästämisen ja viennin kasvattaminen tuli asettaa tärkeimmiksi talouspoliittisiksi päämääriksi.²¹² Tavoite myötäili puoluejohdon vetämää linjaa. Lisäksi Lindblomia motivoi erityisesti kokemus talouskriisin syvyyden johtuvan vuosikymmenen alun yli-investoinneista.

Erkki Laatto taas korosti syksyn 1976 Pts-seminaarissa tiukan rahapolitiikan olosuhteissa pääomien niukkuuden sekä tuotannon pääomavaltaistumisen olleen keskeisiä tekijöitä lähitulevaisuuden talouspolitiikan ongelmissa.²¹³ Laatto koki kapitalismin olleen rahoituskriisissä, koska pääoman tarve kasvoi jatkuvasti sekä yksityisellä että julkisella sektorilla, mutta kansatalouksien säästämisaste ei taas kasvanut.²¹⁴ Laaton mielestä vaihtotaseen vajeen umpikuromisen tavoite tuotti merkittäviä ongelmia uusien investointien rahoittamiselle ja siten myös talouskasvun käynnistymiselle.

²¹⁰ Tuomainen, Eero, Suomi 1990 — Kansantalouden kehittämismahdollisuudet, TA 12.11.1976, 329.5 SDP HCN 1

²¹¹ *ibid.*

²¹² Lindblom, Seppo, Kohtuus kaikessa eli lähivuosien investointipolitiikan ongelman asettelua, Esitelmä liikejohdon instituutin seniorijohdon seminaarissa 27.9.1976 Sannäsin Kartanossa, Taloudellista kansavaltaa pohtivan seminaarin aineistoa, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

²¹³ Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²¹⁴ Keskustelumuistio, Pts-työryhmän seminaari Kaupunkiopistolla, 21.5.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

Hannu Kaupin syksyn 1976 lausunnon mukaan täystyöllisyyden saavuttamista ei ollut odotettavissa 1970-luvun lopulla eikä mahdollisesti silloisina lähivuosikymmeninä. Pessimististen odotusten mukaan työllisyshäiriöt tulivat jäämään pysyviksi, eikä perusteita korkeamman työllisyyden saavuttamiselle ollut.²¹⁵ Taloudellista kansavaltaa pohtineessa seminaarissa maaliskuussa 1977 pitämässään puheenvuorossaan Seppo Leppänen uskoi täystyöllisyystavoitteen kohtaavaan ongelmia investointien puutteen takia. Vaikka vuosikymmenen alun yli-investoinnit olivat kärjistäneet talouskriisin ongelmia, ei täystyöllisyyttä ollut mahdollista saavuttaa, ellei kansatalous saavuttanut jälleen korkeaa investointiastetta. Työvoiman tarjonta tuli lisäksi lisääntymään lyhyellä ja keskipitkällä aikavälillä, mikä lisäisi työttömyyden kasvun riskiä, jos investointiaste pysyi liian matalana.²¹⁶

Kokemukset ja odotukset talouskasvun hidastumisesta ja investointipääominen puutteista vaikuttivat ohjelmatyön aikana vallinneisiin odotuksiin uudistuspolitiikan tahdin rauhoittumisesta. Esimerkiksi Seppo Leppäsen mukaan silloinen kasvu-ura ei tarjonnut mahdollisuuksia menneisyyden kaltaiselle uudistuspolitiikalle.²¹⁷ Myös Eero Tuomainen uskoi julkisen sektorin laajentumisvauhdin hidastuvan.²¹⁸ Pekka Kuusen mukaan kansantaloudella ei yksinkertaisesti ollut samanlaisia voimavaroja uudistuspolitiikalle kuin menneisyydessä.²¹⁹

Syksyllä 1976 Eduskuntaryhmän syysseminaarissa pitämässään puheenvuorossa Erkki Laatto koki kansantalouden kehitysnäkymät pidemmällä aikavälillä myönteisiksi. Laaton odotukset perustuivat TASKU:n ”1990-raporttiin”. Vaikka kansantalouden kehityspotentiaalin täysitehoinen hyväksikäyttäminen oli vaikeampaa talouskriisin tuottamien investointien rahoitusongelmien takia, oli talouskasvu pidemmällä aikavälillä Suomessa vankalla pohjalla. Kasvu tuli jatkumaan sekä sosialistisissa että kapitalistisissa kauppakumppanimaissa, jolloin suomalaisille tuotteille riitti kysyntää vientimarkkinoilla. TASKU:n johtaja Eero Tuomainen arvioi markkinatalousmaiden bruttokansantuotteiden kasvavan pitkällä aikavälillä neljällä prosentilla vuodessa, SEV-maiden viidestä kuuteen prosentilla ja kehittyvien maiden kuudella prosentilla.²²⁰ Laaton mukaan

²¹⁵ Kauppi, Hannu, Lausunto: Työvoimapolitiikan ongelmien kartoitus, 21.9.1976, Työryhmien muistioita 1976—1977, TA 392.5 SDP HCN 3.

²¹⁶ Leppänen Seppo, Investointien ohjausongelmia, Puheenvuoro, Taloudellista kansavaltaa pohtiva seminaari, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

²¹⁷ *ibid.*

²¹⁸ Tuomainen, Eero, Suomi 1990 — Kansantalouden kehittämismahdollisuudet, 12.11.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

²¹⁹ Kuusi, Pekka, Suomi 80-luvulla: Taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys, Alustus SDP:n puoluekokouksessa 7.6.1975, Puoluekokouksen seminaarissa pidettyjä alustuksia 1975, TA 329.5 SDP HCN 2.

²²⁰ Tuomainen, Eero, Suomi 1990 — Kansantalouden kehittämismahdollisuudet, 12.11.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

lisäkysyntää suomalaisille tuotteille saattoi hyvissä olosuhteissa löytyä kehittyvistä markkinatalousmaista. TASKU:n arvion mukaan Suomen kokonaistuotanto kasvoi neljä prosenttia vuodessa, ja oli 1980-luvun puolivälissä puolet suurempi kuin vuonna 1976. Kasvu tapahtui teollisuuden jalostusasteen kasvulla sekä palvelusektorin laajentumisella. Laaton mukaan syksyllä 1976 keskustapuolueiden vähemmistöhallitus tahallaan synkisteli valtiontalouden ongelmia, koska lyhyen tähtäimen perspektiivi sai tulevaisuuden odotukset näyttämään synkiltä. Hallitus katsoi vain vuoteen 1981, mutta kun TASKU:n tavoin horisonttia siirsi vähän kauemmaksi tulevan vuosikymmen loppuun, kehitysodotukset eivät näyttäneet läheskään niin synkiltä.²²¹ Myös ”4. Arvioita kehitysmahdollisuuksista” -muistiossa esitettiin, että vaikka kapitalistisen teollisuusmaiden uskottiin ajautuneen hitaamman kehitykseen vaiheeseen silloisessa lähitulevaisuudessa, niin pidemmän aikavälin ennusteet erityisesti Suomessa näyttivät positiivisimmilta. TASKU:n vuoden 1977 ”1990-selvityksen” sekä OECD:n ja EEC:n mukaan keskimääräinen kasvu asettuisi 1980-luvulla 4 %:iin vuodessa.²²²

Laatto tulkitsi, että TASKU:n raportin mukaan koettuihin työllisyysvaikeuksiin, vaihtotaseongelmiin ja herkkään inflaatioon oli mahdollista löytää ratkaisuja. Työvoiman kysynnän ja tarjonnan välille oli mahdollista löytää tasapainotila, jossa rakennetyöttömyys ei päässyt kasvamaan liian suureksi. Velkaantumista voitiin vähentää, niin että vaihtotase oli ylijäämäinen 1980-luvun loppupuolella, ja ulkomainen nettovelka voitiin puolittaa vuoteen 1990 mennessä. Myönteinen kehitys edellytti tavaraviennin kasvua seitsemällä prosentilla vuodessa, ja tuonnin jäämistä viiden prosentin vuosikasvuun.²²³

Vaikka ohjelmatyön aikana kansantalouden kasvuedellytysten esitettiin olevan vakaalla pohjalla pitkällä aikavälillä, talouskriisin jatkuttua koko ohjelman työstämisen ajan valmiin ohjelmassa esitetyt odotukset tulevasta kasvusta muodostuivat pessimistisiksi. Tuomaisen toinen skenaario näytti mahdolliselta, koska ”yleistä tehokasta kasvuvetoa” ei ollut näköpiirissä.²²⁴ Skenaarion todennäköisyys tuotti ongelmia työllisyydelle, jonka hoitamista vaikeutti jo tuotantoinvestointien

²²¹ Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²²² 4. Arvioita kehitysmahdollisuuksista, PT-ohjelman luonnoksia, TA 329.5 SDP HCN 4.

²²³ Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²²⁴ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

pysähtyminen. Lisäksi viennin tuotteille ei lyhyellä tähtäimellä odotettu nopeaa kysynnän kasvua. Sosiaalipoliittisiin reformeihin perustunut uudistuspolitiikka kohtasi talouskriisin aikaisissa tulevaisuudenodotuksissa joka tapauksessa ainakin lyhyellä aikavälillä selvän pysähtymisvaiheen. Reformimarginaali kuihtui pois.

4.2 Kansainvälisen kapitalismin ehdot

Sekä syksyn Pts-seminaarissa että eduskuntaryhmän syysseminaarissa vuonna 1976 Erkki Laatto tulkitsevat sekä OECD:n että ECE:n suosittelevan kaupan esteiden jatkuvaa purkamista kansainvälisillä markkinoilla. Seurauksina toimille tavarantuotanto yleisesti ja tuotantoyksiköt kasvaisivat entisestään, kun pääoma ja teknologia pystyivät liikkumaan maasta vapaasti toiseen. Laaton mukaan kilpailun kansainvälistyminen, ja sen kiihdyttämä tuotannon pääomavaltaistuminen olivat osa kapitalismin uutta kehitysvaihetta, jossa kilpailu pakotti yrityksiä kasvamaan ja kansainvälistymään voittojen lisäämiseksi. Voittojen supistuminen johti automaattisesti investointien vähenemiseen, tuotannon taantumiseen ja yritysten kaatumisiin. Kehitys samankaltaisti Laaton mukaan kansatalouksia, mikä vähensi kansallisia mahdollisuuksia vaikuttaa yhteiskunnalliseen kehitykseen. Yhteiskuntarakenteet homogenisoituivat kapitalistisessa maailmassa, mikäli kehitys jatkui esteettä.²²⁵

Laaton mukaan *kansainvälinen kilpailutalous* asetti silloisessa tulevaisuudessa yhä selvemmin omat ehtonsa kansallisvaltioille – ja ne olivat *kapitalismin ehdot*. Kaikkien maiden kapitalistit olivat kuvainnolliset liittyneet yhteen, ja muuttivat kansallisia, poliittisia sekä kulttuurisia rajoja, jolloin työntekijät kamppailivat enenevässä määrin toisiaan vastaan. Mikäli kehityssuunta vahvistui, murtui työväenliikkeen historiallinen päämäärä, ja sosialismin sijasta kapitalismi voimistui.²²⁶

Myös Folke Sundman uskoi jo vuoden 1975 Jyväskylän puoluekokouksessa pitämässä puheessaan sosialismin karanteenin tavoittamattomiin Suomen ajauduttua entistä tiiviimmäksi osaksi

²²⁵ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1; Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²²⁶ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

kapitalistista järjestelmää. Vaikka koetut tapahtumat toivat mukanaan sekä ”kapitalismin lopullisen kriisin” että ”uuden yhteiskunnan synnyn aineksia”, suomalainen yhteiskunta ei liikahtanut ratkaisevasti sosialismiin 1980-luvulla, sillä maa oli integroitunut tiiviisti kapitalistiseen maailmaan edeltävien vuosikymmenien päätöksillä.²²⁷

Laatto ja Sundman uskoivat, että ennen lamaa koettu sosialismia lähentynyt kehitys oli tullut tiensä päähän, koska integroituva kansainvälinen kapitalismi asetti menneisyyttä tiiviimmin ehtonsa yhteiskuntien kehitykselle. Poliitiikka oli vaarassa joutua pelaamaan täysin kansainvälisen kapitalismin säännöillä. Joka tapauksessa integraatio suosi tavaratuotannon osuuden kasvattamista kansantaloudessa ja tuotannon pääomavaltaistumista. Kehityskulku tuotti lisäongelmia uudistuspolitiikan jatkamiselle sekä täystyöllisyyden tavoittamiselle.

4.3 Rakennemuutoksen toinen vaihe

1970-luvun loppupuoliskolla kansantalouksien tuottavuuden kohentaminen ohjaamalla väestöä alkutuotannosta jalostukseen ja palveluihin ei onnistunut enää yhtä mutkattomasti kuin ennen, sillä suuressa osaa Länsi-Eurooppaa väestö oli kaikonnut maaseudulta viimeistään 1970-luvun alussa. Tarvetta työvoimalle oli lähinnä kasvavalla julkisella sektorilla, jonne erityisesti naiset siirtyivät.²²⁸ Teollistuneiden länsimaiden tuotannollinen rakenne alkoi keskittyä jatkuvasti enemmän palvelusektorille. Tuotantoon syntyi enää pääosin korkean tuottavuuden työpaikkoja. Samalla perinteisen teollisuuden työpaikkojen siirtyminen länsimaista halvempien työvoimakustannuksien maihin jatkui. Lisäksi tietotekniikan kehityksen vauhdittama automaatio vähensi teollisuuden työvoiman tarvetta. Schön pitääkin teollistuneiden länsimaiden rakennemuutosta kaksivaiheisena, jossa ensiksi siirryttiin maaseudun töistä kaupunkien tehdastöihin ja myöhemmin palveluihin. Ensimmäisestä vaiheesta toiseen siirtyminen tapahtui länsimaissa suurelta osin 1970-luvulla.²²⁹ 1960-luvulta lähtien politiikassa pohdittiinkin seuraavan rakennemuutoksen sisältöä. Tietoyhteiskunnan ja palveluyhteiskunnan piti korvata hiipuva teollisuusyhteiskunta, jolloin keskusteltiin ”toisesta teollisesta vallankumouksesta” ja ”jälkiteollisesta yhteiskunnasta”.²³⁰

²²⁷ Sundman, Folke, Taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys: Suomi 1980-luvulla, Jyväskylän puoluekokouksen seminaarissa 7.6.1975 pidettyjä alustuksia, TA 329.5 SDP HCN 2.

²²⁸ Judt 2005, 456; Sassoon 1996, 447.

²²⁹ Schön 2013, 448.

²³⁰ Yliaska 2014, 145.

Myös Suomessa näytti 1970-luvun loppupuoliskolla siltä että, kansantalous oli saavuttanut uuden vaiheen. Pelkillä työpanoksen ja kiinteän pääoman lisäämisillä alkoi olla jatkuvasti vähemmän merkitystä talouskasvun luomisessa kuin menneisyydessä. On arvioitu, että kansantalous siirtyi ekstensiivisestä kasvusta intensiiviseen kasvuun, jossa kasvun moottorina alkoi toimia jatkuvasti enemmän tuotannon tuottavuuden kasvu.²³¹

Pekka Kuusi arvioi Jyväskylän puoluekokouksessa, että 1960-luvun alussa alkanut elinkeinorakenteen muutos oli päättymässä vuosikymmenen lopulla, jolloin alkutuotantoon jäi noin kahdeksan prosenttia työvoimasta. Enää vain 150 000 työntekijää pystyi siirtymään sieltä pois, mikä tapahtui vuoteen 1980 mennessä.²³² Ilkka Sumu taas ennusti syksyn 1976 Pts-seminaarissa Suomesta tulevan palveluyhteiskunta vuoteen 1980 mennessä. Tuolloin Suomessa oli suunnilleen samankaltainen elinkeinorakenne kuin Ruotsissa 1970-luvun puolivälissä. Kehitystä ei tosin pitänyt ottaa itsestäänselvyytenä, vaan sosialidemokraattien tuli pohtia, millainen yhteiskuntarakenne sopi parhaiten Suomeen eikä seurata sokeana kehittyneempien maiden esimerkkejä.²³³

Pts-ryhmän taloudellista kansavaltaa pohtineessa seminaarissa maaliskuussa 1977 käsiteltiin Metalliliiton tutkijan Mauri Kavoniuksen²³⁴ sosiaalidemokraattien Korkeakoulu- ja tiedepoliittiselle työryhmälle pitämää esitelmää ”Tiede, tuotantovoimien kehittäminen ja kasvun laatu”. Kavonius vertaili esitelmässään Itävallan ja Ruotsin tuotantorakenteita. Molemmissa maissa alkutuotannon osuus tuotannosta oli karsiintunut minimiin, mutta myös jalostuksen ja rakentamisen piirissä oli tapahtunut supistumista. Työvoimaa oli 1970-luvun kuluessa siirtynyt voimakkaasti kauppaan, palveluihin ja hallintoon. Samalla teollisuuden käyttämä työvoima oli alkanut toimihenkilöistyä.²³⁵

Rakennemuutoksen kehityksen edellytyksenä oli ollut ja tuli olemaan jatkuva kasaantuminen ja keskittyminen. Tuotannon skaala oli kasvanut ja kasvoi edelleen, kun uutta tekniikkaa, työnjakoa, koneistumista ja automaatiota sovellettiin tuotannon kehittämiseen. Keskittyminen ja kasaantuminen loivat suuria tuotantoyksiköitä, joille pienet eivät yksinkertaisesti pärjänneet. Myös

²³¹ Hjerpe & Vartia 2005, 18.

²³² Kuusi, Pekka, Suomi 80-luvulla: Taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys, Alustus SDP:n puoluekokouksessa 7.6.1975, Puoluekokouksen seminaarissa pidettyjä alustuksia 1975, TA 329.5 SDP HCN 2.

²³³ Sumu, Ilkka, Miten tämä väki haluaa elää, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1

²³⁴ Kavonius oli tutkinut aiemmin muun muassa automatisaatiota.

²³⁵ Kavonius, Markku, Tiede, tuotantovoimien kehittäminen ja kasvun laatu, Korkeakoulu ja tiedepoliittinen työryhmä, 19.2.1977, Pts-Työryhmän taloudellista kansanvaltaa pohtivan seminaarin aineistoa, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

tutkimus valjastettiin Kavoniuksen odotuksissa palvelemaan suurtuotannon etua. Samalla ammattityöntekijät karsiutuivat pientuotannon ohessa, ja tilalle tulivat suurtuotannon vaihdetyöntekijät.²³⁶

Kavoniuksen mukaan vielä 1970-luvun lopulle tultaessa automaatio oli jollakin tietyllä alalla hävittänyt työpaikkoja, mutta samalla kun tuotanto oli laajentunut tasaisesti, se oli mahdollistanut uusien työpaikkojen syntyminen muualle. Silloisessa tulevaisuudessa tilanne olennaisesti muuttuisi, koska tuotanto ei laajentuisi enää tasaisesti. Automaation myötä työvoiman kysyntä tuotannossa vain laskisi. Myös toimihenkilöiden työpaikat olivat vaarassa, eikä akateeminen koulutus välttämättä taannutkaan töitä.²³⁷

Seppo Leppäsen mukaan silloisessa tulevaisuudessa tuotannon vähäisetkin investoinnit tulivat kohdistumaan tuotannon pääomavaltaistumiseen, jolloin täystyöllisyystavoitteen täyttäminen kohtasi vaikeuksia.²³⁸ Myös Hannu Kaupin mukaan automaatio ja tuotannon pääomavaltaistumisen kasvu vähentäisivät työvoiman kysyntää. Lisäksi työvoimavaltaiset alat siirtyisivät halvemman kustannustason maihin. Tosin vaikka yhteiskuntaa vaivasi krooninen työttömyysongelma, osassa raskaita palveluammatteja kärsittäisiin työvoimapulasta.²³⁹ Myös valmiissa ohjelmassa ennakoitiin tuotannon pääomavaltaistumisen kohottavan tuottavuutta, mutta hidastavan työvoiman kysynnän kasvua. Lisäksi uuden tuotannon odotettiin syntyvän lähinnä enää kehittyvissä maissa.²⁴⁰

Ohjelmatyön aikana rakennemuutoksen odotettiin ikään kuin jatkuvan maaseudun tyhjennyttyä ja tuotantorakenteen modernisoiduttua Ruotsin ja Itävallan osoittaman suunnan mukaan. Muutosta tuli tosin tarkastella kriittisesti. Investointien rahoitusongelmista kärsinyt täystyöllisyystavoite kohtasi lisäongelmia, kun tuotannon pääomavaltaistuminen jatkui automatisaationa. Tuottavuutta nostanut pääomavaltaistuminen ei tuotannon laajentumisvauhdin hidastuessa enää mahdollistanutkaan uusien työpaikkojen syntymistä menneisyyden malliin.

²³⁶ Kavonius, Markku, Tiede, tuotantovoimien kehittäminen ja kasvun laatu, Korkeakoulu ja tiedepoliittinen työryhmä, 19.2.1977, Pts-Työryhmän taloudellista kansanvaltaa pohtivan seminaarin aineistoa, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

²³⁷ *ibid.*

²³⁸ Leppänen Seppo, Investointien ohjausongelmia, Puheenvuoro, Taloudellista kansanvaltaa pohtiva seminaari, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

²³⁹ Kauppi, Hannu, Lausunto: Työvoimapolitiikan ongelmien kartoitus, 21.9.1976, Työryhmien muistioita 1976—1977, TA 392.5 SDO HCN 3.

²⁴⁰ Sosialidemokratian Suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

4.4 Nuori ikärakenne

Erkki Laatto piti kansantalouden työvoimavaroja hyvinä, sillä Suomen ikärakenne oli nuorempi suhteessa useampiin Euroopan maihin. Vaikka syntyvyys oli laskenut edeltävinä vuosikymmeninä, ei eläkeläisten määrä yltänyt samalle tasolle kuin muualla. Näin ollen, koska lasten osuus ei ollut lisääntymässä, tuli työkäisen väestön osuus verrattuna muuhun väestöön pysymään suurempana kuin muualla Pohjoismaissa. Työkäisten osuuden väestöstä uskottiin kasvavan 0,5 % vuodessa seuraavan kymmenen vuoden aikana.²⁴¹ Myös Erkki Tuomaisen mielestä Suomen väestörakenne oli verrokkimaita parempi. Työkäisten määrä suhteessa muuhun väestöön säilyisi muita Pohjoismaita selvästi suurempana. Kansantaloudella oli siten verrattain paljon kehittämispotentiaalia. Näin ollen työvoiman määrän kasvaessa noin puolella prosentilla vuodessa yleistä työaikaa oli mahdollista lyhentää.²⁴²

Vaikka lyhyellä aikavälillä ikärakenne suosi Suomen kansantaloutta muihin Länsimaihin verrattuna, tapahtuisi ”4. arvioita kehitysmahdollisuuksista” -ohjelmaluonnosmuistion mukaan ikärakenteessa negatiivinen muutos 2000-luvulla, jolloin eläkeläisten osuus tulisi kasvamaan voimakkaasti ja työiässä olevien määrä supistumaan. Tällöin syntyisi ongelmia varsinkin, jos maastamuutto jatkuisi silloisella tasolla vielä usean vuoden ajan.²⁴³ Pekka Kuusi ja Hannu Kauppi pelkäsivätkin maastamuuton Ruotsiin jatkuvan, ellei Suomi saavuttaisi Ruotsin ja Norjan palkkojen, sosiaaliturvan ja palveluiden tasoa.²⁴⁴

Pts-ryhmän taustamateriaalina käyttämän ”Sosialidemokraattien koulutuspolitiikka pitkällä aikavälillä” -muistiossa todettiin, etteivät silloisessa tulevaisuudessa pienenevät ikäluokat välttämättä riittäneet täyttämään työelämän tarpeita. Tuomaisen johtopäätöksistä poiketen muistion mukaan tuli aktiiviväestön suhteellisen työpanoksen jatkuvasti lisääntyä, mikäli Suomessa haluttiin tulla toimeen kotimaisella työvoimalla. Lisäksi ikärakenteen muutos vaati

²⁴¹ Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁴² Tuomainen, Eero, Suomi 1990 — Kansantalouden kehittämismahdollisuudet, 12.11.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

²⁴³ 4. Arvioita kehitysmahdollisuuksista, PT-ohjelman luonnoksia, TA 329.5 SDP HCN 4.

²⁴⁴ Kuusi, Pekka, Suomi 80-luvulla: Taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys, Alustus SDP:n puoluekokouksessa 7.6.1975, Puoluekokouksen seminaarissa pidettyjä alustuksia 1975, TA 329.5 SDP HCN 2; Kauppi, Hannu, Lausunto: Työvoimapolitiikan ongelmien kartoitus, 21.9.1976, Työryhmien muistioita 1976—1977, TA 392.5 SDP HCN 3.

tuotantorakenteen kehittämistä ja teknologisen tason kohottamista, mikä edellytti väestön koulutustason nostamista. Väestön koulutukseen käytettävää aikaa tuli pidentää, ja resursseja siihen oli lisättävä.²⁴⁵ Erkki Laaton mukaan suomalaisten tietotaidossa olikin vielä paljon parantamista kansantalouden tuottavuuden kehittämiseksi.²⁴⁶

Kansantalouden kehitysedellytysten suurimmaksi valtiksi koettiin ohjelmatyön aikana väestön nuori ikärakenne. Tosin maastamuutto ei saanut jälleen kiihtyä, koska pidemmällä tulevaisuudessa väestön odotettiin vanhenevan nopeasti. Nuorta ikärakennetta voitiin hyödyntää ja myöhemmin ikääntymisen tuottamia haasteita hallita kouluttamalla väestöä tuottavammaksi, jotta ikäryhmien pienetessä kansalaisten työpanos riitti ylläpitämään hyvinvointivaltiota. Huomiot keskipitkän aikavälin nuoresta ikärakenteesta ja koulutuksen merkityksestä jäivät valmiiseen ohjelmaan, mutta ikääntymisen tuottamisesta ongelmista ja maastamuuton odotuksien peloista ei jäänyt mainintaa.²⁴⁷ Maastamuuton ei mahdollisesti koettu käynnistyneen yhtä vauhdikkaasti kuin 1960-luvun lopulla, joten uhkaavimmat tulevaisuuden odotukset karsiutuivat ohjelmatyön aikana pois.

²⁴⁵ Sosialidemokraattinen koulutuspolitiikka pitkällä aikavälillä, Työryhmien muistioita, TA 329.5 SDP HCN 3.

²⁴⁶ Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁴⁷ Sosialidemokratian Suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

5 SOSIALIDEMOKRATIAN SUUNTA

5.1 Bad Sillanpää ja elvytyspolitiikka

Tammikuussa 1977 Bad Sillanpään ohjelmaksi nimitetyssä Kalevi Sorsan ajamassa talouspoliittisessa linjauksessa luodattiin SDP:n yhteiskuntapoliittisia suuntaviivoja. Sorsan mukaan myönteisen talouskehityksen aikaansaamiseksi kansantalouden kulutuskysynnästä tuli supistaa varoja investointitoiminnan kehittämiseen. Harjoitettavan talouspolitiikan tuli sisältää investointitoimintaa rohkaisevia piirteitä ja veronkevennyksiä yrityksille. Vastapainoksi epäsosialidemokraattisilta kuulostaville vaateille linjaus sisälsi viittauksia valtiollisen ohjauksen voimistamiseen valtion investointirahaston ja valtionyhtiöiden toiminnan edistämisen avulla. Puoluesihteerin Ulf Sundqvist tuki yritystoiminnan edellytysten ja talouden ohjaamisen yhdistämistä. Linjan toteuttaminen tuli tapahtua 10–15 vuodessa. Ensimmäisenä valtiolle tuli antaa mahdollisuus asettaa edustajia pääomalaitosten johtokuntiin ja hallintoelimiin. Paavo Lipponen taas kannatti yritysdemokratian edistämistä.²⁴⁸

Bad Sillanpään ohjelman linjaukset perustuivat Paul Paavelan johtaman SDP:n talouspoliittisen asiantuntijaryhmän²⁴⁹ käsityksiin kansantalouden tilasta. Ryhmän mukaan Suomen vientiteollisuus kärsi kilpailijamaita heikommasta tuottavuudesta, vientimarkkinointikyvystä sekä kyvyttömyydestä sopeutua markkinamuutoksiin. Näin ollen yritysten verorasitusta oli kevennettävä, yli-investointeja suosivan verotuksen luonnetta muutettava, yhtiöveroprosenttia mahdollisesti alennettava ja osinkoverotusta kevennettävä. Talouspolitiikan avulla tuli kohottaa tuottavuutta, kohentaa kansainvälistä hintakilpailukykyä ja torjua inflaatiota palkkamaltin sekä sitä kompensoivin veronalennuksin. Samalla pääoman tuontia tuli rajoittaa sekä rahapolitiikkaa kiristää. Vaikka työllisyystilannetta voitiin parantaa lähtökohtaisesti kustannuskehitystä hillitsemällä, niin sitä voitiin tukea myös valtion investointirahastojen lainoilla, rakentamalla julkista palvelusektoria edellisen hallituksen sopimassa aikataulussa, turvaamalla asuntotuotanto ja perustamalla uusi investointirahasto.²⁵⁰

²⁴⁸ Outinen 2015, 73–74.

²⁴⁹ Sen jäseninä toimivat Pekka Korpinen, Seppo Lindblom, Antero Tuominen, SAK:n Matti Hannula, Pekka Morri sekä valtionvarainministeriön virkamiehet Raimo Sailas, Timo Relander ja Pertti Sorsa.

²⁵⁰ Outinen 2015, 75–76.

Outisen mukaan Paavelan asiantuntijaryhmän suosituksia seuranneissa Bad Sillanpään ”ohjelmaan” perustuvissa linjauksissa ei ollut juuri mitään uutta vaan ne myötäilivät pitkälti vuonna 1975 aloitettua politiikkaa. Ainoa mutta merkityksellinen muutos oli se, että sosialidemokraatit siirtyivät täystöllisyyden ylläpitämisestä asteittain paranevan työllisyyden toteuttamiseen, vaikka käytännössä hallituksessa vuonna 1975 toteutettu linja oli merkinnyt samaa. Samalla otettiin osittain vaalitaktisista syistä etäisyyttä sosialismin kaukotavoitteeseen.²⁵¹

Miettusen keskustahallituksen kaaduttua Sorsan toisen hallituksen (SDP, Keskustapuolue, SKDL, RKP ja LKP) ohjelma syntyi toukokuussa 1977 pitkälti sosialidemokraattien Bad Sillanpään tiukkojen talouspoliittisten linjauksien pohjalta.²⁵² Hallitus harjoitti julkista taloutta kiristävää *elvytyspolitiikkaa*²⁵³, jonka tavoitteena oli kasvattaa tuotantoa ja vientiä, painaa inflaatio 5 %:iin, rajoittaa julkisien menojen kasvua, supistaa vaihtotasetta ja alentaa työttömyys 2,5 %:iin vuoteen 1982 mennessä. Samalla hallitus pyrki pidemmällä aikavälillä kaventamaan ulkomaisen velan osuuden bruttokansantuotteesta noin viidesosaan ja alentamaan bruttoveroastetta alle 40 %:in. Elvyttämällä hallitus tarkoitti yritysten erilaisien maksujen ja verojen väliaikaista alentamista, sekä pienikorkoisten valtionrahastolainojen myöntämistä niille.²⁵⁴ Outisen mukaan Kauppa- ja teollisuusministeri Eero Rantala perusteli harjoitettua kireää talouspolitiikkaa ja yksityistä tuotantoa elvyttävää talouspolitiikan linjaa sillä, että siihen liittyi myös talouden ohjailua lisääviä toimia. Niitä olivat tuontia korvaavan tuotannon ohjelmointi, ulkomaankaupan suunnittelu, valtionyhtiöiden lisärahoitus, investointien valtiollinen ohjaaminen sekä investointineuvoston ja asuntorakentamisen neuvottelujärjestelmän perustaminen.²⁵⁵

Pentti Puoskari esittää, että vaakaan talouden tavoittelu ohitti talouskasvun tavoittelun Sorsan toisen hallituksen (1977–1979) ohjelmassa varsinkin, jos sitä vertaa 1970-luvun alkupuolen hallitusohjelmiin. Vuosikymmenen alun tavoitteiden valtionyhtiöiden roolin korostaminen,

²⁵¹ Outinen 2015, 80.

²⁵² Outinen 2015, 81.

²⁵³ Koska pääosa hallituksen elvytysvarasta käytettiin yritystoiminnan kilpailukykyyn edistämiseen, elvytyksen vaikutukset jäivät vaisuksi, mikäli työllisyyden tasoa pidetään harjoitetun talouspolitiikan vaikutusten mittarina, sillä se ei saavuttanut kriisiä edeltävää tasoa. Vaikka hallituksen ”elvytyspaketteja” voitiin pitää rajoitetun keynesiläisinä, toteutetut veron- ja maksujen alennukset saattoivat parantaa John Maynard Keynesin mukaan työllisyyttä vain hetkellisesti. Lisäksi valtion talouden tiukka budjettipolitiikka ei missään mielessä ollut keynesiläistä. (Outinen 2015, 84 ja 102)

²⁵⁴ Puoskari 1992, 9 & 105.

²⁵⁵ Outinen 2015, 83.

palkkaerojen supistaminen, palkkojen ja eläkkeiden kansantulo-osuuden kohottaminen sekä sosiaalipoliittiset uudistukset saivat tehdä tilaa uusille tavoitteille. Niitä olivat kansatalouden suorituskyvyn palauttaminen, yritysten kustannuspaineiden hillitseminen, yksityisen yritystoiminnan kannustaminen, julkisen sektorin BKT-osuuden kasvun pysäyttäminen, valikoivat työllistämistoimet ja tiettyjen painopisteryhmien kuten lapsiperheiden aseman parantaminen.²⁵⁶

Outisen mukaan hallituksen pyrkimys veroasteen nousun pysäyttämiseksi merkitsi julkisen sektorin laajentumisvauhdin sitomista entistä kiinteämmin talouskasvun asettamiin rajoihin. Hallitus omaksui sosialidemokraattien johdolla linjan, jossa korostettiin yritystoiminnan edellytyksiä, ja jossa pyrittiin asteittain työllisyyden parantamiseen talouskasvun sallimissa ehdoissa. Vastasyklistä keynesiläisempää suhdannepoliittikkaa vaatineet sosialidemokraatit jäivät puolueen päättäjissä vähemmistöön²⁵⁷, kuten olivat jääneet koko talouskriisin ajan. Tosin sosialidemokraatit tavoittelivat hallituksessa myös investointien ohjailun lisäämistä, mikä yhdisti lähes koko puoluetta. Outinen summaa, että SDP:n poliittisessa linjassa yksityisten yritystoiminnan tukeminen nivoutui yhteen sosiaalista uudistuspolitiikkaan ja taloudelliseen demokratiaan.²⁵⁸

Outisen ja Puoskarin havainnot Bad Sillanpään ohjelman sisällöstä ja Sorsan toisen hallituksen elvytyspolitiikasta tukevat havaintoja sosialidemokraattien linjan ja yhteiskuntapolitiikan yleisten tavoitteiden muutoksesta.²⁵⁹ Yhteiskuntapolitiikka ei perustunut enää ensisijaisesti tuotannon ja julkisten palvelujen laajentamiseen vaan tärkeintä oli taata yrityksillä mahdollisimman kilpailukykyiset olosuhteet kiristyvässä kansainvälisessä kilpailussa. Kalelan sanoin valtiosta tuli ”eräänlainen vaihteisto kansainvälisen ja kansallisen talouden solmukohtaan”.²⁶⁰ Kansantaloutta tahdottiin vielä ohjata niin Bad Sillanpään ”ohjelman” tavoitteissa kuin Sorsan toisen hallituksen ohjelmassa, mutta täystyöllisyyden ylläpitämisestä luovuttiin lopulta myös retorisesti. Täystyöllisyyttä ja julkista sektoria kasvattaneesta kasvupolitiikasta siirryttiin julkisten menojen kasvua hidastavaan ja vientiyritysten kilpailuedellytyksiä parantavaan elvytyspolitiikkaan.

²⁵⁶ Puoskari 1992, 9, 89—92, 141—142 ja 204.

²⁵⁷ Elvyttävämmän talouspolitiikan kannalla olivat mm. Matti Ahde, Erkki Liikanen, Pirkko Työläjä ja Erkki Tuomioja sekä lukuisat SAK:n sosialidemokraatit.

²⁵⁸ Outinen 2015, 84, 102 ja 111—112.

²⁵⁹ Puoskari 1992, 9, 89—92, 141—142 ja 204; Kalela 2005, 216—223; Kujala 2006, 601 ja 654; Seppinen 2008, 360 ja 365; Vesikansa 2014, 165—166.

²⁶⁰ Kalela 2005, 216—223.

5.2 Investointien kohdentaminen yksityiselle tuotannolle

Yliaskan mukaan kasvun lakattua ja keynesiläisyyden romahdettua sosialidemokraateille ei jäänyt keinoja toteuttaa yhteiskuntapoliittisia tavoitteitaan menneisyydessä totutulla tavalla. Jäljelle jäi vain neljä keino: 1) laajentaa demokratiaa, 2) jakaa työtä, 3) taata perustulo kaikille kansalaisille ja 4) harjoittaa teollisuuspolitiikkaa. Suomessa sosiaalidemokraatit päätyivät teollisuuspolitiikan harjoittamiseen, jossa oli kyse elvytyksen käsitteen uudelleenmuotoilusta. Elvyttäminen merkitsi teollisuuden investointien lisäämistä, jolle tehtiin tilaa julkisen talouden kasvua hillitsemällä.²⁶¹ Tosin Outinen havainnoi demokratian laajentaminen kansantalouden ohjailun muodossa olleen vielä 1970-luvun lopulla sosialidemokraattien tavoitelistalla.²⁶²

Kalevi Sorsan muistelee kriisin aikana tärkeimmäksi kysymykseksi nousseen, kuinka uudistuspolitiikkaa tulevaisuudessa rahoitettiin viennin kysynnän sakatessa. Hän muistelee kokeneensa, että vain viennin tuloilla oli mahdollista kasvattaa kansantalouden kakkua ja jatkaa uudistuspolitiikan rahoittamista. Näin ollen politiikan huomio kohdistui investointeihin. Investointiaste haluttiin pitää korkealla, mutta investointeja ei ollut mahdollista rahoittaa ulkomaisella velalla. Investointien rahoitusongelmin takia kansantalouden pääomia haluttiin ohjailla valtion toimesta tuottavimmille teollisuuden aloille, joille saatiin lisärahoitusta ”vähemmän tärkeistä” investointikohteista. Sorsa perustelee, että tuolloin harjoitetussa politiikassa välittömät rahamääräiset edut ja kansantalouden tarpeet yhdistyivät kauaskantoisempiin sosiaalipoliittisiin uudistuksiin.²⁶³ Paavo Lipponen perustelee muistelmissaan harjoitettua elvytyspolitiikkaa sillä, että uudistuspolitiikka voitiin jatkaa vain, kun kansantalous saatiin jälleen kuntoon.²⁶⁴

Myös ohjelmatyössä investointien kohdentaminen korkean tuottavuuden kohteisiin, jota alettiin myöhemmin Sorsan toisessa hallituksessa kutsua elvytyspolitiikaksi, nähtiin keinoksi menneisyydessä harjoitetun uudistuspolitiikan saavuttamiseen. Paavelan talouspoliittisessa asiantuntijaryhmässä vaikuttanut Seppo Lindblom linjasi, että kansantalouden investointien suuntaamisessa tuli suosia kansantalouden velkaantumiskuopasta nopeasti nostavia ja paljon tuloa tuottavia tavarateollisuuden investointeja, jotta yhteiskunnallista uudistustyön jatkaminen

²⁶¹ Yliaska 2014, 135 ja 145.

²⁶² Outinen 2015, 43—106.

²⁶³ Sorsa 2003, 323—329, 335—336 ja 341.

²⁶⁴ Lipponen 2009, 494—495.

mahdollistui myöhemmin silloisessa tulevaisuudessa.²⁶⁵ Vaikka kansantalouden säästöyliäämien kanavoimisen teollisuustuotannon pääomavaltaistumiseen oli Erkki Laaton mielestä sosialidemokraattisen uudistuspolitiikan pääteipiste, myöntyi hänkin valtion ylijäämien siirtämiseen yksityiselle tuotannolle, koska sen avulla vanhoja sosiaalipoliittisia rakenteita oli mahdollista ylläpitää ja pieniä uudistuksia tehdä.²⁶⁶

Hannu Vesan SDP:n talouspoliittiseen kritiikkiin vastatessaan Jorma Westlund yhdisti investointien kohdentaminen selkeästi talouden ohjailuun. Hänen mukaansa talouskriisin tuottamien työllisyysongelmin voittamiseksi kansantalouden tuli tuottaa enemmän, mutta tuli myös päättää kansanvaltaisesti mitä tuotetaan ja keitä varten. Tämä mahdollisti uudistuspolitiikan jatkamisen sekä korkean työllisyysasteen silloisessa tulevaisuudessa, koska julkiselle palvelusektorille voitiin jälleen imeä työvoimaa.²⁶⁷ Westlundin odotuksissa kuvastuu ajatus hyvän kehästä, jossa talouskasvu, taloudellinen demokratia ja julkisen sektorin laajentuminen tukivat toisiaan.

Investointien ohjailua yksityiselle tuotannolle tukivat myös kansainväliset järjestöt. Erkki Laatto tulkitsi ECE:n ja OECD:n vaativan, että kansallisen talouspolitiikan tavoitteeksi tuli asettaa yritysten voitto-odotusten kasvattaminen, koska liian alhaisina ne tukehduittaisivat investoinnit. Jos voitto-odotuksia ja itse voittojen uhkaavaa supistumista ei saataisi katkaistua, niiden vaaroina olivat investointien väheneminen, tuotannon taantuminen ja teknologisen kehityksen pysähtyminen. Järjestöjen mukaan investointiaste saatiin jälleen kasvamaan julkisen menotalouden kasvun voimakkaalla hillitsemisellä, mistä vapautuneet resurssit ohjattiin joko suoraan tai verotusta alentamalla yritystoiminnan kasvuedellytysten vahvistamiseen.²⁶⁸ ECE:n ja OECD:n toimenpide-ehdotukset myötäilivät monetarismia. Ne tukivat Bad Silaanpään ”ohjelman” linjaa sekä elvytyspolitiikkaa. Tosin Laaton tulkinna valossa elvyttämisen tehtäväksi asettui yksityisen tuotannon kilpailukykyisyyden tukemisen sijasta talouskriisin kiihdyttämien voitto-odotusten virkistäminen.

²⁶⁵ Lindblom, Seppo, Kohtuus kaikessa eli lähivuosien investointipolitiikan ongelman asettelua, Esitelmä liikejohdon instituutin seniorijohdon seminaarissa 27.9.1976 Sannäsin Kartanossa, Taloudellista kansavaltaa pohtivan seminaarin aineistoa, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

²⁶⁶ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

²⁶⁷ Westlund, Jorma, Kommentti H. Vesan kirjoitukseen, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁶⁸ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1; Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

Investointien kohdentamisen yksityiselle tuotannolle odotettiin ohjelmatyön aikana mahdollistavan uudistuspolitiikan jatkamisen siloisessa tulevaisuudessa. Kansantalous tuli trimmata Paavelan asiantuntijaryhmän ajatusten kaltaisesti tuottavammaksi julkisin varoin. Kun talous kasvaisi jälleen, olisi työvoimaa mahdollista ohjata takaisin palveluihin hieman kutistuneen reformimarginaalin tuottamissa rajoissa. Investointien ohjailu julkiselta sektorilta yksityiselle tuotannolle oli ohjelmatyössä sosiaalipoliittisten uudistusten toteuttamisen ennakkoehto, vaikka se päättikin uudistuspolitiikan sellaisena kuin sitä oli menneisyydessä totuttu harjoittamaan.

Lindblom uskoi silloisen yhteiskunnan kehitysvaiheen mahdollistavan sen, että uudistuspolitiikan sijasta politiikassa muutamaksi vuodeksi etusijalla asetettiin avoimen talouden edut. Julkisten investointien kasvua voitiin hillitä, koska niihin panostamisen tarve oli vähentynyt, sillä 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alkuvuosina oli Suomessa yhteiskunnallista palvelurakennetta voimakkaasti kehitetty sekä merkittävät energiainvestoinnit, tieverkon, asuntorakennuksen ja muun infrastruktuurin projektit tehty.²⁶⁹ Pekka Kuusen mukaa sosiaalinen infrastruktuuri vastasi kansalaisten kokonaistarpeita.²⁷⁰ Myös Seppo Leppänen ajatteli, että sosiaalisen infrastruktuurin olleen varsin valmis, joten siihen kohdistettavien resurssien tarve oli vähentynyt.²⁷¹

Kuusi halusi reformimarginaalin kaventuessa keskittyä yhteiskunnallisen infrastruktuurin laadun ja maantieteellisen sijoittumisen parantamiseen.²⁷² Pertti Hynysen mukaan tuli taas pohtia voitiinko ”uusia määrällisiä uudistuksia kompensoida vanhojen uudistusten laadullisilla uudistuksilla”. Hän nosti pts-ryhmän tausta-aineistona käyttämässä esitelmässään esiin ranskalaiset käsitteet ”elää paremmin” (vivre mieux) ja ”elää toisin” (vivre autrement). Paremmin eläminen merkitsi taistelua taloudellista ja sosiaalista riistoa vastaan, kun taas toisin eläminen oli taistelua yhteiskunnallista vieraantumista vastaan.²⁷³ Erkki Laaton mielestä palvelujärjestelmän kehittämisen painopiste tuli siirtää tuloluokkien alimman viidenneksen tukemiseen, jolloin parempiosaisia tukevat uudistukset

²⁶⁹ Lindblom, Seppo, Kohtuus kaikessa eli lähivuosien investointipolitiikan ongelman asettelua, Esitelmä liikejohdon instituutin seniorijohdon seminaarissa 27.9.1976 Sannäsin Kartanossa, Taloudellista kansavaltaa pohtiva seminaarin aineistoa, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

²⁷⁰ Kuusi, Pekka, Suomi 80-luvulla: Taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys, Alustus SDP:n puoluekokouksessa 7.6.1975, Puoluekokouksen seminaarissa pidettyjä alustuksia 1975, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁷¹ Leppänen Seppo, Investointien ohjausongelmia, Puheenvuoro, Taloudellista kansavaltaa pohtiva seminaari, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

²⁷² Kuusi, Pekka, Suomi 80-luvulla: Taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys, Alustus SDP:n puoluekokouksessa 7.6.1975, Pts-Työryhmä: Puoluekokouksen seminaarissa pidettyjä alustuksia 1975, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁷³ Hynysen, Pertti, Elämisen määrästä ja laadusta, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

saivat jäädä tavoitteissa sivummalle.²⁷⁴ Myös valmiissa ohjelmassa todettiin, että sosiaalipoliittisten uudistuksien painopisteen tuli siirtyä pienituloisten tukemiseen.²⁷⁵

Seppo Leppänen perusteli tuotannon investointien rahoittamista julkisen sektorin kasvun rajoittamisella myös sillä, että kotitalouksien säästöastetta nostavat ja yksityisen tuotannon rahoitusta parantavat toimenpiteet vähensivät veroprogressiota, supistivat verotuloja sekä kasvattivat tuloeroja. Nämä eivät olleet sosialidemokraattien tavoitteiden mukaisia lopputuloksia. Jos myös ulkomaisen velkaantumisen haluttiin puoluejohdon ja talouspoliittisen asiantuntijaryhmän linjan mukaisesti pysähtyvän, olivat tulonsiirrot julkiselta sektorilta yksityiselle tuotannolle ainoa keino taata talouskasvu ja täystyöllisyystavoite.²⁷⁶

Ohjelmatyössä nousseissa puheenvuoroissa perusteltiin investointien kohdentamista julkiselta yksityiselle tuotannolle myös sillä, että 1960- ja 1970-lukujen suuret sosiaalipoliittiset uudistukset takasivat jo varsin hyvin kansalaisten sosiaalisen tasa-arvon. Sosiaalisen demokratian vaihe oli saavutettu, jolloin silloisessa lähitulevaisuudessa tuli keskittyä julkisten palvelujen määrän sijasta niiden laadun parantamiseen sekä alueelliseen ja ryhmälliseen kohdentamiseen. Yksityisen tuotannon rahoittamista valtion ylijäämien avulla perusteltiin sosialidemokraattisena poliittisena toimenpiteenä myös sillä, ettei se keventänyt veroprogressioita, vähentänyt verotuloja, kasvattanut tuloeroja eikä vaatinut ulkomaista velkaantumista.

Kevään 1977 ohjelmaluonnoksessa esitettiin yritysten toimintaedellytysten parantamisen veronalennuksien ja yritystuin olleen luonnollista jatkumoa sodan jälkeiselle valtion osallistumiselle talouselämään.²⁷⁷ On myös mielenkiintoista, että pts-ryhmän taustamateriaalina hyödyntämän Bo Ahlforsin lausunnossa syyskuulta 1977 valtion varojen kohdentamista yksityiselle tuotannolle ei todettu olleen ainoastaan 1970-luvun kriisin poikkeuksellinen toimenpide. Ahlforsin mukaan 1960-luvun puolivälin jälkeen SDP:ssä oli noussut pyrkimys ratkaista taloudellisen eriarvoisuuden ongelmia sosialistisin keinoin. Keinot olivat olleet kaksijakoisia. Yhtäältä oli painotettu sosialististen

²⁷⁴ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

²⁷⁵ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.2. Sosialidemokratian tavoitteet: täystyöllisyys ja tasa-arvo.

²⁷⁶ Leppänen Seppo, Investointien ohjausongelmia, Puheenvuoro, Taloudellista kansavaltaa pohtiva seminaari, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

²⁷⁷ Pts-Ohjelmaluonnos, 3.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

ratkaisujen välttämättömyyttä, mutta toisaalta myös yksityisen sektorin tukemista yhteiskunnan varoin oli pidetty myös sosialidemokraattisena keinona. Tosin tämä perusdikotomia oli jo vanhempaa perua, sillä SDP:n hajaantuminen 1950-luvulla johtui Ahlforsin mukaan siitä, että osa puolueesta ei tukenut talouspolitiikkaa, jolla siirrettiin suuria summia valtion varoja yksityiselle sektorille.²⁷⁸ Muotoutumassa ollut elvytyspolitiikkaa liitettiin ohjelmatyön aikana mielenkiintoisesti osaksi valtion roolin kasvua ja sosialidemokraattista edistyskertomusta. Lisäksi Bo Ahlfors ei nähnyt elvytyspolitiikassa mitään uutta, vaan se oli ollut osa puolueen sodanjälkeistä talouspolitiikkaa.

Kalevi Sorsa muistelee, että vain metalli- ja kemian teollisuudessa näytti olleen 1970-luvulla selkeää laajentumispotentiaalia. Sorsan mukaan teknologian ja innovaatioiden merkityksien tajuaminen alkoi tulla osaksi poliittista keskustelua jo 1970-luvun alussa. SDP alkoikin muodostaa tietoista teknologiapolitiikkaa osaksi teollisuuspolitiikka. Samalla valtionyhtiöillä ei ollut enää vain ideologinen merkitys osana sosialistista yhteiskunnan rakennustyötä vaan niiden nähtiin muodostavan suomalaisen teollisuuden iskukykyisen ”nyrkin”.²⁷⁹

Investointien kohdentamisessa puu- ja paperiteollisuuden ei tullut Seppo Lindblomin mukaan antaa laajentaa kapasiteettiaan. Näkemystä motivoi kokemus alojen yli-investoinneista ennen kriisiä. Myöskään raskas metalliteollisuus, erityisesti telakoiden, ei tullut laajentua. Samoin oli kemianteollisuuden laita. Investointeja tuli suunnata ”heterogeenisille” korkean tuottavuuden aloille, jotka käyttivät korkeasti koulutettua työvoimaa ja maksoivat korkeita palkkoja. Näiden alojen kasvu takaisi kansantaloudelle kansainvälisen kilpailukykyyn ja korkean kapasiteetin käyttöasteen, jotka takasivat vientitulojen jatkuvan kasvun.²⁸⁰

”4. Arvioita kehitysmahdollisuuksista” -ohjelmaluonnosmuistion mukaan monipuolistamistoimenpiteiden tuli lisätä erityisesti metallin- ja kemianteollisuuden investointeja. Jos taas sosialistisissa maissa kasvu jatkui edelleen voimakkaana ja vientikysyntä mahdollisesti tyrehtyi kokonaan länsimaissa, tuli investointeja kohdentaa sosialistisiin ja kehittyviin maihin

²⁷⁸ Ahlfors, Bo, Havaintoja SDP:n kehityslinjoista puoluekokousten valossa vuosilta 1952—1975, Puoluetolimikunnassa tehtyjen puheenvuorojen pohjalta kasattu esitys, 8.8.1977, Työryhmien lausuntoja, TA 329.5 SDP HCN 12.

²⁷⁹ Sorsa 2003, 293—299.

²⁸⁰ Lindblom, Seppo, Kohtuus kaikessa eli lähivuosien investointipolitiikan ongelman asettelua, Esitelmä liikejohdon instituutin seniorijohdon seminaarissa 27.9.1976 Sannäsin Kartanossa, Taloudellista kansavaltaa pohtiva seminaarin aineistoa, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

vievälle tuotannolle. Jos vienti ei alkanut vetää laisinkaan menneisyyden malliin, ei vientiteollisuuden kapasiteetin kasvattamisella ollut tarvetta. Tällöin pääomia tuli kohdentaa tuotannon kehittämiseen sekä väestön kouluttamiseen. Samalla kotimaisen tuotannon kysynnän ylläpitäjäksi nousisi kotimainen kulutus. Sitä tuli säädellä niin, ettei kulutuksen kasvu suuntautunut tuontitavaroihin, ja samalla maksimoida kulutuskysynnän kasvun työllisyysvaikutukset kotimaiselle tuotannolle.²⁸¹ Muistio jätti investointien kohdentamisessa Lindblomin linjaukseen nähden enemmän harkinnan varaa, vaikka siinäkin haluttiin viennin vetäessä kasvattaa korkean tuottavuuden alojen tuotantoa.

Erkki Laaton tavoin aiemmin O-ryhmässä vaikuttanut Pentti Viita²⁸² varoitti syksyllä 1977 kommentoidessaan ohjelmaluonnosta tuotantorakenteen monipuolistamisen voivan johtaa odottamattomiin lopputuloksiin. Hänen mukaansa pitkälle vietyä tuotantorakenteen monipuolistaminen saattoi vähentää erikoistumista ja samalla hidastaa kasvumahdollisuuksia. Hänen havaintojensa mukaan oli karrikoiden kaksi kasvuvaihtoehtoa. Ensimmäisen mukaan yksipuolisella mutta pitkälle erikoistuneella tuotantorakenteella saavutettiin nopea talouskasvu, kun taas jälkimmäisen mukaan monipuolisella ja erikoistuneella tuotantorakenteella saavutettiin hidas kasvun vauhti. Lisäksi investointeja ohjaillessa tuli muistaa, että metalliteollisuus kärsi voimakkaista investointitavaroiden ja kestokulutustavaroiden kysynnänvaihteluista.²⁸³

Ohjelmatyössä investointien ohjauksella haluttiin kasvattaa uuden korkean jalostusasteen osuutta tuotannossa. Investointien ohjailulla haluttiin vauhdittaa tuotantoa monipuolistavaa ja jalostusastetta nostavaa rakennemuutoksen toista vaihetta. Erityisesti valtionyhtiöiden haluttiin valmiissa ohjelmassa leviävän korkean tuottavuuden aloille.²⁸⁴ Olivathan menneisyyden kokemukset osoittaneet yksipuolisen puunjalostuksen perustuvan kansantalouden tuotantorakenteen alistavan maan herkästi kapitalismin anarkistiselle luonteelle. Jos kysyntä ei kasvanut länsimaissa, tuli sosialidemokraattien myös harkita, oliko investoiminen vientiteollisuuteen järkevää. Pentti Viita varoitteli monipuolisen tuotantorakenteen tuottavan odottamattomia ongelmia hitaamman kasvun sekä investointitavaroiden kysynnän suhdanneherkkyyden muodossa.

²⁸¹ 4. Arvioita kehitysmahdollisuuksista, PT-ohjelman luonnoksia, TA 329.5 SDP HCN 4.

²⁸² Viita oli SDP:n maatalousasiantuntija ja ehdoton maataloustukien vastustaja. (Vesikansa 2002, 289.)

²⁸³ Viita, Pentti, Sosialidemokratian suunta — Teollisuuspolitiikka, 14.10.1977. T 329.5 SDP HCN 8.

²⁸⁴ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.2. Sosialidemokratian tavoitteet: täystyöllisyys ja tasa-arvo.

Koska investoinnit tulivat joka tapauksessa kohdistumaan tuotannon pääomavaltaistumiseen Hannu Kaupin syksyllä 1976 työryhmälle antamassa lausunnossa todettiin, että investointien kohdentamisessa tuli tasapainotella työllisyyttä lisäävien ja tuotannon pääomavaltaistumista edistävien toimenpiteiden välillä.²⁸⁵ Seppo Leppänen kannatti keväällä 1977 työvoiman ohjaamista julkiselle sektorille, jottei työttömyyden taso nousisi sietämättömäksi.²⁸⁶ Christer Granskog arvioi lähettämässään syksyn 1977 ohjelmaluonnoslausunnossa, että pääomavaltaistumista vastaan ei kannattanut taistella tukemalla työvoimavaltaisia aloja. Työvoimavaltaisen teollisuuden katosi Suomesta vääjäämättä, joten teollisuuden kadonneet työpaikat tuli korvata palvelusektorille luoduilla työpaikoilla.²⁸⁷

Myös valmiissa ohjelmassa esitettiin, että valitettavasti ”tuotantoa elvyttävin” toimenpitein ei ollut mahdollista saavuttaa täystyöllisyyttä, koska uusien investointien odotettiin suuntautuvan lähinnä tuotannon pääomavaltaistumiseen. Keinoiksi täystyöllisyyden saavuttamiseksi ohjelmassa nousivat taloudellisen suunnittelun lisääminen, koulutusaikojen pidentäminen, työn tarjonnan mahdollinen vähentäminen sekä työaikajärjestelyt.²⁸⁸ Julkisen palvelutuotannon laajentumista ei esitetty ohjelmassa niinkään täystyöllisyyden takaajana, vaan se muotoiltiin sekä taloudellisen kehityksen turvaajaksi että puolueen tasa-arvotavoitteiden saavuttamisen välineeksi.²⁸⁹

Investointien kohdentamista yksityiselle sektorille ei odotettu ohjelmatyön aikana takaavan täystyöllisyyttä, koska varat kohdentuivat vääjäämättä tuotannon pääomavaltaistumiseen. Työttömyyttä uskottiin voitavan hillitä, kun kansantalouden kakku saataisiin jälleen kasvamaan korkean tuottavuuden alojen kasvulla, jolloin siitä voitiin lohkaista varoja jälleen julkisten palveluiden lisäämiseen. Tosin valmiissa ohjelmassa ei tarkoin esitetty, nähtiinkö työvoiman kohdentamisessa julkiselle sektorille enää täystyöllisyyden tavoittamisen keinoina. Ohjelmassa keskityttiin työvoimapolitiisiin keinoihin, joilla ei ollut julkista sektoria kasvattavia vaikutuksia.

²⁸⁵ Kauppi, Hannu, Lausunto: Työvoimapolitiikan ongelmien kartoitus, 21.9.1976, Työryhmien muistioita 1976—1977, TA 392.5 SDO HCN 3.

²⁸⁶ Leppänen Seppo, Investointien ohjausongelmia, Puheenvuoro, Taloudellista kansavaltaa pohtiva seminaari, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

²⁸⁷ Granskog, Christer, Lausunto Sosialidemokratian Suunta Ohjelmasta, 6.11.1977, TA 329.5 SDP HCN 8.

²⁸⁸ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi, 3.1.2. Sosialidemokratian tavoitteet: täystyöllisyys ja tasa-arvo ja 3.3. Oikeus työhön ja työelämä uudistaminen.

²⁸⁹ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

5.3 Tavarakulttuurin kritiikki

Kesällä 1976 Erkki Laatto koki, että Suomessa kuten muuallakin oli kansainvälisen kilpailun kiristytessä yritetty ratkaista yritysten kannattavuusongelmia verotuksen muuttamisella yritystoimintaa tukevaksi. Samalla oli käyttöön otettu uusia yritystukien muotoja sekä uusittu kirjanpito- ja arvotussäännöstöä. Laaton käsityksen mukaan ratkaisuyritykset olivat kuitenkin luoneet kierteen tuotantokustannusten alentamiseen tähdänneiden pyrkimysten ja julkisen vallan tukevien toimenpiteiden lisääntymisen välillä. Hän ihmettelikin, että ”kaiken vaurauden keskellä” valtiolla oli tarvetta tehostaa sellaisia menettelyjä, joilla voitiin parantaa yksityisen tuotannon edellytyksiä entisestään.²⁹⁰ Laatto huomautti myöhemmin syksyn seminaareissa, että tilanteessa julkiset rahoituslaitokset oli erityisen tärkeä saada valtiovallan tiukkaan ohjaukseen, sillä muutoin kasvavasta julkisesta rahoitussäästämisestä saattoi muodostua ”valtiomonopolistisen kapitalismin²⁹¹ uusi uljas perusta”, jota yksityinen sektori käytti häikäilemättömästi hyväkseen pysyäkseen mukana maailmantalouden kilpajuoksussa.²⁹²

Laatto ennakoi vielä tuolloin kiteytymässä olleen uuden talouspoliittisen kasvustrategian houkuttelevaksi uskoa siihen, että verorasitus hidasti talouskasvua, sekä kansalaisten hyväksyvän suhtautumisen nettopalkkoja nostavaa talouspolitiikkaa kohtaan. Lisäksi yleisen uskomuksen mukaan harjoitettu talouspolitiikka parantaisi työllisyyttä, koska tuotanto kasvaisi lisääntyneiden kysynnän ja säästämisen seurauksena.²⁹³

Laatto pelkäsi ”tavarakulttuurin” saavuttavan voiton ”hyvinvointikulttuurista”, jos taloudellisten resurssien siirtäminen julkiselta sektorilta yksityiselle saisi keskeisen ja pysyvän aseman yhteiskuntapolitiikassa, vaikka vielä 1960-luvun lopulla uumoiltiin päinvastaisen kehityksen olevan

²⁹⁰ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapolitiikan muuttuva sisältö ja integraatiokehitys, Kesäneuvokki 19.6.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁹¹ Mielenkiintoista on, että Laatto keynesiläisenä sosialidemokraattina käytti marxilaiseen taloustieteeseen nojaavaa käsitettä, jolla nuoret SKDL:n kallellaan olleet talous- ja yhteiskuntatieteilijät yrittivät ymmärtää suomalaista kapitalismia — erityisesti valtion ja talouden välistä suhdetta — teoksessaan ”Suomalainen Kapitalismi”, Love Kirjat, 1979.

²⁹² Laatto, Erkki, ”Yhteiskuntapolitiittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit”, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1; Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁹³ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapolitiikan muuttuva sisältö ja integraatiokehitys, Kesäneuvokki 19.6.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

saavutettavissa. Laatonle "tavarakulttuuri" oli "tuhlauksen ja turhaantumisen kulttuuria", jota harjoittaessa tuotettaisiin yhä enemmän sellaisia hyödykkeitä, joita todellisuudessa tarvittiin yhä vähemmän. Hän halusi palata vielä lamaa edeltävään "hyvinvointikulttuuria" edistäneeseen politiikkaan, jossa pyrittiin mahdollisimman korkeaan hyvinvointipalvelujen tuotannon ja kulutuksen tasoon. Vain "hyvinvointikulttuuria" edistäneelle politiikalla voitiin tyydyttää kansalaisten todellisesti tärkeitä tarpeita.²⁹⁴

Laaton ajatuksiin vaikuttaneen John Kenneth Galbraithin mukaan länsimaissa oli ajateltu suppeasti vain tuotantoinvestointien olevan todellisuudessa merkityksellisiä taloudelle ja yhteiskunnalle. Tavaratuotanto oli koettu koko taloushistorian ajan kansantalouden kakun leipojana ja julkiset palvelut lähinnä yksityisen tavaratuotannon kannateltavana taakkana. Galbraithista oli merkillistä, että erilaisia hyödykkeitä ja palveluksia eroteltiin toisistaan. Oli irrationaalista, että tavaratuotannon kaikkein turhimpien tuotteiden valmistuksesta oltiin kansantaloudellisesti tyytyväisiä, kun samalla valtiot tuskailivat tärkeimpien ja sivistävämpien palveluiden tuotannossa. Maslowin tarvehierarkiaa mukaillen Galbraithista oli kuitenkin mahdollista, että materialistiset tarpeensa tyydytettyään kansakunnat alkoivat kaivata elämänlaadun kohentamisessa universaaleja julkisia palveluja, joita yksityinen sektori ei soveltunut tuottamaan. Hän ennusti vielä 1960-luvulla julkisten palveluiden asettuvan tavaratuotannon tuotteiden edelle ihmisten tärkeysjärjestyksessä, kun varallisuuserot kapenivat tarpeeksi niin väestöryhmien kuin maantieteellisten alueiden välillä.²⁹⁵

Laaton mukaan julkisen menotalouden kasvun hillitseminen ja resurssien suuntaaminen yksityiseen tavarantuotantoon ei ollut suotavaa pitkällä tähtäimellä neljän ei-toivottavan kehityspiirteen takia. 1) Tavarakulttuurin suhteellisen merkityksen voimistuminen toi mukanaan sosiaalisia epäkohtia sekä lisääntyvää epätasa-arvoa, koska kehitys loi huonommat mahdollisuudet todellisten tarpeiden tyydyttämiseen. 2) Kansantalouden tavaravaltaistuminen voimisti tulonjaon kasautuvaa kehitystä, jolloin tulonjaon tasautumiseen tähtäävän politiikan toteuttaminen vaikeutui. 3) Tavaratuotannon suosiminen julkisten palveluiden sijasta oli omiaan lisäämään rakennetyöttömyyttä, koska pääomavaltaistuvan teollisuuden vapautuville työntekijöille ei syntynyt uusia tehtäviä julkisiin palveluihin. 4) Oli mahdollista, että valtioiden välinen solidaarinen kansainvälinen yhteistyö uuden

²⁹⁴ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapolitiikan muuttuva sisältö ja integraatiokehitys, Kesäneuvokki 19.6.1976, Muistioita alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁹⁵ Galbraith 1969, 160—169.

kansainvälisen talousjärjestyksen²⁹⁶ pohjalta vaikeutui entisestään, koska kehittyneiden maiden tavaratuotannon kasvu esti kehittyvien maiden tuotannon syntymisen.²⁹⁷

OECD:n ja ECE:n vaatimukset kansainvälisen kilpailun lisäämiseksi sekä yksityisen sektorin liikkumatilan kasvattamiseksi julkista sektoria supistamalla eivät Laaton mukaan myöskään edesauttanut työväenliikkeen historiallista tehtävää sosialismiin siirtymistä. Oli erityisen vaarallista ottaa raporttien esittämät politiikkasuositukset ”välttämättöminä ja luonnollisina”. Niitä toteutettaessa täystyöllisyystavoite karkasi tavoittamattomiin, ja tavarakulttuuri voitti lopullisesti julkisiin palveluihin perustuvan hyvinvointikulttuurin.²⁹⁸

Pitkällä tähtäimellä kapitalismin tuottamia ongelmia ei selätetty tukemalla uutta talouspolitiikkaa, jossa tavarantuotanto söi hyvinvointipalvelujen resurssit, sillä tavarantuotantoon panostaminen ei mahdollistanut ”yhteiskunnan voimavarojen täysitehoista hyväksikäyttöä”. Sen sijaan hyvinvointikulttuuria korostava talouspolitiikka käytti voimavarat mahdollisimman tehokkaasti sekä vähensi kansantalouden inflaatioherkkyyttä, sillä palveluvaltaisessa yhteiskunnassa solidaarinen palkkapolitiikka ei nostanut työvoimakustannuksia yhtä nopeasti kuin tuotantovaltaisessa yhteiskunnassa. Lisäksi palveluvaltaisessa yhteiskunnassa tulonjaosta muodostui tasa-arvoisempi kuin tuotantovaltaisessa.²⁹⁹

Hyvinvointikulttuuria tukevaa politiikkaa tuki myös ruotsalaisen puoluepoliittisesti oikealla kallellaan olleen taloustutkimuskeskuksen (IUI) laskelmiin perustunut näkemys, jonka mukaan

²⁹⁶ Uusi kansainvälinen talousjärjestys (UKTJ) oli 1970-luvulla kehittyvien maiden hanke parantaa maailmantaloudellista asemaansa. YK:n UNCTAD:n (kauppa- ja kehitysjärjestö) avulla kehittyvien maiden oli tarkoitus muuttaa maailmankauppajärjestelmää perustavasti Bretton Woods -järjestelmän korvaamisella kehitysmaita suosivan järjestelmään. Julistus uuden kansainvälisen talousjärjestyksen perustamiseksi annettiin YK:n yleiskokouksessa vuonna 1974, ja kehittyvät maat jatkoivat 1970- ja 1980-luvun alkuun asti julistuksen tavoitteiden viemistä eteenpäin. Muutos jäi lopulta vain retoriikan tasolle, ja UKTJ:n tavoitteiden katsotaan kuihtuneen lopullisesti, kun vapaita markkinoita kannattaneet Ronald Reagan, Margaret Thatcher ja Helmut Kohl tulivat länsimaissa valtaan 1970- ja 1980-lukujen taitteessa.

²⁹⁷ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1; Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

²⁹⁸ *ibid.*

²⁹⁹ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1; Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2; Laatto, Erkki, Yhteiskuntapolitiikan muuttuva sisältö ja integraatiokehitys, Kesäneuvokki, 19.6.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

vaihtotaseen vaje oli mahdollista kuroa umpeen tavaratuotannon tukemisen sijaan verrattain korkean julkisen kulutuksen avulla. Julkisen kulutuksen kasvattaminen loi myös paremmat kulutuskysyntää ja työllisyyttä lisäävät vaikutukset kuin investointien kohdentaminen yksityiselle tuotannolle. Tosin reaali-palkat eivät saaneet nousta niin nopeasti kuin julkisia palveluja kuristavassa ja tavarantuotannon kasvua korostavassa vaihtoehdossa. Vaihtoehdon riskiksi Laatto arveli yksityisten sektorin työntekijöiden mahdollisen nousun verokapinaan, jos he kokisivat julkisen sektorin taakaksi omalle roolilleen kansantalouden kakun leipojina.³⁰⁰

Suunnanmuutoksen aikaansaaminen kansallisesti näytti vaikealta, ellei jopa mahdottomalta, sillä ”avoimen talouden leikissä mukana oleva yksittäinen maa” ei voinut ”pelata omaa peliään”. Uusien tavoitteiden ja politiikan tulikin perustua vain ”kansainvälisiin voimiin” ja ”niihin perustuviin ratkaisuihin”.³⁰¹ Valitettavasti silloiset kansainvälisen kapitalismin pelisäännöt oli muovattu kapitalisteja palvelevien virkamiesten ehdoilla, eikä työväenliikkeen tavoitteilla ollut merkitystä niitä laadittaessa. Näin ollen tarvittiin selkeää suunnanmuutosta Länsi-Euroopan sosialidemokraattien yhteistyössä sekä kapitalismin muutoksen analysoinnissa että sen kehitystä muuttavan politiikan luomisessa. Yhteisten päämäärien tarkoituksena ei ollut sulkea rajoja tavara- ja pääomavirroilta, mutta ohjata niitä niin, että ne palvelisivat työväenliikkeen päämääriä, erityisesti täystyöllisyyttä, joita kansallisilla toimilla ei näyttänyt olevan mahdollista tavoittaa.³⁰²

Laatto uskoi, että edellytykset uudelle kansainväliselle talouspolitiikalle oli mahdollista luoda, kun yritysten investointien rahoitusongelmat saatiin vero- ja maksuhelpotuksilla turvattua. Verotuksen painopistettä voitiin kansantalouksien jälleen kasvaessa siirtää takaisin yrityksille. Muutos nosti tavaroiden hintoja, mikä hillitsi niiden kysyntää ja kulutusmahdollisuuksia. Se vaikutti samoin kuin investointien ohjailu, sillä samalla kasvaneiden verotulojen avulla työvoimaa oli mahdollista kanavoida hyvinvointipalveluihin entiseen malliin.³⁰³ Jos kansainvälinen yhteistyö ei onnistunut, tuli

³⁰⁰ Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

³⁰¹ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1; Laatto, Erkki, Yhteiskuntapolitiikan muuttuva sisältö ja integraatiokehitys, Kesäneuvokki 19.6.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

³⁰² Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

³⁰³ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapolitiikan muuttuva sisältö ja integraatiokehitys, Kesäneuvokki 19.6.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

sosialidemokraattien pyrkiä uuden talouspolitiikan asemasta uuden aktiivisen kansallisen työllisyyspolitiikan luomiseen.³⁰⁴

Syksyn 1976 Pts-Seminaarissa linjattiinkin Laatto mukailleen, että Eurooppalaisten sosialidemokraattien oli lähennyttävä toisiaan ja luotava yhtenäinen linja kansainvälistä monopolikapitalismia vastaan. Kapitalistisen tuotannon kannalta kansallisvaltioilla ei ollut enää merkitystä, joten työväenliikkeen oli yhdistyttävä kansainvälisesti. Samalla kansainvälisen kaupan pelisääntöjä oli parannettava. Suomen yhdentymisen kapitalismiin nähtiin olevan vielä löyhää ja irtisanottavissa, joten mahdollisia yhdentymis- tai erkaantumisvaihtoehtoja tuli analysoida. Oli myös syytä tarkastella porvaripuolueiden suhdetta ECE:n ja OECD:n tulevaisuusskenaarioihin sekä niiden asettamia poliittisia suuntaviivoja.³⁰⁵

Outisen mukaan sosialidemokraatit kokivat vuonna 1978 Suunta-ohjelman hyväksyneessä Espoon puoluekokouksessa Laaton esittämän keynesiläinen elvyttävämmän talouspolitiikan olevan mahdollista vain kansainvälisen yhteistyön avulla. Tosin jos reaali-palkkojen haluttiin nousevan, mikä oli sosialidemokraattien tavoitteiden mukaista, tuli OECD:n ja ECE:n mukaista konservatiivista talouspolitiikka harjoittaa inflaation hillitsemiseksi.³⁰⁶ Valmiissa ohjelmassa esitettiin, että ”vaihtotaseiden vajauksen ja inflaation pelko” estivät kansallisen elvyttävämmän talouspolitiikan harjoittamisen. Laatto mukailleen ohjelmassa linjattiin, että sosialidemokraattisen työväenliikkeen oli tehostettava kansalliset rajat ylittävää yhteistyötä täystyöllisyyden ja kansainvälisen solidaarisuuden toteutumiseksi.³⁰⁷

Ilmeisesti Erkki Laatto koki, että ennen kriisiä Maslowin tarvehierarkiaa mukailleen Galbraithin odotuksien immateriaalisten arvojen voitosta materiaalisista arvoista olleen mahdollisia, mutta kriisin kokemusten jälkeen odotukset eivät vaikuttaneet enää todennäköiseltä. Kansainvälinen talouspolitiikan muutos ei tukenut enää julkisten palveluiden osuuden jatkuvaa kasvua bruttokansantuotteesta, vaan se ajoi valtioita parantamaan yksityisen tuotannon kilpailuedellytyksiä. Vaikka Laatto oli sitoutunut lyhyellä tähtäimellä investointien kohdentamiseen yksityiselle tuotannolle uudistuspolitiikan jatkon mahdollistamiseksi, niin pitkällä tähtäimellä hän ei

³⁰⁴ Laatto, Erkki, Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit, Pts-seminaari, TA 7.9.1976, 329.5 SDP HCN 1.

³⁰⁵ Sumu, Ilkka, Pts-työn tavoitteisiin johdanto, Pts-Seminaari kaupunkiopistolla, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1; Keskustelumuistio, Pts-Seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

³⁰⁶ Outinen 2015, 108.

³⁰⁷ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

tukenut tavarakulttuuria vahvistavan politiikan harjoittamista. Pitkällä aikavälillä suhdannevaihteluista, talouskriiseistä ja työllisyysongelmista selvittiin paremmin julkista sektoria kasvattavalla politiikalla.

Vallitettavasti kansainvälisen kapitalismin oloissa työväenehtoiseen ja keynesiläiseen hyvinvointikulttuuria tukevaan talouspolitiikkaan siirtyminen oli Laaton mukaan vaikeaa mutta mahdollista, jos sosialidemokraattiset puolueet kykenivät yhteistyöhön. Pts-ryhmä, Suunta-ohjelman linjaukset ja Espoon puoluekokous olivat samoilla linjoilla. Sosialidemokraatit kokivat olleensa pakotettuja kansallisina toimijoina tavarakulttuuria tukevaan ja uudistuspolitiikan sosiaalipoliittisia reformeja jarruttavaan konservatiiviseen talouspolitiikkaan ainakin talouskriisin ajan.

5.4 Rakenner reformit

Sosialidemokraatit uskoivat 1970-luvun puolivälissä taloudellisen kansanvallan ihanteeseen suursotien välisen ajan saksalais-itävaltalaisen sosialidemokraattien Rudolf Hilferdingin ja Otto Bauerin tavoin. Heidän kehittämänsä talousajattelun mukaan demokraattisia pelisääntöjä noudattava valtio nostettiin talouden rationaaliseksi säätelijäksi, suunnittelijaksi ja ohjaajaksi yhteiskunnallisten tuotantokustannusten optimoinnin ja sosialismin toteuttamiseksi. Työläiset taas osallistuisivat talouden valtiollisen ohjaamiseen ja yritysten päätöksentekoon työorganisaatioidensa välityksellä.³⁰⁸

Taloudellisen demokratian käsite oli levinnyt jo ensimmäisen maailmansodan jälkeen suomalaisten sosialidemokraattien piiriin, jolloin taloudellinen demokratia koettiin osaksi valtiollista suunnitelmataloutta. 1960-luvulta lähtien keskustelu taloudellisesta demokratiasta oli kiihtynyt jälleen. Keskeistä keskustelussa oli ajatus taloudellisen toiminnan demokraattisesta valvonnasta. Tosin valvonta saattoi merkitä talouselämän parlamentaarinen sääntelyä, työmarkkinajärjestöjen pariteettinen sopimuskäytäntöjä, demokratian tuomista yrityksiin, tai yhteiskunnallisten valta- ja omistussuhteiden perinpohjaista uudistamista.³⁰⁹

1970-luvulla taloudellisen demokratian saavuttamisen keinoista vallitsi hajaannusta, mutta pyrkimys ohjailutalouden saavuttamiseen yhdisti lähes kaikkia sosialidemokraatteja. Yhteiskunnan

³⁰⁸ Outinen 2015, 55.

³⁰⁹ Kärriä 2012, 31—32 ja 37.

eri lohkoja haluttiin ohjata tarkoituksenmukaisella ja rationaalisella politiikalla, jossa kullekin yhteiskunnan sektorille tuli luoda demokraattisen osallistumisen takaava edustuksellinen järjestelmä.³¹⁰ Demokratia määriteltiin jakautuvan erilaisiin lohkoihin. Kun 1900-luvun alussa sosialidemokraatit olivat saavuttaneet poliittisen demokratian ja 1970-luvulla nähtiin sosiaalisen demokratian tulleen valmiiksi, niin 1970-luvun lopulla oli taloudellisen demokratian vuoro. Sen keinoilla uskottiin pystyttävän ratkomaan kapitalistisen talouden ongelmia kansantaloudellisen ohjailun avulla.³¹¹

Myös ohjelmatyön tausta-aineistona käytetyn Bo Ahlforsin esityksen mukaan SDP:ssä oli pitkään käsitetty yhteiskunnan demokratisoiminen sekä yhteiskunnan sosialisointi vaiheittaiseksi prosessiksi. Ensimmäiseksi oli vuosisadan vaihteessa saavutettu valtiollinen demokratia. Sodan jälkeen oli ollut mahdollista tavoitella sosiaalista demokratiaa ja 1970-luvun lopulla siirryttiin taloudellisen demokratian kehittämiseen.³¹²

Jyväskylän puoluekokouksen seminaarissa Pekka Kuusen mielestä vain julkista valtaa sekä yhteisomistusta lisäten oli mahdollista hidastuvan talouskasvun olosuhteissa turvata ”rauhallinen eteneminen” yhteiskunnallisen tasa-arvon toteuttamisessa.³¹³ Folke Sundman esitti, että yhteiskunnallinen reformimarginaalin kutistumisen takia sosialidemokraattien tuli entistä enemmän viedä eteenpäin yhteiskunnallisia *rakennereformeja*. Niiden tarkoituksena oli kasvattaa työväenluokan yhteiskunnallista ja poliittista valtaa pääoman kustannuksella. Vaikka uudistusten tarkoituksena ei ollut muuttaa kapitalismin perusluonnetta, ne toivat sosialismin horisontin lähemmäksi. Rakennereformeiksi hän nimesi pääomien ohjausjärjestelmän ja valtion ulkomaankauppayhtiön luomisen, Suomen Pankin saattamisen valtioneuvoston alaiseksi, valtionyhtiöiden aseman vahvistamisen, julkisten hyvinvointipalvelujen lisäämisen sekä työväenpääoma-rahastojen muodostamisen.³¹⁴ Myöhemmin syksyllä 1976 Myös Erkki Laatoista reformimarginaalin kavetessa sosialidemokraattien tuli vahvistaa valtion otetta talouselämästä.

³¹⁰ Vesikansa 2014, 163.

³¹¹ Kettunen 2006; Kettunen 2008, 90.

³¹² Ahlfors, Bo, Havaintoja SDP:n kehityslinjoista puoluekokousten valossa vuosilta 1952—1975, Puoluetoimikunnassa tehtyjen puheenvuorojen pohjalta kasattu esitys, 8.8.1977, Työryhmien lausuntoja, TA 329.5 SDP HCN 12.

³¹³ Kuusi, Pekka, Suomi 80-luvulla: Taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys, Alustus SDP:n puoluekokouksessa 7.6.1975, Puoluekokouksen seminaarissa pidettyjä alustuksia 1975, TA 329.5 SDP HCN 2.

³¹⁴ Sundman, Folke, Taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys: Suomi 1980-luvulla, Jyväskylän puoluekokouksen seminaarissa 7.6.1975 pidettyjä alustuksia, TA 329.5 SDP HCN 2.

Puolueen tuli ajaa eteenpäin valtiosääntöuudistus-, yritysdemokratia- sekä suhdanne- ja kulutuksentasausjärjestelmätavoitteita kansantalouden räikeiden epäkohtien ja vinosuuntauksien korjaamiseksi.³¹⁵

Koska yhteiskunnallista kehitystä eniten määritteleviä piirteitä oli sotien jälkeen ollut julkisen vallan ohjaavan roolin korostuminen talouspolitiikassa, olivat taloudellista demokratiaa kasvattavat palkansaajarahastot ja valtion harjoittama pääomien ohjailu Seppo Lindblomin mukaan luonnollinen jatke tälle kehitykselle. Lisäksi valtion apua talouden saralla tarvittiin jatkuvasti enemmän, ja se vedettiin myös ongelmista vastuuseen, kun markkinatalouden toiminnassa esiintyi häiriöitä. Lindblom liitti valtion roolin kasvun demokratian vääjäämättömään ja itsestään etenevään prosessiin. Lisäksi Lindblom koki, että elinkeinoelämä tarvitsi enemmän valtiota sekä sen laajenevaa suunnittelukoneistoa silloisten investointien rahoitusongelmien takia.³¹⁶

Folke Sundmanin mukaan rakennereformien tavoitteena oli pitää kaikki tuotantotekijät täysmääräisessä käytössä ja suunnata tuotantoa väestön tarpeita vastaaville alueille.³¹⁷ Paavo Lipposen taas arvioi, että valtiollisen ohjausjärjestelmän luomisella oli mahdollista monipuolistaa kansantalouden tuotantorakennetta, tasata suhdannevaihteluja, suunnata investointeja ja korjata alueellisia kehityseroja. Sen avulla oli mahdollista saavuttaa täystyöllisyys ja riittävä talouskasvu 10—15 vuoden säteellä.³¹⁸

Pentti Viidan mielestä taas valtion tuli vain luoda teollisuudelle sellaiset olosuhteet, joissa sen ei tarvinnut jatkuvalla rahoitustuella ylläpitää tuotantoa. Viita painotti, että valtion harjoittama taloussuunnittelusta ei ollut teollisuuden ongelmien ratkaisijaksi, sillä hallitsemattomalla ja

³¹⁵ Laatto, Erkki, ”Yhteiskuntapoliittiset kehityslinjat ja taloudelliset resurssit”, Pts-seminaari, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1; Laatto, Erkki, Taloudelliset kehitysnäkymät ja sos. dem. talouspolitiikka seuraavana kymmenvuotiskautena, Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän syysseminaari 10.11.1976, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

³¹⁶ Lindblom, Seppo, Kohtuus kaikessa eli lähivuosien investointipolitiikan ongelman asettelua, Esitelmä liikejohdon instituutin seniorijohdon seminaarissa 27.9.1976 Sannäsin Kartanossa, Taloudellista kansavaltaa pohtiva seminaarin aineistoa, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

³¹⁷ Sundman, Folke, Taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys: Suomi 1980-luvulla, Jyväskylän puoluekokouksen seminaarissa 7.6.1975 pidettyjä alustuksia, TA 329.5 SDP HCN 2.

³¹⁸ Lipponen, Paavo, Yhteenveto työryhmien raporteista Pts-Seminaarille, 7.9.1976, TA 329.5 SDP HCN 1.

tuloksettomalla suunnittelulla ei juuri voitu vaikuttaa ulkomaisen kysynnän riittämättömyyteen tai teknologiseen muutokseen.³¹⁹

Christer Granskog arvioi, että kriisien sävyttämät vuodet olivat merkinneet trendipohjaisen yhteiskuntasuunnittelun romahtamista. Pidemmän aikavälin visiointi oli monessa paikassa jopa lopetettu kokonaan. Joustavuus ja sopeutumiskyky olivat nousseet suunnittelemisessa uudella tavalla esiin. Granskogin ajatuksiin vaikutti uskon horjuminen suurtuotannon tuottamiin kansantaloudellisiin hyötyihin. Vaihteleva ja heikko kysyntä ei suosinut suuria pääomasijoituksia, sillä niiden joustamattomuus johti alhaiseen kapasiteetin käyttöön ja resurssien hukkaamiseen. Nyt kriisissä tämä oli osoittanut erityisesti puunjalostusteollisuuden ongelmaksi.³²⁰

Kevään 1977 ohjelmaluonnoksen sekä valmiin Suunta-ohjelman mukaan yksityisten yritysten liikkumatilan kasvattaminen sekä niiden rahoituksen tukemisen vastapainoksi valtion tuli saada enemmän valtaa yksityisen tuotannon asioihin.³²¹ Valmiissa ohjelmassa esitettiin Lipposta mukaillen että, talouskasvu voitiin saavuttaa ”tehostamalla teollisuus- ja rakennepoliittista suunnittelua ja kehittämällä rahoituksen ja investointien ohjausta”.³²² Ohjelman lopullinen linja oli suunnitteluoptimistinen.

Valtion kansantaloudellista ohjailua kasvattaneet rakennereformit liitettiin ohjelmatyön aikana vastapainoksi yksityistä tuotantoa elvyttäneelle ja sosiaalipoliittiset uudistukset pysäyttäneelle politiikalle. Kun sosiaalipoliittisten uudistusten reformimarginaalin koettiin kuihtuneen pois, uudistuspolitiikkaan kärki tuli suunnata taloudellisen demokratian edistämiseen. Olihan sosiaalinen demokratia saavutettu jo varsin kattavasti 1960-luvun ja 1970-luvun alun uudistuksissa. Tämä oli myös ollut ”Sisäpoliittisen julkilausuman” linja.

Lindblom ja Ahlfors perustelivat rakennereformeja nojaten demokratian vääjäämättömään leviämiseen myös talouden sektorille. Lisäksi ohjelmatyössä rakennereformien odotettiin mahdollistavan tuotannon pääomavaltaistuessa täystyöllisyyttä tukevan sekä kansantalouden suhdanneherkkyyttä vähentävän ja sen tuottavuutta kohentavan politiikan harjoittamisen. Sundman, Laatto ja Kuusi liittivät rakennereformeihin ja valtion ohjailun lisäämiseen sosialismin

³¹⁹ Viita, Pentti, Sosialidemokratian suunta — Teollisuuspolitiikka, 14.10.1977, TA 329.5 SDP HCN 8.

³²⁰ Granskog, Christer, Lausunto Sosialidemokratian Suunta Ohjelmasta, 6.11.1977, TA 329.5 SDP HCN 8.

³²¹ Pts-Ohjelmaluonnos, 3.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1; Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.2. Sosialidemokratian tavoitteet: täystyöllisyys ja tasa-arvo.

³²² Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.1. Taloudellisen kehityksen kriisi.

kaukotavoitteen lähenemisen sekä työn ja pääoman välisen suhteen muuttamisen työn hyväksi. Viita ja Granskog kokivat, ettei ohjailu ja rakennereformit johtaneet niiltä odotettuihin tuloksiin, ja enteilivät yhteiskuntasuunnittelun olevan ajautumassa yleisesti ongelmiin. Markkinat huolehtivat paremmin itsestään, eikä valtion tullut olla tukemassa ja ohjaamassa tuotantoa koko ajan.

Seppo Lindblom oli hahmotellut investointien ohjailusuunnitelmia syksyllä 1976 Sanannäsin kartanossa pidetyssä liikejohdon seminaarissa. Esitelmää käytettiin myös Taloudellista kansanvaltaa pohtineen seminaarin aineistona maaliskuussa 1977. Lindblomin mukaan oli entistä täsmällisemmin kyettävä määrittelemään millaisia investointeja haluttiin tulevaisuudessa toteuttaa, koska investointien kasvun raamit olivat menneisyyttä ahtaammat. Hän esitteli kolme uutta investointipolitiikan tasoa, joilla kansantalouden menneisyyttä alhaisempi investointiaste saatiin palvelemaan tehokkaasti talouskasvua. Ensimmäisellä ”makrotasolla” tuli selvittää, kuinka suuri investointien kokonaismäärä tarvittiin, jotta haluttu taloudellinen kasvu ja työllisyysaste saavutettiin. Tässä tuli ottaa huomioon, että mitä tehokkaampia investoinnit olivat, sitä vähäisemmällä investointimäärällä saavutettiin asetettu kasvutavoite. Kasvutavoitteesta ja investointien tehokkuudesta riippui taas se, missä määrin oli tukeuduttava ulkomaiseen lainaan rahoitettaessa investointeja. Näin ollen oli hyvin tärkeää, että Suomelle luotavassa kasvustrategiassa olisi riittävät perustiedot investointien tehokkuudesta, mahdollisuuksista ylläpitää riittävää kokonaissäätämistä, ja ymmärtää ne rajoitukset, jotka ulkomainen velkaantuminen investoinneille asetti. Toisella ”sektoritasolla” oli arvioitava minne investoinnit suunnattiin, ja selvitettävä sektorikohtainen tärkeysjärjestys teollisuuden, rakentamisen ja palveluiden välillä. Kun sektorien välinen tärkeysjärjestys oli selvinnyt, tuli viimeisellä kolmannella ”projektitasolla” selvittää investointikohteiden tärkeysjärjestys sektorin sisällä.³²³ Valmiiseen ohjelmaan kirjattiin Lindblomin suunnitelmien mukaisesti, että kansantalouden tasapainoisen kehittämisen perustaksi tuli laatia investointisuunnitelmia, joissa käsiteltäisiin investointien kokonaismäärää, elinkeino-, toimiala- ja aluekohtaista jakaumaa, suurimpia yksittäisiä investointeja sekä investointien rahoitusta.³²⁴

Investointien valtiollisia ohjailutavoitteita tuki myös sosialidemokraattien tavoite liikepankkien kansanvaltaistamisesta, joka oli herättänyt paljon huomiota vuoden 1975 sisäpoliittisen

³²³ Lindblom, Seppo, Kohtuus kaikessa eli lähivuosien investointipolitiikan ongelman asettelua, Esitelmä liikejohdon instituutin seniorijohdon seminaarissa 27.9.1976 Sannäsin Kartanossa, Taloudellista kansanvaltaa pohtivan seminaarin aineistoa, 7.3.1977, TA 329.5 SDP HCN 1.

³²⁴ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.3. Kohti taloudellista demokratiaa.

julkilausuman tavoitteena. Oikeusministeriön lainsäädäntösihteerin Kaj Bärlundin mukaan pohjoismaiset sosialidemokraatit olivat olleet 1970-luvulla varsin aktiivisia pohtiessaan liikepankkien hallinnon kansanvaltaistamista. Ruotsissa oli vuodesta 1971 ollut voimassa laki, joka takasi valtion edustajille paikat suurten liikepankkien hallituksiin. Norjassa oli hyväksytty laki, joka takasi parlamentin valitsemille edustajille enemmistön liikepankkien hallintoneuvostoissa. Myös Tanskassa työväenpuolue pyrki ohjelmallaan edellyttämään parlamenttien valitsemien edustajien enemmistöä liikepankeissa.³²⁵

Ohjelmatyöryhmän tausta-aineistona käyttämässä Bärlundin syksyllä 1977 kirjoittamassa raportissa esitettiin, että pankkien hallinnon kansanvaltaistamisessa oli kaksi vaihtoehtoa. Ensimmäisen mukaan pankit jatkoivat osakeyhtiömuotoisina, ja valtiovalta valitsi osan hallintoelinten jäsenistä, kuten oli säädetty Norjassa ja Ruotsissa. Toisen mukaan liikepankeista sekä vakuutuslaitoksista tehtiin itse itsensä omistavia organisaatioita, ja valtiovalta määräsi edustajat niiden hallintoelimiin, johon taas Tanskan sisarpuolue pyrki. Ongelmia muutokselle tuotti Suomessa perustuslain takaama vanhojen osakkaiden vahva omistuksensuoja. Bärlundin mukaan sosialidemokraattien tuli taata valtiovallan edustajille enemmistöasema liikepankkien hallintoneuvostoissa, koska puolet valtiovallan edustajista tuli joka tapauksessa olemaan porvareita. Tällöin vain muutaman edustajan vähemmistön vaatiminen hallituksiin ei kansanvaltaistanut pankkeja.³²⁶ Valmiissa ohjelmassa päädyttiin tukemaan tavoitetta, jossa valtioneuvosto nimitti enemmistön liikepankkien ja vakuutuslaitosten hallintoneuvostojen jäsenistä, ja hallintoneuvostojen toimialaa laajennettiin niin, että niihin tuli paikat myös työntekijöiden edustajille. Järjestely ei ohjelman mukaan vähentänyt vanhojen osakkaiden oikeuksia.³²⁷

Paavo Lipponen muistelee kannattaneensa Olof Palmen mallia sosialismista, joka pohjautui yritysdemokratiaan. Se vastasi Lipposen mielestä parhaiten aikakauden talousongelmiin. Sosialidemokraattien oli tarkoitus 1970-luvulla ajaa ensimmäiseksi läpi yritysdemokratian henkilöstöpoliittinen osuus, joka typistyi myöhemmin nykyiseksi yhteistoimintamenettelyksi.³²⁸

³²⁵ Bärlund, Kaj, Liikepankkien ja vakuutuslaitosten hallinnan kansanvaltaistaminen, 11.10.1977, Työryhmien lausuntoja, TA 329.5 SDP HCN 12.

³²⁶ *ibid.*

³²⁷ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, 3.1.3. Kohti taloudellista demokratiaa.

³²⁸ Katso Kärrylä 2012.

Ensimmäisen vaiheen jälkeen aiottiin hankkia kokemuksia ensin yritystasolta ennen kuin 1980-luvulla aiottiin astua yritysdemokratian toiseen vaiheeseen, jossa työntekijät osallistuivat yritysten päätöksentekoon. Vaiheeseen liittyivät kiinteästi palkansaajarahastot, joiden avulla yrityksissä oli tarkoitus kammata valtaa työntekijöille.³²⁹

Kaj Bärlund arvioi toisessa lausunnossaan myös palkansaajarahastojen toteutumismahdollisuuksia. Hän hahmotteli myös palkansaajarahastoille kahta eri mahdollista mallia. Molemmissa peruseriaatteena oli siirtää osa yritysten varallisuuden kasvusta työntekijöille. Ensimmäisen palkkaosuuksien säästömallin takana olivat työnantajat ja oikeisto. Se oli luonteeltaan kansankapitalistinen, eikä siihen tullut pyrkiä. Toisen vaihtoehdon voitonjakomallin tavoitteena oli muuttaa työpaikoilla valtasuhteet työntekijöiden hyväksi. Malli oli työväenliikkeen etujen mukainen ja sosialistinen. Esimerkiksi hän nosti Ruotsin keskusammattijärjestön LO:n palkansaajarahastomallin, jonka tavoitteena oli täydentää solidaarista palkkapolitiikkaa. Mallissa työntekijät saivat osakkeenomistukseen perustuvaa määräysvaltaa yrityksen hallitukseen.³³⁰

Suomessa suurin este palkansaajarahastojen tiellä oli perustuslaki, jonka muuttamiseen ei mahdollinen niukka vasemmistoenemmistökaan riittänyt määräenemmistölakien takia. Bärlundin mukaan oli kuitenkin ilmeistä, että palkansaajarahastot levisivät Suomeen joka tapauksessa. Monissa maissa, kuten Ruotsissa ja Länsi-Saksassa, elinkeinoelämä ja oikeisto olivat esittäneet omia mallejaan rahastoista. Suomessa Keskustapuolueen silloinen puoluesihteerin Mikko Immonen oli Suomen Kuvalehdessä puoltanut työntekijöiden pienomistuksen takaavaa rahoitusjärjestelyä.³³¹

Bärlundin mielestä palkansaajarahastokysymys oli sosiaalidemokraateille reformistinen rakenteellinen uudistus. Se avulla voitiin saavuttaa varsin pitkälle meneviä kapitalismin valtarakenteisiin vaikuttavia tuloksia, kuten LO:n malli oli osoittanut. Bärlundin mukaan oli kuitenkin mahdollista, että palkansaajarahastot typistyisivät kapitalistista järjestelmää tukevaksi kansankapitalismiksi.³³² Valmiissa ohjelmassa esitettiin, että 1980-luvulla oli luotava järjestelmä, joka siirsi yrityksissä valtaa pysyvästi työntekijöiden hallitsemille palkansaajarahastoille. Niiden

³²⁹ Lipponen 2009, 418 ja 501.

³³⁰ Bärlund, Kaj, Palkansaajarahastoista, Luottamuksellinen, 16.6.1976, Tausta-aineistoa 1977, TA 329.5 SDP HCN 10.

³³¹ *ibid.*

³³² *ibid.*

perimmäisenä tarkoituksena oli osallistua investointien suuntaamiseen liittyvään päätöksentekoon.³³³

Rakennereformit: investointien kohdentamissuunnitelmat, liikepankkien kansanvaltaistaminen ja palkansaajarahastot tukivat huvenneiden investointipääomien mahdollisimman tehokkaaseen käyttöön ja rakennemuutoksen loppuunsaattamiseen tähdänneitä tavoitteita. Niitä perusteltiin niin sosialidemokraateille kun elinkeinoelämällekin vastapainona yksityisen tuotannon liikkumatilan kasvattamiselle. Palkansaajarahastojen odotettiin oikein toteutettuna tuottavan jopa vallankumouksellisia seurauksia työn ja pääoman välisissä suhteissa, mutta valitettavasti perustuslain määräenemmistösäännökset olivat todennäköisesti niiden toteuttamisen tiellä.

5.5 Suunnan kritiikki

Wolfgang Streeckin mukaan vasemmistolaiset kriisiteoriat epäonnistuivat talouskasvun sakatessa saamaan otetta kapitalismin kehityksestä. Teorioiden suurimpia ongelmia oli menneiden kapitalismin kultaisten vuosien omakuvan omaksuminen olennaisilta osin. Omakuva tarkoitti hallitusten ja suuryritysten muodostamaa teknokraattista ohjausjärjestelmää, joka turvasi vakaan kasvun ja kukisti kapitalismin kriisi-ilmiöt lopullisesti. Ongelmana ei nähty modernisoituneen kapitalismin poliittista ohjailtavuutta vaan sen yhteiskunnallista ja kulttuurista legitimoituvuutta. Streeckin merkittävin teesi on, että teoriat yliarvioivat valtiollisen politiikan toiminta- ja suunnittelukyvyyn sekä aliarvioivat pääoman poliittisena toimijana ja strategiakykyisenä yhteiskunnallisena voimana. Lisäksi kriisiteoriat saivat vastaansa useita kehityskulkuja, joihin ne olivat valmistautuneet huonosti. Erityisen ongelmallinen niille oli siirtyminen ”modernista” ohjatusta sekataloudesta ”itsesääteleviin” markkinoihin, joilla pyrittiin elvyttämään kapitalistista kasautumisdynamiikkaa. Sosialidemokraattien ajama kapitalismin ja demokratian pakkoavioliitto alkoikin asteittain purkaantua, kun pääomien kasautumisongelmat edellyttivät yhä pidemmällä menevien demokraattisten interventioden karsimista kapitalismista.³³⁴

Ohjelmatyö kohtasi kovaa kritiikkiä puolueen vasemmistofraktion suunnalta. Hannu Vesa käsitteli ohjelmatyön aikana kirjeessään pts-ryhmälle uudistuspolitiikan jatkoa. Hänestä ohjelmatyön aikana hahmotetut tulevaisuuden skenaariot olivat liian kasvuoptimistisia. Uudistuspolitiikka oli Vesan

³³³ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, Kohti taloudellista demokratiaa.

³³⁴ Streeck 2015, 22–25.

mukaan rakentunut kasvuoptimistisen skenaarion varaan ennen talouskriisiä ja perustunut uskoon tuotannon määrän jatkuvasta kasvusta. Tuotannon määrän kasvu oli luonut reformimarginaalin, jonka avulla oli tavoiteltu hyvinvointia. Siintävän hitaan kasvun oloissa reformimarginaali kapeni olemattomiin, eikä tuotantoa elvyttävällä politiikalla ollut mahdollisuuksia taata uudistuspolitiikan jatkoa. Talouskriisistä selviytyminen edellytti Vesasta ”sosialistista” lääkettä.³³⁵

Vesan mielestä harjoitettavan politiikan mahdollisuuksia tuli ymmärtää kapitalismin epätasaisen kasvuskenaarion odotusten valossa. Skenaarion pohjana tuli olla kapitalismin keskeisten muutosvoimien kasautumis-, keskittymis-, monopolisoitumis-, alikulutus- ja voiton suhdeluvun laskupyrkimysten samanaikainen käsittely. Kehitysanalyysia vaihtamalla sosialidemokraatit onnistuivat Vesan mukaan paremmin toteuttamaan kapitalismin vastaisia rakenne- ja talousreformia.³³⁶ Vesa arvioi, että marxilaisen käsitteistön avulla oli mahdollista ymmärtää kapitalismin kehitystä ja määritellä sosialidemokratian suunta oikein.

Ohjelmatyön ulkopuolella olleen Erkki Tuomiojan mukaan syksyn 1977 ohjelmaluonnoksessa oli aivan oikein kuvattu, miten *konservatiivinen talousajattelu* oli reagoinut uusiin ongelmiin suuntautumalla täystyöllisyyspolitiikkaa ja julkisen talouden kasvua vastaan. Ohjelman ansioksi Tuomioja linjasi että, SDP:n tavoitteena oli ”kaikissa olosuhteissa täystyöllisyyspolitiikan turvaaminen ja edellytysten luominen uudistuspolitiikkaan jatkamiselle”. Tuomioja arvosteli lausunnossaan hallitusyhteistyössä harjoitettua talouspolitiikkaa ohjelmaluonnoksen vastaiseksi, koska hallituksen toimissa oli heijastumia konservatiivisesta talousajattelusta. Näin ollen harjoitettu politiikka heikensi ohjelman tavoitteiden uskottavuutta. Hän kysyikin, miten ohjelmaluonnoksen mukaista täystyöllisyyttä tukevaa talouspolitiikka oli mahdollista harjoittaa konservatiivinen talousajattelun sävyttämässä hallitusyhteistyössä, jonka tavoitteissa oli tyydytty varsin korkeaan työttömyyteen.³³⁷

Lisäksi Tuomiojan mielestä ohjelman suurin heikkous piili kapitalistisen maailmantalouden kriisin erittelyn puuttumisissa, sillä sitä kuvattiin vain lauseella: ”kapitalistiset maa ovat joutuneet

³³⁵ Vesa, Hannu, Sosialidemokratian poliittisen strategian ongelmia, Muistioita, alustuksia ym. 1976—1977, TA 329.5 SDP HCN 2.

³³⁶ *ibid.*

³³⁷ Tuomioja, Erkki, Lausunto Sosialidemokratian suunta -ohjelmaluonnoksesta, 7.11.1977, TA 329.5 SDP HCN 8.

hidastuvan kehityksen vaiheeseen, joka jatkunee vielä 1980-luvulla”. Maailmantalouden epävarmuuden ja epävakaisuuden lisääntyminen eivät peilautuneet riittävästi sosialidemokraattien aikakäsitykseen, koska luonnosta leimasi edelleen kasvuoptimismi ja reformimarginaalin kasvun jatkuminen entisellään.³³⁸ Myös SNK:n lausunnossa todettiin kriisin analyysin puuttumisen johtaneen ylioptimistisiin johtopäätöksiin talouskasvusta.³³⁹

Syksyn 1977 ohjelmaluonnos ei Tuomiojan mielestä vastannut kunnolla, mitä uudistuspolitiikan reformimarginaalille todellisuudessa kävi, jos talouskasvu ei jatkunut häiriöttömänä. Ohjelman oli tarkennettava, miten silloinen talouskriisi ja harjoitettu oikeistolaistunut konservatiivinen talouspolitiikka vaikuttivat siihenastiseen sosiaalidemokraattiseen uudistuspolitiikan, joka oli perustunut keynesiläisen suhdanne- ja täystyöllisyyspolitiikan sekä talouskasvun luoman reformimarginaalin hyväksikäyttöön. Tuomiojan mukaan sosiaalipolitiisesti painottuneessa yhteiskunnallisessa uudistustyössä ei enää ollut mahdollista taata ”työväenehtoista kehitystä, ellei kapitalistisiin tuotantosuhteiden rakenteisiin todella puututtaisi”. Tämä tavoite ei ilmennyt riittävän selvästi ohjelmaluonnoksesta.³⁴⁰

Elisabeth Helander, joka tuolloin toimi Suomen Akatemian tutkimusjohtajana, arvioi myös, ettei ohjelmaluonnoksessa otettu tarpeeksi vakavasti mahdollisesti tulevaisuudessa siirtävän hitaamman kasvun aikaa. Hän halusi Tuomiojan tavoin ohjelmaan lisää takeita täystyöllisyyden ja uudistuspolitiikan jatkumisen sekä tuloerojen kaventumisen turvaamisesta hidastuneen tai pysähtyneen kasvun oloissa. Lisäksi ohjelman tuli selvästi kertoa, mikä oli yhteiskunnallisten uudistusten tärkeysjärjestys.³⁴¹

Myös SNK ohjelmaluonnoslausunnon mukaan kapitalismi asetti pitkällä aikavälillä jatkuvasti uusia ongelmia uudistuspolitiikan jatkamiselle. Nämä haasteet koskivat koko työväenliikettä niin sosiaalidemokraatteja kuin kommunisteja ja koko kansandemokraattista liikettäkin. SNK odotti kapitalismin jatkuvan pitkään epävakana ja kriisinomaisena, ja porvarillisen ideologian yrittävän samalla ratkaista sen tuottamia ongelmia. Työväenliikkeen tuli kokonaisuutena esittää demokraattinen ja sosialistinen vaihtoehto, joka takaisi yhteiskunnallisen edistyksen sekä vakaan talouskasvun jatkumisen.³⁴² Vaalitaktisista syistä löystynyttä suhdetta SKDL:oon tuli SNK:n mielestä

³³⁸ Tuomioja, Erkki, Lausunto Sosialidemokratian suunta -ohjelmaluonnoksesta, 7.11.1977, TA 329.5 SDP HCN 8.

³³⁹ SNK:n lausunto Sosialidemokratian suunnasta, 27.11.1977, Työryhmien lausuntoja, TA 329.5 SDP HCN 12.

³⁴⁰ Tuomioja, Erkki, Lausunto Sosialidemokratian suunta -ohjelmaluonnoksesta, 7.11.1977, TA 329.5 SDP HCN 8.

³⁴¹ Helander, Elisabeth, Kannanotto Sosialidemokraattien Suunta-luonnokseen, 1.12.1977, TA 329.5 SDP HCN 8.

³⁴² SNK:n lausunto Sosialidemokratian suunnasta, 27.11.1977, Työryhmien lausuntoja, TA 329.5 SDP HCN 12.

jälleen tiivistää, jotta sosialidemokraateille myönteistä yhteiskunnallinen kehitystä oli mahdollista jatkaa.

Sassoonin mukaan useissa länsieurooppalaisissa sosialidemokraattisissa puolueissa koettiin, että kriisien sävyttämästä kehityksestä oli mahdollista irrottautua vain ei-kapitalistisen tien avulla. Tämä katastrofismi sopi kautskylaiseen sosialidemokratiaan mutta myös marxilais-leninistiseen kommunismiin. Hän väittääkin, että katastrofinen kapitalismin tulevaisuudenkuva oli seurausta optimistisista tulevaisuuden odotuksista, joiden mukaan siirtyminen sosialismiin riippui yhteiskunnan rikkirepeämisestä.³⁴³

Ajatus näkyi selkeästi puolueen vasemmistofraktiossa, mutta se ei suhtautunut yhtä toiveikkaasti sosialistiseen muutokseen kuin vielä vuosikymmenen alussa. Tuomiojan, Helanderin, Vesan ja SNK:n suunta-kritiikki kohdistui ohjelman aikakäsitykseen ja erityisesti tulevaisuuden odotuksiin, jotka eivät olleet muuttuneet riittävästi kriisin aikana. Kapitalismissa tapahtunutta muutosta ei heidän mukaansa ymmärretty riittävän hyvin, eikä menneisyyttä ollut osattu arvioida riittävästi uusien tulevaisuuden odotusten selventämiseksi. Kritiikin mukaan ohjelmatyössä ei ymmärretty riittävän hyvin tai tuotu tarpeeksi esille sitä, että 1970-luvun talouskriisi oli sellaisen kapitalismin kriisi, joka oli palvellut sosialidemokraattien tavoitteita täystyöllisyyttä ja uudistuspolitiikkaa. Kritiikki esittäneiden tahojen mielestä ”uuden konservatiivisen elvytystalouspolitiikan” keinoille ei ollut mahdollista taata yhteiskunnan menneisyyden kaltaista kehitystä. Elvytyspolitiikan sijasta Tuomiojan, Vesan ja SNK:n mielestä ainut suunta talouskriisin selättämiseksi sekä mahdottomaksi käyneen keynesiläisen talouspolitiikan harjoittamisen korvaamiseksi oli marxilaisen analyysin luominen sekä sosialististen ratkaisujen tavoittaminen.

Ohjelmatyön kunnianhimoisten tavoitteiden vuoksi Paavo Lipponen muistelee harmitelleensa SDP:n johdon vähäistä mielenkiintoa ohjelmatyötä kohtaan sekä punaisen langan puuttumista lopullisessa ohjelmassa. Hän muistelee myös kannattaneensa ohjelmalle aikalisää vuoden 1981 puoluekokoukseen asti. Lipponen arvioi nyt myöhemmin, ettei Suunta-ohjelmaa osattu kytkeä ajankohtaisiin talouspoliittisiin realiteetteihin, joita oli luettavissa OECD raportista ”Towards Full Employment And Price Stability”. Raportti ammensi talouspoliittiset neuvonsa monetarismista ja julkisen vallan teoriasta. Sen mukaan talouskriisin taustalla oli kannattavuuden heikkeneminen, jonka oli aiheuttanut työttömyyden pelon katoaminen, julkisten menojen kasvu ja ay-liikkeen

³⁴³ Sassoon 1996, 445—446

kasvattamat palkat. Raportti suositteli julkisen sektorin pienentämistä käyttäjämaksuilla, menojen priorisoinneilla ja markkinamekanismin lisäämisellä.³⁴⁴ Lipposen mukaan ”Suunta” ei lopulta tavoittanut talouspolitiikassaan realiteetteja eikä Paavelan talouspoliittista pragmatismia. Se ei herättänyt puoluejohdon mielenkiintoa ilmeisesti siksi, että ohjelman linja oli Lipposen haastateltaman Jorma Westlundin mukaan kallellaan puolueen suunnitteluosaston vasemmistoon. Lipponen korostaa kuitenkin, ettei ohjelma ollut ristiriidassa Sorsan toisen hallituksen vaihtotaseen vakautuspyrkimysten ja elvytyspolitiikan kanssa. Menneisyyden uudistuspolitiikan sosiaalipoliittisia reformien toeuttamista voitiin jatkaa, kun kansantalous oli jälleen kunnossa. Samalla uudistukset kuten koulutusuudistus tukivat kilpailukykyä.³⁴⁵

³⁴⁴ McCracken et al. 1977, 104—108, 168 ja 306—307.

³⁴⁵ Lipponen 2009, 432, 438, 461 ja 492—495.

6 PÄÄTELMÄT

Ohjelmatyön aikana esitetyissä puheenvuoroissa kävi selkeästi ilmi, että puoluejohdon harjoittaman politiikan ja ohjelmallisen tavoitteenasettelun välissä oli ollut aatteellinen railo. Kun vuosikymmenen alun erityisohjelmatyö oli keskittynyt asettamaan kaukaisia sosialismiin kurkottelevia tavoitteita uudistuspolitiikalle, oli SDP:n johto joutunut työskentelemään lyhyentähtäimen kysymysten parissa, joihin ei ollut aina vastattu aatteellisen puolen tavoitteiden mukaisesti. Näin ollen aluksi Paavo Lipposen ja myöhemmin Jorma Westlundin vetämän Pitkän tähtäimen suunnittelutyöryhmän tavoitteena oli löytää keskipitkän aikavälin poliittinen suunta demokraattisen sosialismin kaukotavoitteen ja lyhyentähtäimen kapitalismin kriisi-ilmiöiden kanssa painivan politiikan välillä. Tätä varten ohjelmassa jouduttiin analysoimaan Suomen yhteiskunnan ja kansantalouden kehitystä ja tulevaa suuntaa.

Suunta-ohjelmatyön aikana esitettiin, että silloisessa menneisyydessä harjoitetun reformistinen uudistuspolitiikan sosiaalipoliittiset uudistukset sekä valtion kattava vastuunottaminen yhteiskuntarakenteen modernisoinnista olivat olleet välttämättömiä kapitalismin kasvulle, mutta niiden avulla oli myös edistetty sosialidemokraattisten arvojen leviämistä yhteiskuntaan sekä lähennytty sosialismin kaukotavoitetta askel askeleelta. Ohjelmatyötä laatineet ja siinä asiantuntijavaltaa käyttäneet sosialidemokraatit uskoivat hyvän kehään, jossa kasvu, sosiaalipoliittiset uudistukset ja demokratia tukivat toisiaan, ja lopulta johtaisivat yhteiskunnan lohkottaiseen demokratisoitumiseen. Lisäksi yhteiskunnallinen kehitys esitettiin ohjelmatyön aikana sellaisen edistyskertomuksen viitekehyksessä, jossa työväenluokan etu samaistettiin koko yhteiskunnan eduksi.

Ohjelmatyöhön osallistuneista sosialidemokraateista valtaosa esitti yhteiskunnan kärsineen kasvaneen ja integroituneen kapitalismin anarkistisen perusluonteen aiheuttamista jyrkistä suhdannevaihteluista, työttömyydestä ja maastamuutosta niin paljon, koska maassa oli valinnut puunjalostuskapitalistien ja porvaripuolueiden taantumuksellinen talouspoliittinen hegemonia. Tuotantoa ei ollut monipuolistettu riittävästi, devalvaatiot olivat pohjimmiltaan palvelleet vain puunjalostusteollisuuden etua, eikä täystyöllisyyttä ollut otettu koskaan vakavasti. Lisäksi yhteiskunnan rakennemuutos oli viivästynyt, ja se oli ollut lopulta hallitsemattoman äkkinäinen, koska maassa oli harjoitettu sellaista avotalouden strategiaa, jossa maaseutuvaltainen

yhteiskuntarakenteen ei annettu modernisoitua sotien jälkeen luonnostaan. Ohjelmaan jäänyt linja oli, että menneisyyden ongelmista olisi selvitty paremmin, jos niitä olisi voitu ohjailla paremmin.

Kokemuksia ja odotuksia jäsennettiin ohjelmatyön aikana usein rakennemuutoksen käsitteen avulla. Rakennemuutos liitettiin tuotannon laajenemiseen, pääomavaltaistumiseen ja erityisesti tuottavuuden kasvuun. Rakennemuutoksen koettiin alkaneen sotien jälkeen, ja sen odotettiin jatkuvan edelleen silloisessa tulevaisuudessa, kun maatalouteen jäi työskentelemään vain sille välttämätön määrä työvoimaa. Rakennemuutos nähtiin ikään kuin jatkuvaksi pysähtymättömäksi prosessiksi, jonka aiheuttamiin yhteiskunnallisiin haasteisiin, kuten yhteiskuntarakenteen muutokseen, tuli varautua ennakolta.

Silloisessa odotushorisontissa siintäneessä rakennemuutoksen toisessa vaiheessa tuotannon laajentumisen ja työvoiman siirtymisen alkutuotannosta tuotantoon odotettiin menettävän merkityksensä tuottavuuden ja talouskasvun moottorina. Tehtävä kansantalouden tuottavuuden kasvusta siirtyi tuotannon pääomavaltaistumiselle erityisesti automaation lisääntymisen muodossa. Talouskasvun odotettiin siirtyvän ekspansiivisesta vaiheesta intensiiviseen. Tosin menneisyydestä poiketen tuotannon tuottavuutta kohottaneen pääomavaltaistumisen ei odotettu luovan sen hävittämien työpaikkojen tilalle enää uusia.

Kokemus 1970-luvun talouskriisistä määritteli perustavanlaaisesti ohjelmatyöhön osallistuneiden sosialidemokraatin aikakäsitystä. Suhde kriisiin, arviot sen syistä ja käsitykset lääkkeistä sen hoitoon vaihtelivat niin ohjelmatyöryhmän kuin puolueen sisällä. Kokemukset kansantalouden huonosta kilpailukyvyistä, vaihtotaseen vajeen tuottamista ongelmista ja velkaantumisen vauhdin kasvun turmiollisuudesta saivat SDP:n johdon asettumaan monetarismia muistuttaneen talouspoliittisen linjan taakse viennin sakattua vuonna 1975. Ohjelmatyössä käydyt keskustelut menneisyyden ja nykyisyyden kokemuksien tuottamista tulevaisuuden odotuksista sekä niiden perusteella tehdyistä toimenpide-ehdotuksista talouskriisistä selviytymiseksi olivat vivahteikkaampia kuin puolueen päättävissä elimissä, vaikka lopulta työssä päädyttiinkin julkisten varojen ohjailuun yksityiselle tuotannolle, mikä myöhemmin opittiin tuntemaan Sorsan toisen hallituksen harjoittamana elvytyspolitiikkana.

Ohjelmatyön yleinen linja oli, että 1970-luvun talouskriisin koettiin peilaavaan menneisyydessä syntyneitä kansantalouden rakenteellisia heikkouksia. Kansantalous ajautui laskusuhdanteessa niin syvälle siksi, että se oli jäänyt porvareiden intressien vuoksi tuotantorakenteeltaan yksipuoliseksi.

Vaihtotaseen vaje oli revennyt taas niin suureksi, koska 1970-luvun alussa Suomessa oli yli-investoitu tuotannon kasvuun, eikä porvareiden vastustuksen takia investointeja ja kysyntää ollut voitu ohjailta riittävästi.

Usko pelkän kasvun tukemiseen talouspolitiikan kulmakivenä hupeni, koska menneisyyden kokemuksista poiketen, niin julkisten kuin yksityisten investointien tukeminen samalla tulopolitiikka harjoittaen ei odotetusti tasapainottanutkaan vaihtotasetta laskusuhdanteessa. Kokemusten ja odotusten muutosta korosti erityisesti SDP:n talouspoliittisessa asiantuntijaryhmässä sekä Suunta-ohjelman talouslinjauksia työstäneessä Taloudellinen demokratia -työryhmässä toiminut Seppo Lindblom. Pelkkä tulopolitiikkaan harjoittamien ja kasvun tukeminen eivät mahdollistaneet kansantalouden tasapainoista kehitystä. Tulopolitiikka oli myös epäonnistunut tehtävässään pitää palkkojen kasvu ja inflaatiokehitys hillittynä, mikä oli johtanut viennin kilpailukykyongelmiin. Tulopolitiikan epäonnistumisesta oli samaa mieltä ohjelmatyön talouspoliittisiin linjauksiin paljon vaikuttanut Erkki Laatto.

Lindblomista poiketen työtä vetänyt Jorma Westlund ja Laatto kokivat, että kaikkialla harjoitetun kysynnän pois leikanneen tiukan talouspolitiikan seurauksena kriisi oli todellisuudessa syventynyt. Harjoitettu konservatiiviseksi nimetty talouspolitiikka, jonka tavoitteina oli saada inflaatio kuriin, tasapainottaa vaihtotaseet ja pysäyttää velkaantuminen, oli todellisuudessa johtanut kansantalouden käyttöasteen vajaakäyttöön.

Puolueen johdon ja Lipposen muistelmien mukaan Suomessa ei pystytty harjoittamaan kriisissä elvyttävämpää talouspolitiikkaa, sillä se oli mahdollista vain kansainvälisellä yhteistyöllä. Myös ohjelmatyön aikana niin syksyn 1976 Pts-seminaarissa Erkki Laaton alustamana ja Espoon puoluekokouksessa koettiin, että kansalliset voimavarat eivät riittäneet elvyttävämpään talouspolitiikkaan. Kansallisvaltioiden mahdollisuudet määritellä kohtaloaan murenivat sosialidemokraattien tulevaisuuden odotuksissa maailmantalouden integraation ja kiristyvän kilpailun lisääntyessä. OECD:n ja ECE:n esitettiin ohjelmatyön aikana edistävän tätä kehitystä.

Koettujen yksipuolisen tuotantorakenteen tuottamien ongelmien, kasvupolitiikan ja tulopolitiikan epäonnistumisen kokemusten, kiristetyn talouspolitiikan ja yksityisen tuotannon rahoituskriisin realiteettien sekä rakennemuutoksen toisen vaiheen odotuksien motivoimina ohjelmatyön sosialidemokraatit hahmottelivat myöhemmin elvytyspolitiikaksi nimettyä kansantalouden kasvustrategiaa. Niin yksityisten kuin julkisten investointien rahoittamisessa tuli keskittyä enemmän

laatuun kuin määrään, jotta lyhyen tähtäimen hallituspoliittisena tavoitteena ollut vaihtotaseen vajeen umpikurominen onnistuisi, ja että tulevaisuuden kasvu perustuisi tuotannon laajenemisen sijasta enemmän tuottavuuden kasvuun.

Koska vaihtotaseen vaje haluttiin tilkitä puoluejohdon linjaamana ilman ulkomaista velkaantumista viennin kasvulla, ja samanaikaisesti tahdottiin elvyttää kansantalouden kasautumisdynamiikkaa, jotta sosiaalipoliittiset uudistukset rahoittanut reformimarginaali kasvaisi jälleen, oli ainut keino rahoittaa yksityisen tuotannon investointeja kohdentamalla julkisia varoja sille. Yksityisen tuotannon elvyttämisen tuli olla ohjelmatyön sosialidemokraateille vain välivaihe, jonka aikana kansantalous nostettiin jälleen kasvu-uralle ja trimmattiin valmiiksi rakenteenmuutoksen toiseen vaiheeseen. Samalla tavoitteena oli monipuolistaa tuotannon rakennetta niin, että menneisyyden tasapainottamaksi koetusta talouskehityksestä päästäisiin eroon. Vaiheen jälkeen reformimarginaali odotettiin riittävän pieniin sosiaalipoliittisiin uudistuksiin.

Tosin Erkki Laatto esitti myös lyhyen aikavälin talouspoliittiseksi toimenpiteeksi keynesiläistä elvytystä, jossa julkisen sektorin kulutuksen kasvattamisella saataisiin talous taas kasvamaan ja päästäisiin eroon vaihtotaseenvajeesta keskipitkällä aikavälillä. Joka tapauksessa sosialidemokraattien tuli yksityisen tuotannon rahoituskriisin selviämisen jälkeen ympäri Eurooppaa sitoutua julkista kulutusta kasvattamaan ja täystyöllisyyden turvaavaan talouspolitiikkaan. Laatto ehdotti investointiasteen jälleen kasvaessa ja tuotannon palatessa kannattavaksi tavarantuotannon verojen kohottamista, jolloin verotuottoja voitiin ohjata julkisten palvelujen lisäämiseen.

Vaikka uudistuspolitiikan sosiaalipoliittisen reformimarginaalin koettiin ohjelmatyön aikana kuihtuneen toistaiseksi pois, on kuitenkin tärkeää huomata, että reformimarginaalin käsite sisältää itsessään ajatuksen suomalaisen avotalouden asettamista yhteiskuntapoliittisista rajoista. Käsitteen sisältö myötäilee metaforaa vientisektorin tehtävästä kansantalouden kakun leipojana. Näin ollen uudistuspolitiikan sosiaalipoliittisten reformien toteuttamisedellytykset olivat sosialidemokraateille viennin vedosta riippuvaisia, jolloin finanssipolitiikkaa aktivoivia sosiaalipoliittisia uudistuksia oli mahdollista toteuttaa vain nopean talouskasvun aikana. Reformeilla ei voitu hakea suhdanteita tasaavia vaikutuksia laskusuhdanteissa, ja niiden toteuttaminen noususuhdanteen aikana vain kärjisti suhdanteita.

Julkisen sektorin laajentamisen pysäyttämistä perusteltiin ohjelmatyön aikana myös sillä, että sosiaalisen demokratian esitettiin jo valinneen, joten yhteiskunnan voimavaroja ei tarvinnut

suunnata sosiaalipoliittisiin reformeihin menneisyyden mallin. Kokemus liitettiin sosialidemokraattien edistyskertomukseen, jossa vuosisadan alussa oli saavutettu valtiollinen demokratia ja 1970-luvulla sosiaalinen demokratia. 1980-luvulla oli taloudellisen demokratian vuoro.

Sosiaalipoliittisten uudistusten reformimarginaalin kutistuessa uudelleen muotoillun uudistuspolitiikan sisältö keskittyi rakennereformeihin, joilla pyrittiin edistämään taloudellista demokratiaa. Rakennereformeja edustivat ohjelmatyössä erityisesti valtiollinen investointien ohjausjärjestelmä, palkansaajarahastot sekä liikepankkien kansanvaltaistaminen. Niitä voitiin toteuttaa kaventuneen reformimarginaalin oloissa, sillä ne eivät kasvattaneet vaihtotaseen vajetta eivätkä lisänneet valtion velkaantumista.

Rakennereformit tukivat myös sosialidemokraattien talousohjailun tavoitteita, koska niiden keinoilla oli mahdollista ohjata investointeja halutuille talouden sektoreille. Lisäksi valtion toimenpiteet investointien kohdentamiseksi korkean tuottavuuden aloille vain kiihdyttivät tuotannon pääomavaltaistumista ja vähensivät työvoiman kysyntää, joten uudella kasvustrategialla ei ollut yksinään takeita taata täystyöllisyyttä. Rakennereformien odotettiin mahdollistavan työvoiman kanavoimisen kriisin jälkeen tuotannon työpaikkoja korvaaviin tehtäviin.

Onkin mielenkiintoista, että valtionhoitajatasolla mutta myös ohjelmatyössä usko talouden ohjailuun yhdistyi keynesiläisten ajatusten sijasta monetarismilta haikahtaneisiin talouspoliittisiin toimenpiteisiin, joita tosin ohjelmatyössä paheksuttiin konservatiivisen talousajattelun tuotteiksi. Niin julkisten varojen ohjaaminen yksityiselle tuotannolle kuin rakennereformitkin esitettiin osana sosialidemokraattien suurta tehtävää yhteiskunnallisen edistyksen airuena — sotien jälkeisen ajan kansantalouden modernisoijana. Ilmeisesti rakennereformeilla ja muotoutuneella elvytyspolitiikalla uskottiin sellaisen otteen saamiseen kansantaloudesta, jonka avulla kansantalouden kehitys saatiin pitkällä tähtäimellä tasapainottumaan, eikä elvytyspolitiikkaan jouduttaisi jatkuvasti palaamaan.

Tosin Erkki Laatto pelkäsi, että valtio joutui tulevaisuudessakin kapitalismin suhdannevaihteluissa yksityisen tuotannon voitto-odotuksien krooniseen elvyttämiskierteeseen. Tällöin ennen kriisiä alkanut ”hyvinvointikulttuuria” tukenut julkisen sektorin kasvu pysähtyi lopullisesti, ja sen korvasi ”tavarakulttuuria” edistänyt tavarantuotantoa sekä sen kulutusta tukenut politiikka. Kehitys kasvatti yhteiskunnan epätasa-arvoisuutta, tuloeroja ja rakennetyöttömyyttä sekä vähensi valtioiden välistä solidaarista yhteistyötä.

Ohjelmatyötä kommentoinut puolueen vasemmistofraktio ei odottanut julkisten varojen ohjaamisen yksityiselle sektorille johtavan työväenehtoiseen kehitykseen. Fraktion mielestä elvytyspolitiikkaan johtanut aikakäsitys oli väärä, koska sen keinoilla ei ymmärretty riittävän hyvin kapitalismin kasautumisdynamiikassa tapahtunutta muutosta, ja sen tuottamia seurauksia uudistuspolitiikan jatkamisen harjoittamiselle. Vasemmistofraktion mielestä ohjelmatyön ja ohjelman aikakäsitys sekä sosialidemokraattien harjoittama politiikka tuli perustua marxilaisen käsitteistön avulla luotavaan analyysiin. Kapitalismia ei tullut parantaa vaan siitä tuli päästä eroon.

Tutkielmani havainnot ja päätelmät tukevat aiempien tutkimuksien käsityksiä suomalaisten sosialidemokraattien sekä koko yhteiskuntapoliittisen linjan muutoksesta 1970-luvun jälkipuoliskolla, mutta tarkentavat SDP:n suhdetta talouskriisiin ja siitä selviämiseen. Ohjelmatyössä hahmoteltiin siirtymistä toisesta talousaikakaudesta toiseen, sillä täystyöllisyyttä ja julkisen sektorin kasvua ideaalina pitänyt yhteiskuntapolitiikka kohtasi huomattavia ongelmia. Monien sisarpuolueidensa tapaan ohjelmatyön sosialidemokraatit kokivat SDP:n olleen mahdollistamassa kapitalismin kultaisia vuosia, ja sitoutuivat elvyttämään sakannutta kapitalismin kasautumisdynamiikkaa toimilla, joissa täystyöllisyys ja julkisen sektorin kasvattaminen unohdettiin ainakin hetkeksi parempien aikojen tehtäviksi. Ohjelmatyössä ei odotettu valtion jäävän lopullisesti vaihteistoksi kansainvälisen ja kansallisen talouden solmukohtaan, vaan elvytyspolitiikan tuli jäädä vain välivaiheeksi, jotta sosialidemokraattisten päämäärien eteenpäin ajaminen onnistuisi silloisessa tulevaisuudessa. Kapitalismin anarkistisen perusluonteen hallitsemisen tavoite ei kuihtunut ohjelmatyössä pois.

Hahmottelemani aikakäsitys tukee Outisen kuvaa 1970-luvun loppupuoliskon sosialidemokraateista, jotka korostivat vielä sosialismin ja demokratian symbioosiin ihannetta, mutta puoluejohdon lyhyen aikavälin reaalipolitiikkaa ohjasi valtionhoitajamainen kirstunvartijaote ja kapitalistisen toimintalogiikan tunnustava valtiollinen ohjailu. Myös ohjelmatyössä yritysten toimintaedellytyksien, erityisesti rahoituksen takaaminen, esitettiin täystyöllisyyden saavuttamisen ja julkisen sektorin kasvattamisen edellytykseksi. Lisäksi täystyöllisyys alkoi ohjelmatyön aikana muotoutua jatkuvasti pidemmän aikavälin tavoitteeksi, vaikka valmiissa ohjelmassa täystyöllisyyden esitettiin olevan sosialidemokraattien tärkeimpiä tavoitteita jopa erilaisten ”rajoittavien tekijöiden valossa”.³⁴⁶ Puoluejohdon julkisen sektorin kasvuvauhtia rajoittanut politiikka johti siihen, että

³⁴⁶ Sosialidemokratian suunta: SDP:n tienviitat 1980-luvulle 1978, SDP:n ohjelmatyön kehittäminen.

”Sisäpoliittisen julkilausuman” uudelleen määrittelemän uudistuspolitikan sisällön toteuttamista jatkettiin ohjelmatyössä rakennereformien hahmottelemisena.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

I ARKISTOLÄHTEET

Työväen Arkisto (TA), Helsinki

Suomen Sosialidemokraattinen Puolue (329.5 SDP)

Kertomukset (DA)

- Toimintakertomuksia ja toimintasuunnitelmia 1970—1979

Pts-työryhmä (HCN)

- Pts-seminaarin aineistoa 1976
- Taloudellista kansanvaltaa pohtivan seminaarin aineistoa 1977
- Kokouskutsuja ja pöytäkirjoja liitteineen 1976—1977
- Muistioita ja lausuntoja työryhmälle 1976—1977
- XXX puoluekokouksen seminaarissa pidettyjä alustuksia 1975
- Muistioita ja alustuksia 1976—1977
- Muiden työryhmien muistioita ja lausuntoja, kirjeenvaihtoa 1974—1978
- PT-ohjelman luonnoksia 1976—1977
- Sosialidemokratian suunta -ohjelman luonnoksia 1977
- Sekalaisia lausuntoja ohjelmasta 1977
- Tausta-aineistoa Sosialidemokratian suunta -kirjan tekemiseen 1977—1978
- Talouspoliittista tausta-aineistoa 1975—1977
- Työryhmien lausuntoja 1977
- Alustus-aineistoa 1977

II PAINETUT LÄHTEET

1. Lähdekirjallisuus

Galbraith, John Kenneth, *Uusi yhteiskunta*, suomentanut Paula & Kari Sajavaara, Kirjayhtymä, Helsinki, 1968.

Galbraith, John Kenneth, *Runsauden yhteiskunta*, suomentanut Paula & Kari Sajavaara, Kirjayhtymä, Tampere, 1969.

McCracken, Paul et al., *Toward Full Employment and Price Stability: A Report to OECD by a Group of Independent Experts*, OECD, Paris, 1977.

2. Lehdistö

Financial Times:

Wolf, Martin, 'Age of uncertainty is upon us', 18.3.2016.

Helsingin Sanomat:

Elonen, Pia, 'Talousasiantuntijoiden neuvo poliitikoille: Palveluja ja etuuksia huononnettava', 25.2.2014.

Korkman, Sixten, 'En kuulu erehtymättömien joukkoon', 10.2.2014.

III INTERNET LÄHTEET

A-Studio, 7.2.2014, Katseltavissa [<http://www.youtube.com/watch?v=9wjyqfHUBiA>]. Katsottu 8.4.2016.

Holmström, Bengt, Korkman, Sixten & Pohjola, Matti, *Suomen talouskriisin luonne ja kasvun edellytykset*, muistio valtionvaraministeriölle, 2014. [<http://vnk.fi/hankkeet/talousneuvosto/julkaisut/holmstrom-korkman-pohjola-25022014/fi.pdf>]. Luettu 26.3.2014.

Järvinen, Jari, 'Taloustutkijat tuskailevat Suomen toipumisen hitautta: "Poikkeuksellista"', 14.3.2016, [http://yle.fi/uutiset/taloustutkijat_tuskailevat_suomen_toipumisen_hitautta_poikkeuksellista/8741458]. Luettu 14.3.2016.

Liekari, Tuuli, Stubb: 'Meillä oli 15 hyvää vuotta, nyt on takana kuusi laihaa', yle.fi, 12.10.2014. [http://yle.fi/uutiset/stubb_meilla_oli_15_hyvaa_vuotta_nyt_on_takana_kuusi_laihaa/7524096?ref=leiki-uup]. Luettu 8.4.2016.

Sosialidemokratian suunta - SDP:n tienviitat 1980-luvulle, 1978, [<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=sdpsuunta1978>]. Luettu 7.4.2016.

IV KIRJALLISUUS

Aarnio, Eeva, *Päämäärät liikkeessä: puolueohjelmien kirjoittamisen muuttuvat merkitykset Suomessa 1950-luvulta 1990-luvulle*, Väitöskirja, Jyväskylän yliopisto, SoPhi 30, 1998.

Brenner, Robert, 'The Economics of global turbulence', *The New Left Review* vol. 229, 1/1998, 1—265.

Gramsci, Antonio, *Vankilavihkot I-II*, toimittanut Mikael Böök, Koy Yhteistyö, Helsinki, 1979.

Desai, Meghnad, *Marxin kosto — Kapitalismin uusi nousu ja valtiokeskeisen sosialismin kuolema*, Gaudeamus, Helsinki, 2008.

- Haapala, Pertti, 'Suomalainen rakennemuutos', teoksessa *Historiallinen käänne*, toimittanut Juho Saari, Gaudeamus, Helsinki, 2006.
- Hellsten, Katri, 'Muuttuva yhteiskunta ja sosiaalipolitiikan keskeiset arvot ja päämäärät', teoksessa *Sosiaalipolitiikka 2017 – Näkökulma yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*, toimittanut Olavi Riihinen, 2. painos, WSOY, Porvoo, 1993.
- Hjerppe, Riitta, *Kasvun vuosisata*, VAPK-kustannus, Helsinki, 1990.
- Hjerppe, Riitta & Vartia, Pentti, 'Taloudellinen kasvu ja rakennemuutos 1860–2000', teoksessa *Kansantaloutemme rakenteet ja muutos*, 3. painos, Taloustieto Oy, Tampere, 2005.
- Hobsbawm, Eric, *Äärimmäisyyksien aika – Lyhyt 1900-luku (1914–1991)*, Vastapaino, Tampere, 1999.
- Heinonen, Jari, *Kattotarinnasta monikärkiseen pohdintaan: ajatuksia suomalaisesta sosiaalipolitiikasta*, Gaudeamus, Helsinki, 1993.
- Judt, Tony, *Postwar, History of Europe since 1945*, The Penguin Press, New York, 2005.
- Kalela, Jorma, *Näkökulmia tulevaisuuteen: Paperiliiton historia 1944–1986*, Paperiliitto, Helsinki, 1986.
- Kalela, Jorma, 'Hyvinvointivaltion rakentaminen', teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*, Edita, Helsinki, 2005.
- Kiander, Jaakko & Lönnqvist, Henrik, *Hyvinvointivaltio ja talouskasvu*, WSOY, Helsinki, 2002.
- Kettunen, Pauli, *Kansallinen työ: suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta*, Yliopistopaino, Helsinki 2001.
- Kettunen, Pauli, *Poliittisen historia poliittisessa historiassa*, Kirjoitus on virkaanastujaisluento Helsingin yliopistossa 14.5.2003, [<http://www.ennenjanyt.net/3-03/kettunen.htm#viite1>]. Luettu 22.1.2014.
- Kettunen, Pauli, *Kirkuvan harmaa vuosikymmen*, Työväentutkimus, 2006.
- Kettunen, Pauli, *Globalisaatio ja kansallinen me: Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*, Vastapaino, Tampere, 2008.
- Kettunen Pauli, 'Kansallinen toimijuus suomalaisessa politiikassa', teoksessa *Suomalaisen politiikan murroksia ja muutoksia*, toimittanut Paakkunainen, Kari, Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitoksen julkaisuja 2012:1, Helsinki, 2012.
- Kettunen, Pauli, 'Sosialidemokratia Suomessa', teoksessa *Kulkijapoika on nähnyt sen: Kirjoituksia nykystoriasta*, toimittanut Rentola, Kimmo & Saarela, Tauno, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014.
- Koselleck, Reinhart, *Futures past: on the semantics of historical time*, Columbia University Press, New York, 2004.

Kosonen, Pekka, 'Talouden kansainvälistyminen ja kansallisen sosiaalipoliittinen liikkumavara', teoksesta *Sosiaalipoliitiikka 2017 – Näkökulma yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*, toimittanut Olavi Riihinen, 2. painos, WSOY, Porvoo, 1993.

Kujala, Antti, *Paperiliiton historia 1906—2005: Paperiteollisuuden työmarkkinasuhteet ja suomalainen yhteiskunta*, Paperiliitto, Vammala, 2006.

Kyntäjä, Timo, *Tulopolitiikka Suomessa: tulopoliittinen diskurssi ja instituutiot 1960-luvulta 1990-luvun kynnyksellä*, Gaudeamus, Helsinki, 1993.

Kärnyllä, Ilkka Aleks, *Yritysdemokratia vai yhteistoiminta? — Kamppailu työelämän demokratisoinnin käsitteistä 1960- ja 1970-lukujen Suomessa*, Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, 2010.

Lindroos, Kia & Palonen, Kari, 'Aika politiikan kohteena', teoksessa *Politiikan aikakirja: Ajan politiikan ja politiikan ajan teoretisointia*, toimittanut Lindroos, Kia, Vastapaino, Tampere, 2000.

Lindroos, Kia, 'Nykyisyyden politiikka: Walter Benjaminin ja Paul Virilion aika', teoksessa *Poliittinen aikakirja: Ajan politiikan ja politiikan ajan teoretisointia*, toimittanut Lindroos, Kia, Vastapaino, Tampere, 2000.

Linnamo, Jussi & Painio, Jouko, 'O-ryhmän vaiheet ja ideat — keskipitkä oppimäärä varttuneille lukijoille', teoksessa *Modernismi taloustieteessä ja talouspolitiikassa: O-ryhmän kirjoituksia ja kirjoituksia O-ryhmästä*, toimittaneet Suvanto, Antti & Vesikansa, Jyrki, Gaudeamus, Helsinki, 2002.

Lipponen, Paavo, *Muistelmat 1*, WSOY, Helsinki, 2009.

Lundmark, Lennart, *Tidens gång & tidens värde*, Fischer & Rye, Stockholm, 1989.

Mickelsson, Rauli, *Samanlaiset ja erilaiset puolueet: Retoriikka- ja diskurssianalyttinen tutkimus kokoomuslaisten ja sosialidemokraattien jäsenlehdissä ilmaisemista käsityksistä omista puolueistaan vuosina 1965—1995*, Turun yliopiston julkaisuja, 1999.

Mickelsson, Rauli, *Suomen puolueet: historia, muutos ja nykypäivä*, Vastapaino, Tampere, 2007.

Miller, Peter & Rose, Nikolas, 'Programming the poor: poverty, calculation and expertise', teoksessa *Deprivation, Social Welfare and Expertise*, toimittanut Lehto, Juhani, THL, Helsinki, 1991.

Mylly, Juhani, 'Asustuspolitiikasta suuren muutokseen, pientila suomen kuihtuminen', teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*, toimittanut Niemi, Mari & Pernaa, Ville. Edita, Helsinki, 2005.

Mäenpää, Olli, *Julkisen hallinnon muutosvaiheista Suomessa*, VAPK-Kustannus, Helsinki, 1991.

Outinen, Sami, *Sosiaalidemokraattien tie talouden ohjailusta markkinareaktioiden ennakointiin – Työllisyys Sosiaalidemokraattien politiikassa Suomessa 1975—1998*, Väitöskirja, Helsingin Yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Into, Helsinki, 2015

Paavonen, Tapani, 'Eristäytyneestä rajamaasta eurooppalaisen yhteisön ytimeen', teoksessa *Suomi muuttuvassa maailmassa*, toimittanut Railo, Erkki & Laamanen, Ville, Edita, Helsinki, 2005.

Palonen, Kari, *The Struggle with Time – A Conceptual History of ‘Politics’ as an Activity*, Lit, Hamburg, 2006.

Pekkarinen, Jukka & Vartiainen, Juhani, *Suhdannevaihtelut ja suhdannepolitiikka*, Työväen taloudellinen tutkimuslaitos, Helsinki, 1989.

Pekkarinen, Jukka & Vartiainen, Juhani, *Suomen talouspolitiikan pitkä linja*, WSOY, Porvoo, 1993.

Pekkarinen, Jukka, *Keynesianism and the Scandinavian models of Economic Policy*, Wider, Working Papers 1988.

Pekkarinen, Jukka, 'Keynesiläinen hyvinvointivaltio kritiikin ristitulessa', teoksessa *Sosiaalipolitiikka 2017 – Näkökulma yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*, toimittanut Olavi Riihinen, 2. painos, WSOY, Porvoo, 1993.

Puoskari, Pentti, *Talouspolitiikan funktiot ja instituutiot: Teorian rekonstruktio ja elvytyksen talouspoliittinen anatomia*, Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta, 1992.

Puoskari, Pentti, 'Suomen talouspolitiikan ja työmarkkinamallin murrokset sotakorvauksista kilpailuyhteiskuntaan', teoksessa *Suomalaisen politiikan murroksia ja muutoksia*, toimittanut Paakkunainen, Kari, *Politiikan ja talouden tutkimuksen laitoksen julkaisuja* 2012:1, Helsinki 2012.

Schön, Lennart, *Maailman talous historiassa: teollinen aika*, suomentanut Paula Autio, Vastapaino, Tampere, 2013.

Seppinen, Jukka, *Kalevi Sorsa — SDP:n vallan vakauttaja*, Edita, Helsinki, 2008.

Sorsa, Kalevi, *Paikallisjunalla Eurooppaan*, Otava, Helsinki, 1991.

Sorsa, Kalevi, *Kansankoti ja punamulta — Politiikan kuvioita 1972—1975*, Otava, Helsinki, 2003.

Streeck, Wolfgang, *Ostettua aikaa — Demokraattisen kapitalismin lykätty kriisi*, suomentanut Kukkonen, Mari, Vastapaino, Tampere, 2015

Therborn, Göran, *European modernity and beyond — the trajectory of European societies 1945-2000*, Sage Publications, London, 1995.

Vahtola, Jouko, *Suomen historia — Jääkaudesta Euroopan unioniin*, Otava, Helsinki, 2003.

Varoufakis, Yanis, *Maailmantalouden Minotauros*, suomentaneet Hannu Laurila & työryhmä, Vastapaino, Tampere, 2014.

Vesikansa, Jarkko, 'Taistelu taloudesta', teoksessa *Kulkijapoika on nähnyt sen: Kirjoituksia nykyyhistoriasta*, toimittanut Rentola, Kimmo & Saarela, Tauno, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki, 2014.

Vesikansa, Jyrki, 'Pentti Viita — leppeän ironinen poleemikko', teoksessa *Modernismi taloustieteessä ja talouspolitiikassa: O-ryhmän kirjoituksia ja kirjoituksia O-ryhmästä*, toimittaneet Suvanto, Antti & Vesikansa, Jyrki, Gaudeamus, Helsinki, 2002.

Yliaska, Ville, *Tehokkuuden toiveuni: Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*, Into, Helsinki, 2014.